
LIETUVOS IR RUSIJOS SANTYKIŲ VEKTORIUS 1990–2004 METAIS

Prof. dr. Gediminas Vitkus
Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių
ir politikos mokslų institutas

Įvadas

Kol galutinai normalizuojasi buvusių kolonijų ir metropolijų santykiai, visuomet praeina nemažai laiko, o pats normalizavimosi procesas patiria ne vieną krizę arba palengvėjimą. Pavyzdžiui, Jungtinei Karalystei ir Airijai galutinai normalizuoti savo santykius prirėkė net 89 metų nuo Airijos nepriklausomybės paskelbimo 1922 m. Tiktai 2011 m. buvo nuspręsta, kad užgijo paskutiniai skauduliai, buvo išspręstos visos problemos ir atsivėrė galimybė surengti valstybinį britų monarchės Elžbietos II vizitą į Airiją. Valstybinis vizitas – tai ne tik aukšto svečio apsilankymas, bet ir daugybė simbolinių gestų ir pareiškimų, liudijančių, kad šalys pasiekė tokį santykių lygį, kada ne tik gali tarpusavyje koegzistuoti, bet ir supranta bei besąlygiškai gerbia ir pripažįsta viena kitos orumą ir tapatybę. Lietuvos ir Rusijos santykių atveju kažkas analogiško irgi galėtų nutikti ir galbūt kada nors ateityje bus įmanoma surengti panašų Rusijos prezidento valstybinį vizitą į Lietuvą. Tačiau, kaip jau buvo sakyta, tam reikia nemažai laiko. Jungtinei Karalystei ir Airijai prirėkė 89 metų, tai netgi matuojant tokiu masteliu Lietuva ir Rusija dar nedaug tėra nuėjusios šiuo keliu.

Pirmosios modernių Lietuvos ir Rusijos valstybių tarpvalstybinės sutarties pasirašymo 30 metų sukaktis yra gera proga apžvelgti jau nueitą kelią ir įvertinti pasiekimus ir nesėkmes, laimėjimus ir pralaimėjimus, pasiektus susitarimus ir neišspręstus ginčus, taip pat ir permąstyti jau anksčiau išsakytus vertinimus. Šios knygos dalies tikslas – priminti Lietuvos ir Rusijos dvišalius santykius nuo Lietuvos nepriklausomybės deklaracijos paskelbimo 1990 m. kovo 11 d. iki svarbiausių Lietuvos užsienio ir saugumo politikos tikslų – narystės NATO ir ES įgyvendinimo.

Natūralu, kad mąstant apie Lietuvos ir Rusijos santykius pirmiausia norisi pasitelkti geopolitikos, geoekonomikos, realizmo siūlomus analitinius modelius. Pavyzdžiui, pasak Nortauto Statkaus ir kitų bendraautorų, geopolitinė Rusijos padėtis, jos išskirtinis dydis ir galia tiesiog užkuoduoja ją būti ekspansyvią, agresyvią ir natūraliai kelti grėsmę tokioms mažesnėms ir silpnesnėms kaimynėms kaip Lietuva¹. Arba, pavyzdžiui, Nerijus Aleksiejūnas mano, kad Lietu-

¹ STATKUS, N.; MOTIEKA, E.; LAURINAVIČIUS, Č. *Geopolitiniai kodai: tyrimo metodologija*. Vilnius: Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2003; LAURINAVIČIUS, Č.; MOTIEKA, E.; STATKUS, N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

vos ir Rusijos santykius analizuoti patogiausia pasitelkiant didžiųjų ir mažųjų valstybių santykių modelius, atspindinčius struktūrinės galios asimetriją ir jos lemiamą galios balansavimą tarp didžiosios ir mažosios valstybių bei ryškų kitų tarptautinės sistemos dalyvių vaidmenį².

Kita vertus, sudėtingų valstybių tarpusavio santykių aiškinimas iš geopolitinės / realistinės perspektyvos nėra vienintelis įmanomas variantas. Alternatyvų požiūrį siūlo konstruktyvistinė metodologija, kuri teigia, kad materialiniai valstybių galių skirtumai arba tam tikra geopolitinė padėtis dar nebūtinai reiškia, kad valstybės viena kitos atžvilgiu elgsis priešišškai. Kadangi visus sprendimus vis tiek turi priimti gyvi žmonės, tai čia svarbiausias veiksnys – tų žmonių tapatybė. Todėl pirmiausia šalių tapatybės lemia jų tarpusavio santykių pobūdį. Jeigu šalys sutaria ir bendradarbiauja, vadinasi, jų tapatybės turi sąlyčio taškų, jos viena kitą pripažįsta ir gerbia. Jeigu šalių tapatybės yra skirtingos ar tuo labiau priešiškos, tai praktinėje politikoje nepavyks išvengti įtampos, nesutarimų ar netgi konfliktų. Pavyzdžiui, Gražina Miniotaitė teigė, kad priešiškos ir antagonistinės Rusijos įvaizdis yra tapęs neatskiriama Lietuvos tapatybės dalimi, determinuojančia visus kitus jos užsienio politikos pasirinkimus³. Dovilė Jakniūnaitė Rusijos agresyvumą savo kaimynių (įskaitant ir Lietuvą) atžvilgiu susiejo su tapatybiniais veiksniais, konkrečiai – su neadekvačiu savo sienų ir teritorijos suvokimu⁴.

Atsižvelgiant į abiejų galimų analizės prieigų privalumus, šiame darbe nėra griežtai pasirinkta viena arba kita pozicija. Pirmiausia prioritetas teikiamas svarbiausių Lietuvos ir Rusijos santykių raidos rekonstravimui sutelkiant dėmesį į svarbiausius įvykius ir aštriausias dvišalių santykių problemas. Tačiau aptariant santykių raidą, atskirus jos etapus nebuvo vengiama ir aprašomų įvykių interpretacijų ir vertinimų siekiant įvardyti bendrą šalių santykių raidos vektorių žvelgiant tiek iš realistinės, tiek ir iš konstruktyvistinės perspektyvos.

Priklausomai nuo svarbiausios problemos, dominavusios Lietuvos ir Rusijos santykių darbotvarkėje, išskiriami keturi saviti Lietuvos ir Rusijos santykių raidos laikotarpiai:

- 1990–1991 m. – santykinai trumpas laikotarpis, prasidėjęs nuo Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto paskelbimo iki galutinio Sovietų Sąjungos subyrėjimo;
- 1992–1993 m. – laikotarpis, kurio metu santykių dėmesio centre buvo Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos klausimas;

² ALEKSIEJŪNAS, N. *Didžiųjų ir mažųjų valstybių santykių teorijos taikymas: Lietuvos ir Rusijos santykių analizė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003 (TSPMI jaunųjų mokslininkų darbai).

³ MINIOTAITĖ, G. Lithuania. Iš MOURITZEN, H. ed. *Boarding Russia: Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*. Aldershot: Ashgate, 1998, p. 165–193.

⁴ JAKNIŪNAITĖ, D. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

- 1994–1997 m. – laikotarpis, per kurį buvo suderėtos svarbiausios Lietuvos ir Rusijos koegzistencijos sutartys dėl Kaliningrado tranzito ir valstybinės sienos delimitavimo;

- 1997–2004 m. – Lietuvos ir Rusijos kolizijos laikotarpis, susijęs su Lietuvos apsisprendimu savo saugumą sieti išimtinai su Vakarų institucijomis ir siekti visateisės narystės NATO ir Europos Sąjungoje.

Svarbiausi įvykiai ir problemos tekste rekonstruojami remiantis oficialiais dokumentais, politikų pareiškimais ir atsiminimais, akademinėmis ir periodinės spaudos publikacijomis. Straipsnyje taip pat panaudota ankstesnė autoriaus publikacijose⁵ skelbta medžiaga.

1. Lietuvos santykiai su Rusijos Federacija iki Sovietų Sąjungos suirimo

Dabartiniai Lietuvos ir Rusijos kaip savarankiškų modernių tarptautinių santykių subjektų ryšiai užsimezgė po Sovietų Sąjungos „gaubtu“, izoliuotu nuo pasaulio, sudėtingame Lietuvos ir Sovietų Sąjungos centrinės valdžios konfrontacijos kontekste. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai paskelbus Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą Michailo Gorbačiovo vadovaujama Sovietų Sąjungos politinė vadovybė iš karto ėmėsi plačių teisinio, politinio, propagandinio ir netgi psichologinio spaudimo priemonių bei ekonominių sankcijų, kad Lietuva atšauktų savo nepriklausomybės deklaraciją ir sugrįžtų į Sovietų Sąjungos jurisdikciją.

⁵ VITKUS, G. *Lithuanian–Russian Relations in 1990–1995: a Study of Lithuanian Foreign Policy*. Mannheim: Untersuchungen des FKKS an der Universität Mannheim, 1996, 12/1996; VITKUS, G. At the Cross-Road of Alternatives: Lithuanian Security Policies in 1995–1997. Iš ARTEUS, G.; LEJINŠ, A., eds. *Baltic Security: Looking Towards the 21st Century*. Riga–Stockholm: Latvian Institute of International Affairs & Försvarshögskolan, 1997, p. 53–78; VITKUS, G. Lietuvos–Rusijos santykiai 1990–1996 metais. *Politologija*, 1997, Nr. 1 (9), p. 56–105; VITKUS, G. Long Way to Normalization of Lithuanian–Russian Relations. Iš ZIMER, K. hrsg. *Schwierige Nachbarschaften. Die Ostpolitik des Staates Ostmitteleuropas seit 1989* (Tagungen zur Ostmitteleuropa–Forschung 14). Marburg: Verlag Herder–Institut, 2001, p. 13–38; VITKUS, G. Die litauische Ostpolitik – Grundsätze und Probleme. *Osteuropa*, 2002, September/Oktober, 9/10, p. 1259–1272; VITKUS, G. Changing Security Regime in the Baltic Sea Region. *NATO Academic Forum, NATO Research Fellowship Reports*, <http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/Vitkus.pdf>, 2006-03-11; ВИТКУС, Г., ПУГАЧЯУСКАС, В. Российский фактор литовской политики. Iš КАРАБЕШКИН, Л. А. ред. Региональное измерение российско–балтийских отношений, Санкт Петербург, 2004, p. 73–86; VITKUS, G. *Diplomatinė aporija: Tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006; VITKUS, G. Talking “With” or “About”? Thick Recognition in Lithuanian–Russian Relations. Iš ČESNAKAS, G.; STATKUS, N., eds. *Lithuania in the Global Context: National Security and Defence Policy Dilemmas*. Vilnius: The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, 2020, p. 217–234.

Tačiau pirmaisiais mėnesiais po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo M. Gorbačiovas nesiryžo atvirai panaudoti karinės jėgos ir išvaikyti demokratiškai išrinkto Lietuvos parlamento bei suformuoti marionetinę vyriausybę arba įvesti tiesioginį prezidentinį valdymą iš Maskvos. M. Gorbačiovą nuo tokio sprendimo prilaikė du svarbūs veiksniai. Pirmiausia SSRS prezidentas nenorėjo viso pasaulio akyse gadintis savo demokratiškas reformas iniciatoriaus ir pagrindinio architekto įvaizdžio. Tačiau greita to M. Gorbačioviui teko susidurti su politinėmis problemomis pačioje Maskvoje, aštrėjant politinei įtampai pačios SSRS viduje, t. y. tarp SSRS ir Rusijos Federacijos politinių vadovybių dėl centrinės valdžios kompetencijų persidalijimo. 1990 m. gegužės mėnesį pradėjusi darbą naujoji Rusijos Federacijos Aukščiausioji Taryba birželio 12 d. paskelbė Suvereniteto deklaraciją ir išrinko savo pirmininku populiarų politiką ir M. Gorbačiovo politinį konkurentą Borisą Jelciną. Naujasis Rusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, siekdamas įgyvendinti Suvereniteto deklaraciją, buvo suinteresuotas SSRS centrinės valdžios silpninimu, kas objektyviai sutapo ir su Lietuvos interesais. Lietuva tikėjosi ir tikrai netrukus sulaukė rimtos politinės pagalbos iš naujosios Rusijos Federacijos vadovybės. Rusijos parlamentas kritikavo SSRS politinę vadovybę dėl Lietuvos ekonominės blokados. Ir tai taip pat, nors ir netiesiogiai, bet vis dėlto prisidėjo prie ekonominės blokados sustabdymo ir nutarimo pradėti SSRS derybas su Lietuva.

Kaip tik tada ir buvo užmegzti pirmieji Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos, kaip savarankiškų ir suverenių tarptautinių santykių subjektų, ryšiai. Dėl panašių interesų Lietuva ir Rusija greitai rado bendrą kalbą. 1990 m. liepos 12 d. Lietuvoje apsilankę Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos deputatai teigė, kad Rusija, „nepriklausomai nuo to, kaip bus rengiama sutartis su Sovietų Sąjunga, pati savarankiškai sudarys sutartį su Lietuvos Respublika“⁶. Rusijos pusė pažadėjo santykius su Lietuva grįsti savarankiškumu, lygiateisiškumu, gera kaimynyste ir savitarpiškai naudingą bendradarbiavimu. 1990 m. liepos 27 d. Jūrmaloje įvyko pirmasis neoficialus viršūnių susitikimas, t. y. Lietuvos, Latvijos, Estijos aukščiausiąjų tarybų pirmininkų susitikimas su Rusijos Federacijos parlamento pirmininku B. Jelcinu. Per susitikimą nutarta pradėti rengti dvišales valstybines sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos, Latvijos Respublikos ir Rusijos Federacijos, Estijos Respublikos ir Rusijos Federacijos⁷. Po rugpjūčio 3 d. Kazimieros Prunskienės susitikimo Maskvoje su Rusijos Federacijos Ministrų Tarybos pirmininku Ivanu Silajevu ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės parengiamųjų pokalbių su kitais Rusijos Federacijos vadovais rugpjūčio 15 d. į Vilnių atvykusi Rusijos Federacijos Vyriausybės delegacija,

⁶ Istorinė tiesa ir istorinis teisingumas. *Lietuvos aidas*, 1990, liepos 13.

⁷ Sutartis su Rusija! Pranešimas apie Lietuvos Respublikos, Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos Aukščiausiąjų Tarybų Pirmininkų susitikimą. *Lietuvos aidas*, 1990, liepos 31.

vadovaujama I. Silajevo, su Lietuvos Respublikos Vyriausybe pasirašė susitarimą dėl prekybinių ir ekonominių ryšių 1991 metais. Šalys taip pat susitarė, kad tikslinga pradėti derybas ir rengti ilgalaikio ekonominio bei kultūrinio bendradarbiavimo sutartį.

Tuo tarpu Lietuvos santykiai su SSRS centrine valdžia ir toliau liko maksimaliai įtempti. Situacija visai susikomplicavo 1990 m. pabaigoje – 1991 m. pradžioje. Iš Maskvos koordinuojamos Lietuvos prokomunistinės jėgos ir okupacinė armija ėmė rengti karinį pučą, siekė jėga išvaikyti nepaklusnų Vytauto Landsbergio vadovaujamą Lietuvos parlamentą ir taip išspręsti Lietuvos „nepriklausomybės problemą“. Rusakalbių darbininkų ekonominio protesto pobūdį turėjęs protrūkis prie Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 8 d. ir K. Prunskienės vyriausybės atsistatydinimas prokomunistinėms jėgoms tapo geidžiamu pretekstu ir signalu pradėti tiesioginį prievartinį valdžios užgrobimą. Šios valstybinio terorizmo akcijos atomazga buvo kruvinieji 1991 m. sausio 13 nakties įvykiai, kada sovietinės kariuomenės daliniai panaudojo jėgą ir žudė taikius beginklius žmones, saugojusius Lietuvos televizijos pastatus.

Ir šiuo atveju Lietuva vėl susilaukė paramos iš Rusijos Federacijos pusės. 1991 m. sausio 13 d., pačiame Vilniaus įvykių įkarštyje, Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas B. Jelcinas atvyko į Taliną ir kartu su Lietuvos, Latvijos ir Estijos aukščiausiųjų tarybų pirmininkais pasirašė (V. Landsbergis, kuris sausio 13 d. negalėjo išvykti iš Vilniaus, savo parašą atsiuntė faksu) keturių valstybių aukščiausiųjų tarybų pirmininkų pareiškimą apie padėtį Baltijos valstybėse; laišką Jungtinių Tautų (JT) Generaliniam Sekretoriui su prašymu nedelsiant sukviesti JT globojamą tarptautinę konferenciją Baltijos valstybių problemai spręsti⁸. Tai buvo pakankamai iškalbingas gestas, demonstruojantis Rusijos pritarimą ir paramą Baltijos kraštų aspiracijoms, bei akibrokštas SSRS vadovybei ir prezidentui M. Gorbačioviui.

1991 m. sausio 12–13 d. prokomunistinių jėgų ir sovietinės kariuomenės bandymas įvykdyti valstybinį perversmą Lietuvoje nepavyko, vis dėlto SSRS jėgos spaudimas Lietuvai ir toliau neatlėjo. Kremlius ir po nepasisėkusio sausio mėnesio pučo Vilniuje nepakeitė savo pozicijos Lietuvos atžvilgiu. Rengiant naują sąjunginę sutartį, buvo siekiama pakartotinai inkorporuoti Lietuvą ir kitas Baltijos šalis į reformuotą sąjungą. Tačiau Lietuvai toliau tvirtai laikytis ir siekti paskelbtos nepriklausomybės įtvirtinimo palankias sąlygas sudarė besitęsiantis politinės padėties pačios SSRS viduje neaiškumas, išliekanti politinė M. Gorbačiovo ir B. Jelcino konfrontacija. B. Jelcinas 1991 m. birželio mėnesį laimėjo tiesioginius Rusijos Federacijos prezidento rinkimus, taigi tiesiogiai iš tautos gavo mandatą valdyti, o M. Gorbačiovo prezidentiniai įgaliojimai rėmėsi tik SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo sprendimu. Rusijos valdžia turėjo planų savaip

⁸ Žr. KUDARAUSKAS, S. Sausio 13: Vilnius–Talinas. *Lietuvos aidas*, 1995, sausio 12.

pertvarkyti SSRS ir įgyti daugiau realios valdžios, toliau tęsė draugiškų santykių su kitomis respublikomis palaikymo politiką. Todėl ir su Lietuva Rusija, nors ir tęsėsi konfrontacija su Kremliumi, toliau laikėsi nuostatos pasirašyti tarpvalstybinę politinę sutartį.

Kaip vyko Lietuvos ir Rusijos Federacijos derybos, dabar išsamiai galima susipažinti šioje knygoje publikuojamuose Lietuvos derybų delegacijos vadovo Č. V. Stankevičiaus straipsnyje ir narių atsiminimuose⁹. Nepaisant sudėtingų diskusijų, vis dėlto buvo pasiektas puikus rezultatas. Nauja Rusijos ir Lietuvos sutartis dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų buvo parengta ir 1991 m. liepos 29 d. Maskvoje iškilmingai pasirašyta. Po ratifikacijos sutartis turėjo galioti 10 metų su savaiminiu pratęsimu tokiam pačiam laikotarpiui, išskyrus pirmąjį straipsnį, kurio galiojimas buvo neribotas. Tame straipsnyje šalys pripažino viena kitos valstybinį suverenitetą ir nusprendė laikyti viena kitą tarptautinės teisės subjektais. O sutarties preambulėje pripažįstama 1940 m. Lietuvos aneksija ir teigiama, kad, panaikinus aneksijos pasekmes, Rusijos Federacijos ir Lietuvos santykiuose turėtų atsirasti daugiau pasitikėjimo. Sutartį Maskvoje pasirašė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas. Tą pačią dieną taip pat buvo pasirašytas susitarimas dėl Rusijos ir Lietuvos bendradarbiavimo Rusijos Federacijos Kaliningrado srityje. Susitarimą pasirašė valstybių premjerai G. Vagnorius ir I. Silajevas.

1991 m. liepos 29 d. V. Landsbergio ir B. Jelcino susitikimas – be abejonės, išskirtinis dvišalių santykių istorijos įvykis. Ir ne tik dėl sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų pasirašymo, bet ir abipusiškai pagarbios dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių atmosferos. Tuometėje Rusijos prezidento B. Jelcino kalboje buvo ypač pabrėžti du santykių aspektai. Viena vertus, Lietuvą ir Rusiją jungia gili istorinė glaudžių tarpusavio sąsajų tradicija, kurioje būta visko. Kaip geros patirties pavyzdžius B. Jelcinas pasitarkė tas sąsajas atspindinčias asmenybes: „Lietuvos žemėje dirbo didysis rusų spaudos pradininkas Ivanas Fiodorovas. Su Rusija susijusi lietuvių poeto Jurgio Baltrušaičio kūryba ir politinė veikla“¹⁰. Apie liūdnesnius istorinius įvykius B. Jelcinas pasisakė lakoniškai: „Mūsų tautų santykiai siekia tolimus amžius. Atrodytų, kad visa, kas galėjo įvykti tarp mūsų, jau įvyko. Bet kartais man atrodo: svarbiausi, įdomiausi, turintys tikrą prasmę laikai mūsų tautų gyvenime tik prasideda. Nedaug valstybių turi tokią sudėtingą istoriją, kaip mūsų, nedaug pajėgtų pakelti tai, ką teko išgyventi mūsų

⁹ Taip pat žr. STANKEVIČIUS, Č. V. *Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais*. Vilnius: Petro ofsetas, 2013, p. 47–49, 54–56; STANKEVIČIUS, Č. V. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos 1990–1991 m. derybos dėl Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties. Minint sutarties trisdešimtmetį. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2020, Nr. 4 (60), p. 260–315.

¹⁰ Lietuvos ir Rusijos sutartį pasirašant. Boriso Jelcino kalba. *Lietuvos aidas*, 1991, rugpjūčio 1.

tėvynainiams. Pasirašydami sutartį, mes atverčiame visiškai naują savo savitarpio santykių puslapį.¹¹

Kaip žinia, šiandien nesutarimai dėl istorijos vertinimų, atsisakymas pripažinti vienas kito pristatomas versijas yra viena iš pagrindinių konflikto priežasčių. Tačiau B. Jelcino kalbai parinktos formuluotės, atrodytų, santykinai lengvai išsprendžia tą problemą, nes jų turinys yra iš principo priimtinas abiem pusėms, kad ir ką jos bemanytų apie istorinę praeitį. Viena vertus, netiesiogiai pripažįstama, kad buvo daug negerų dalykų, kita vertus, akcentuojamas ateities vektorius, nes tik ateitis turės tikrą prasmę.

Gerokai trumpesnėje V. Landsbergio atsakomojoje kalboje jautrių istorinių ekskursų nebuvo. Tačiau krinta į akis įdomus kalbėtojo akcentas į ypatingą Rusijos svarbą ar netgi savotišką misiją. V. Landsbergis sakė: „Rusijos ir Lietuvos sutartis – tikrai didelės reikšmės, principinės reikšmės dviem šalims. Tačiau jos reikšmė platesnė, ji peržengia dvišalės sutarties ribas. Tebūnie Rusija geras pavyzdys kitoms valstybėms ne tik Lietuvos atžvilgiu (kuo mes, žinoma, irgi suinteresuoti), bet iš principo, tebūnie ji geras pavyzdys, kaip galima eiti į ateitį, į pasaulį, kuriame bus daugiau teisingumo, vilties ir gerumo vienas kitam.“¹²

Turint omenyje Rusijos kaip didžiosios valstybės tapatybei būdingą polinkį jaustis svarbesne ar geresne, savotiška kitų vedle, turinčia ypatingą misiją, tai įdomus bandymas. Viena vertus, rodoma derama pagarba Rusijai, pripažįstamas ypatingas jos vaidmuo. Kita vertus, turint omenyje naujosios Rusijos gimimą, siekiama jai atsargiai pasufleruoti, koks galėtų būti jos naujosios misijos tikslas ir turinys.

Žinoma, šis nedidelis epizodas apskritai galėjo nutikti tik todėl, kad susiklostė ypatinga situacija, kai Lietuva ir Rusija tapo strateginėmis sąjungininkėmis kovoje su dar tvirtai besilaikančia Sovietų Sąjungos centrine valdžia. Kita vertus, jis demonstruoja tokius sąveikos pavidalus ir kalbėjimo praktikas, kurie potencialiai gali būti pritaikomi pasikeitus politiniam klimatui.

Politinė sutartis su Rusija buvo didelė Lietuvos užsienio politikos sėkmė. Lietuvos politikai, tuomet vadovaujami V. Landsbergio, sėkmingai sugebėjo išnaudoti B. Jelcino ir M. Gorbačiovo prieštaravimus ir užsitikrinti, kad svarbiausia Sovietų Sąjungos respublika pripažintų ir remtų Lietuvos suverenitetą. Faktiškai Lietuva gavo politinį savo suvereniteto pripažinimą iš vienos didžiųjų pasaulio valstybių – Rusijos. Nors Rusija tada dar buvo tik svarbiausia SSRS respublika, bet jos pozicija buvo pernelyg svarbi, kad ją visiškai galėtų ignoruoti M. Gorbačiovas. Tokiu būdu 1991 m. vasaros pabaigoje politinis neapibrėžtumas susiklostė ne tik Lietuvos santykiuose su SSRS, bet ir pačioje Sovietų Sąjungoje. Ši situacija užsibaigė tik po nepavykusio 1991 m. rugpjūčio 19–21 d. reakcingų

¹¹ *Ibid.*

¹² Lietuvos ir Rusijos sutartį pasirašant. Vytauto Landsbergio kalba. *Lietuvos aidas*, 1991, rugpjūčio 1.

politinių jėgų pučo Maskvoje. Rusijos demokratinių jėgų pergalė lėmė ne tik totalitarinės SSRS subyrėjimą, bet ir sukūrė naują kokybinę situaciją Rytų Europos tarptautinių santykių evoliucijoje. Reali politinė valdžia atiteko Rusijos vyriausybei, kuri jau buvo išpareigojusi gerbti Lietuvos nepriklausomybę. Todėl be didesnių debatų ir kitos didžiosios Vakarų valstybės ir dar tada formaliai egzistavusios SSRS Valstybės taryba 1991 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais patvirtino atsikūrusios Lietuvos Respublikos teisinį pripažinimą.

Apibendrinant Lietuvos ir Rusijos santykių laikotarpį nuo 1990 m. kovo iki 1991 m. gruodį įvykusio galutinio Sovietų Sąjungos subyrėjimo, reikėtų pažymėti, kad tai buvo savotiškas unikumas, tikrai išimtinis šių valstybių santykių laikotarpis. Galima įvairiai traktuoti klausimą, kas iš esmės buvo Sovietų Sąjunga. Tačiau ar ją, kaip skelbė sovietinė propaganda, laikysime savanorišku tautų susivienijimu, ar Lenino ir Stalino sukurta nauja Rusijos imperijos egzistavimo forma, negalima atmesti teiginio, kad Rusija visada buvo šio politinio darinio širdis, materialusis ir idėjinis centras, kad iš esmės tai buvo rusų sukurta ir valdoma valstybė. Todėl visiškai suprantama, kad 1945–1990 m. Lietuvos santykiai su Rusija buvo tolygūs santykiams su SSRS – tai buvo okupanto ir pavergtos šalies santykiai. Tačiau laikotarpiu nuo 1990 m. kovo iki 1991 m. rugpjūčio situacija Lietuvos santykiuose su Sovietų Sąjunga / Rusija pasikeitė iš esmės. M. Gorbačiovo inicijuotos reformos paveikė ne tik imperijos nacionalinius pakraščius, bet ir padarė demokratizuojantį poveikį pačiam imperijos centrui – Rusijai. Naujasis Rusijos Federacijos politinis elitas apsisprendė siekti didesnio savarankiškumo ir suvereniteto ir taip priešintis totalitarizmui bei diktatūrai, diegti savo šalyje demokratinės vertybes. Ir ši aplinkybė tapo labai svarbiu veiksniu, esmingai prisidėjusiu prie to, kad Lietuva santykinai greitai pasiekė savo svarbiausią tikslą – valstybės nepriklausomybės diplomatinį pripažinimą ir faktinę politinę nepriklausomybę. Nežinia, kaip būtų susiklostęs Lietuvos likimas, jeigu 1991 m. rugpjūčio mėnesio antidemokratinis pučas Maskvoje nebūtų pralaimėjęs, o Rusijos demokratinės jėgos būtų buvusios neutralizuotos ar netgi likviduotos.

Žinoma, šiandien tuometinį Lietuvos ir Rusijos santykių epizodą būtų galima prisiminti tik su nostalgija, kaip nepakankamai išnaudotą galimybę, negrįžtamai praėjusį aukso amžių. Tačiau jo reikšmė nuo to nė kiek nemažėja, nes tai buvo akivaizdus ir gyvas pavyzdys, kokie galėtų būti Lietuvos ir Rusijos santykiai, jeigu Rusija būtų demokratinė valstybė, jeigu tam nekliudytų šiandien atrodantys neįveikiami, bet vis dėlto žmonių sukonstruoti politiniai, ekonominiai ir netgi vertybiniai istorinės sąmonės skirtumai. Galų gale, jeigu svarstytume apie Lietuvos ir Rusijos santykių normalizaciją, tai šis epizodas leidžia teigti, kad normalizacija vis dėlto yra ne tik ateities galimybė – ji jau yra buvusi

tikras precedentas Lietuvos ir Rusijos santykiuose, kada šalių santykiai gali būti paremti abipuse nauda ir pagarba vienas kitam. Deja, kaip žinia, šiam įdirbiui kol kas nebuvo lemta būti išplėtotam.

2. Rusijos kariuomenės išvedimo peripetijos

Kai 1991 m. pabaigoje Sovietų Sąjunga nustojo egzistuoti, Lietuvos ir Rusijos santykiai pradėjo plėtotis kitu pagrindu. Lietuva tapo nepriklausoma valstybe *de facto* ir *de jure*, o Rusija iš pačios svarbiausios sudedamosios Sovietų Sąjungos dalies irgi virto savarankiška valstybe, kartu tapdama ir visų Sovietų Sąjungos įsipareigojimų ir teisių perėmėja. Rusija įgijo visus svarbiausius didžiosios galios atributus – jos žinion perėjo branduolinio ginklo arsenalai, nuolatinė vieta Jungtinių Tautų Saugumo Taryboje, kiti tarptautiniai Sovietų Sąjungos įsipareigojimai nusiginklavimo srityje. Jos jurisdikcijon perėjo ir Baltijos valstybėse dislokuota sovietinė kariuomenė. Todėl netrukus tolesnė Lietuvos ir Rusijos dvišalių santykių darbotvarkė tapo daug įvairesnė, bet kartu ir komplikuočiau. Ji tapo komplikuočiau, nes, pasak Lietuvos derybų su Rusija delegacijos vadovo Č. V. Stankevičiaus, „tapusi SSRS teisių ir pareigų perėmėja ir perėmusi visas SSRS ministerijas, Rusijos Federacija pakeitė savo pozicijas, kurios anksčiau derantis dėl 1991 m. liepos 29 d. sutarties, buvo žymiai liberalesnės. <...> Rusijos Federacijos pozicijų pasikeitimui įtakos turėjo ir jos paveldėtų buvusių SSRS Gynybos ir Užsienio reikalų ministerijų personalo nuostatos, taip pat iš Europos išvedamos okupacinės kariuomenės daugiataukstantinio karininkų korpuso nuotaikos“¹³. Todėl natūralu, kad tuometinių Lietuvos ir Rusijos santykių plėtros laikotarpiu situaciją pirmiausia komplikavo pernelyg skirtingas šalių požiūris į buvusios sovietinės kariuomenės išvedimo problemą. Lietuva norėjo svetimos kariuomenės kuo greičiau atsikratyti, o Rusija tapo suinteresuota tą procesą kuo ilgiau „tempti“, nes, be Lietuvos, dar reikėjo išvesti kariuomenę ir iš Vokietijos bei kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių.

Lietuvos politinė vadovybė svetimos kariuomenės išvedimo problemą sprendė, energingai veikdama dviem pagrindinėmis kryptimis. Iš vienos pusės buvo vykdoma Lietuvos (ir kitų Baltijos valstybių) pagrindinės problemos internacionalizavimo linija. Šia prasme buvo pasiekta tikrai įspūdingų laimėjimų ir sugebėta mobilizuoti pasaulio viešąją nuomonę iki tokio laipsnio, kad net pati Rusija turėjo pripažinti, kad jos kariuomenės išvedimas iš Baltijos valstybių yra Rusijos įsipareigojimas ne tik Baltijos šalims, bet ir visai tarptautinei bendruomenei. Čia Lietuva, būdama svarbiausių tarptautinių organizacijų narė, turėjo daug didesnes galimybes, palyginti su ankstesniu 1990–1991 m. laikotarpiu. Jau savo pirmojoje kalboje, priimant Lietuvą į JT, 1991 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos

¹³ STANKEVIČIUS, 6 išnaša, 2013, p. 65.

parlamento pirmininkas V. Landsbergis teigė, kad Lietuva nori išplėsti nebranduolines ir didelio pasitikėjimo zonas, todėl reikalauja išvesti iš jos teritorijos visą joje neteisėtai esančią svetimą kariuomenę; taip pat pabrėžė, kad Lietuva neturi jokio priešiško ir nejučia keršto nė vienam savo kaimynui¹⁴.

Griežta ir bekompromisė Lietuvos laikysena Rusijos kariuomenės išvedimo klausimu tarptautiniuose forumuose buvo rezultatyvi ir neabejotinai skatino konstruktyvią tarptautinės bendrijos poziciją bei reikiamą dėmesį šiuo aktualiu Lietuvos saugumui klausimu. 1992 m. birželį ir liepą įvyko keletas tarptautinių forumų – NATO užsienio reikalų ministrų, Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) parengiamoji sesija Budapešte, G 7 viršūnių susitikimas Miunchene, – kuriuose Lietuvos reikalavimas sulaukdavo paramos. Pavyzdžiui, G 7 šalių vadovų susitikime Miunchene 1992 m. liepos 8 d. Rusija buvo paraginta parodyti iniciatyvą – paskelbti armijos išvedimo iš Baltijos valstybių grafiką. Be to, Vakarų suinteresuotumas šios problemos sprendimu taip pat buvo patvirtintas konkrečių finansinių įsipareigojimų, perdислоkuojant išvedamus dalinius į Rusijos teritoriją, prisiėmimu. Tą patį mėnesį Helsinkyje vykusios Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Baigiamojo akto Politinės deklaracijos 15 paragrafas irgi buvo suformuluotas labai palankia Baltijos valstybėms forma. Jame buvo įrašyta, kad ESBK, remdamasi pagrindiniais tarptautinės teisės principais, ragina savo nares nedelsiant sudaryti atitinkamas dvišales sutartis, įskaitant ir grafikus, užtikrinančius skubų, tvarkingą ir visišką užsienio kariuomenės išvedimą iš Baltijos valstybių.

Kitas diplomatinis laimėjimas tarptautiniu mastu spaudžiant Rusiją išvesti savo kariuomenę iš Lietuvos buvo 1992 m. lapkričio 25 d. priimta 47-osios JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija. JT Generalinė Asamblėja vienbalsiai priėmė Baltijos valstybių iškeltą rezoliuciją dėl svietimos valstybės kariuomenės išvedimo. Ši rezoliucija atsirado jau po to, kai 1992 m. rugsėjo 8 d. Lietuva ir Rusija pasirašė Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką. Tačiau, kaip matysime toliau, pagrindinio politinio dokumento pasirašymą Rusijos pusė vis dėlto sužlugdė. Taip ji tikėjosi, kad ateityje bus galima interpretuoti grafiką tik kaip techninio pobūdžio dokumentą, kuris negalioja be pagrindinio politinio susitarimo. Tačiau nors pagrindinis politinis dokumentas ir liko nepasirašytas, grafikas vis dėlto įgijo tarpvalstybinio susitarimo statusą, nes jis buvo užregistruotas JT sekretariate. Pasirašyto dokumento reikšmę sustiprino jau minėta Generalinės Asamblėjos rezoliucija, rekomenduojanti Rusijai sutvarkyti kariuomenės išvedimo reikalus su visomis Baltijos valstybėmis. Rezoliucijoje remiamos „ESBK šalių pastangos, kuriomis siekiama, kad būtų išvestos užsienio ginkluotosios pajėgos, dislokuotos Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijose be jų sutikimo, taikiu keliu ir derybomis“¹⁵.

¹⁴ Žr. Vytauto Landsbergio kalba Jungtinėse Tautose. *Lietuvos aidas*, 1991, rugsėjo 19.

¹⁵ Molotovo–Ribbentropo pakto laidojimas Jungtinėse Tautose. *Lietuvos rytas*, 1992, lapkričio 27.

Antroji V. Landsbergio vadovaujamos Lietuvos užsienio politikos kryptis dėl Rusijos kariuomenės išvedimo buvo tiesioginiai kontaktai su Rusijos puse. Per visus 1992 m. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis aktyviai bendravo su Rusijos prezidentu B. Jelcinu (net tris kartus vyko į Maskvą), stengdamasis išnaudoti dar iki subyrant Sovietų Sąjungai susiklosčiusius gerus asmeninius santykius. Formaliai derybos dėl okupacinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos prasidėjo 1992 m. sausio 17 d. Maskvoje įvykusiame V. Landsbergio ir B. Jelcino susitikime. Jame buvo aptarti visi pagrindiniai Lietuvai rūpimi klausimai – Rusijos karinių dalinių išvedimas iš Lietuvos, ekonominio bendradarbiavimo problemos. B. Jelcinui, kaip nusipelnusiam Lietuvos nepriklausomybės rėmėjui, už paramą 1991 m. sausio įvykių Vilniuje metu buvo įteiktas Sausio 13-osios atminimo medalis. Nors susitikime nebuvo minimos kariuomenės išvedimo datos, susitarta, kad abiejų valstybių ekspertai per mėnesį paruoš kariuomenės išvedimo planą, kuriame bus nurodyti terminai ir datos. B. Jelcinas taip pat sutiko, kad Rusijos kariuomenę pirmiausia reikėtų išvesti iš Vilniaus.

Tačiau nors V. Landsbergiui pavyko užsitikrinti politinės Rusijos vadovybės pritarimą dėl kariuomenės išvedimo, derybos įstrigo žemesniuose Rusijos administracijos lygiuose. Visą 1992 m. žiemą ir pavasarį Lietuvos ir Rusijos derybos vyko labai vangiai, ilgą laiką buvo visai apmirusios, Rusijos vilkinamos, nepakankamai konstruktyvios. Derybų delegacijų susitikimuose nepasiekus norimo rezultato, V. Landsbergis 1992 m. birželio 5 d. vėl lankėsi Maskvoje. Susitikime su B. Jelcinu vėl buvo kalbėta, kad sausio 17 d. susitarimai nevykdomi ir neatsispindi derybose. Taip buvo siekiama priešinti aukščiausiąją Rusijos politinę vadovybę žemesniems, praktinio įgyvendinimo sprendimus priimančioms Rusijos biurokratijos sluoksniams ir taip pasiekti norimą rezultatą. Ir tikrai – Rusijos prezidentas vėl pažadėjo imtis priemonių, kad procesas suaktyvėtų, būtų realus ir dinamiškas. Pasak paties B. Jelcino, „išvedimas turi prasidėti ir turėti savo veiksmų tvarkaraštį“¹⁶. Rusijos prezidentas tai laikė svarbesniu dalyku už galutinės datos nustatymą. Tačiau, kita vertus, Rusijos vadovybė nuolat pabrėždavo, kad artimiausiu metu neturi galimybių išvesti kariuomenę ir išvežti jos techninę įrangą.

Bet kai Lietuvai ir kitoms Baltijos šalims, susidūrus su Rusijos vangumu sprendžiant šią problemą, pavyko sėkmingai mobilizuoti palankią tarptautinę viešąją nuomonę, reikalai pajudėjo. 1992 m. rugpjūčio 5 d. jau pačios Rusijos iniciatyva Maskvoje įvyko trijų Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrų ir Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministro Andrejaus Kozyrevo susitikimas. Jame jau pati Rusija pateikė savo siūlymus dėl kariuomenės išvedimo iš Baltijos kraštų. Dokumente buvo išdėstyta pakankamai griežta Rusijos pozicija, tačiau vis dėlto šis užsienio reikalų ministrų susitikimas parodė, kad ir Maskva

¹⁶ Iš Kremliaus susitikimo – su optimistiniais pažadais. *Lietuvos rytas*, 1992, liepos 9.

pasirengusi deryboms ir kompromisams¹⁷. Intensyvios derybos vyko 1992 m. rugpjūtį ir rugsėjį. Pagaliau rugsėjo 8 d., dar iki Lietuvos delegacijos, vadovaujamos V. Landsbergio, ir Rusijos delegacijos, vadovaujamos B. Jelcino, susitikimo Kremliuje, Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius susitiko su Rusijos Federacijos gynybos ministru Pavelu Gračiovu. Buvo susitarta, kad pirmieji Rusijos kariškiai iš Lietuvos pasitrauks dar spalio mėnesį, o galutinai išeis iki 1993 m. rugpjūčio 31 d.

1992 m. rugsėjo 8 d. į Maskvą atvyko oficiali Lietuvos delegacija, vadovaujama V. Landsbergio. Anot paties V. Landsbergio, apie šią dieną „galima rašyti romaną. Buvo bandoma sužlugdyti pasirašymą ir paslėpti, kas žlugdo.“¹⁸ Matyt, Rusijos politiniuose ir biurokratiniuose sluoksniuose jau iš anksto buvo apsispręsta šio susitarimo pasirašymą kol kas žlugdyti ir taip kuo ilgiau užtęsti armijos išvedimo procesą. Todėl, nors derybų delegacijos rengė pasirašyti septynis atskirus susitarimus, tačiau Rusijos pusė nusprendė pasirašyti tik tris – dėl Rusijos kariuomenės išvedimo grafiko, dėl karinių dalinių ir kariškių elgesio bei funkcionavimo taisyklių ir dėl Rusijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo techninių ir organizacinių klausimų sprendimo tvarkos¹⁹. Svarbiausią dokumentą – kariuomenės išvedimo grafiką – pasirašė Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministras A. Butkevičius ir Rusijos Federacijos gynybos ministras P. Gračiovas. Liko nepasirašytas vadinamasis pagrindinis susitarimas dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos. Taip, matyt, kai kas iš Rusijos pusės tikėjosi grafiką traktuoti tik kaip techninio pobūdžio dokumentą, kuris negalioja be politinio susitarimo. Kadangi grafikas buvo pasirašytas ne žinybų, bet valstybių vardu, Jungtinėse Tautose jis vis dėlto buvo užregistruotas kaip tarptautinė sutartis.

Kaip žinoma, pasirašius Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką, problemos nesibaigė. Visai netikėtai tą patį rudenį, spalio 29 d., Jelcinas pasirašė potvarkį, kuriuo nurodė pristabdyti kariuomenės išvedimą iš Baltijos valstybių tol, kol bus pasirašyti anksčiau suderėti tarpvalstybiniai susitarimai. Rusijos prezidentas įpareigojo vyriausybę per tris dienas parengti su Baltijos valstybėmis laikinus susitarimus, užtikrinančius socialines kariškių ir jų šeimų garantijas, aprūpinimą pinigais ir maisto produktais. 1992 m. spalį atrodė, kad Lietuvai su Rusija susitarti vis dėlto nepavyks. Tačiau dėl tiesioginių valstybių vadovų kontaktų nesusipratimai buvo sureguliuoti. Lapkričio 2 d. V. Landsbergis nusiuntė pareiškimą Rusijos Federacijos prezidento kanceliarijai ir Užsienio reikalų ministerijai. Jame rašoma, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, susipažinęs su B. Jelcino potvarkiu,

¹⁷ Žr. BUČELIS, B. Keturių šalių užsienio reikalų ministrų susitikimas Maskvoje. *Tiesa*, 1992, rugpjūčio 7.

¹⁸ GOŠTAUTAS, M.; MIKŠIŪNAS, G. Dveji metai po svetimos kariuomenės išvedimo: džiaugsmas ir nerimas dėl nuostolių. *Lietuvos aidas*, 1995, rugpjūčio 31.

¹⁹ STANKEVIČIUS, 6 išnaša, 2013, p. 73–74.

manąs, jog trijų dienų terminas parengti vis dar nežinomą susitarimą yra panašus į preteksto stabdyti ne tik kariuomenės išvedimą, bet ir ekonominių sutarčių įgyvendinimą, sudarymą. Tą pačią dieną B. Jelcinas ir V. Landsbergis kalbėjosi telefonu. Rusijos prezidentas pabrėžė, kad galutinis armijos išvedimo terminas lieka galioti kaip susitarta, t. y. 1993 m. vasarą. B. Jelcinas sakęs, kad armijos išvedimas nėra sustabdytas, o tik perorganizuotas, tai susiję su prasidėjusiais šalčiais ir su atitraukiamų dalinių apgyvendinimo problemomis²⁰.

Buvęs Rusijos gynybos ministro patarėjas Aleksandras Jevstignejevas, komentodamas tą B. Jelcino pasirašytą potvarkį, pareiškė, kad dokumentas atsirado norint paaštrinti Lietuvos ir Rusijos santykius. Pasak A. Jevstignejevo, to buvo siekiama jau nuo pat rugsėjo pradžios. Ekspertas minėjo, kad ir rugsėjo 8 d. Maskvoje B. Jelcinui buvo pateiktas visai kitas tekstas – ne toks, kokį turėjo V. Landsbergis. A. Jevstignejevo žiniomis, ir B. Jelcino potvarkis dėl armijos išvedimo iš Baltijos valstybių sustabdymo gimė Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijoje, o prie dokumento redakcijos buvo prisidėjusi ir Gynybos ministerija²¹.

Taigi iš esmės spalio mėnesio nesusipratimus pavyko sureguliuoti tik todėl, kad Lietuvos ir Rusijos santykių aštrinimas, kurį skatino Rusijos valdžios struktūros, nesulaukė pritarimo aukščiausiu lygiu. Tačiau šias problemas galima paaiškinti ir tuo, kad Rusijos diplomatija aktyvių Lietuvos ir kitų Baltijos šalių pastangų internacionalizuoti armijos išvedimo problemą kontekste irgi aktyviai veikė, visais būdais stengėsi vilkinti problemos sprendimą, laimėti papildomo laiko. Rusija, nors ir apimta bendros ūkio krizės, turėjo didelių galimybių daryti įtaką Lietuvos politikai ekonominio poveikio priemonėmis. Lietuvos vyriausybė turėjo atsižvelgti į realybę, kad ir toliau tebebuvo visiškai ekonomiškai priklausoma nuo pagrindinių žaliavų ir energijos tiekimo iš buvusios SSRS, o ypač – iš Rusijos. Todėl kai 1992 m. liepą Rusijos bankas nutraukė atsiskaitymus su Lietuva dėl jos įsiskolinimų ir peržiūrėjo dvišalio ekonominio bendradarbiavimo sąlygas, faktiškai tai reiškė palankiausio prekybos režimo panaikinimą ir kad Lietuva ateityje turės atsiskaityti už Rusijos prekes pagal rinkos kainas konvertuojama valiuta. Dėl tokių susikomplicavusių ir sparčiai yrančių ekonominių ryšių Lietuvoje iš esmės strigo ekonominių reformų procesas, nesulaikomai kilo infliacijos kreivė (iki 1992 m. vasaros ji viršijo 2000 proc.), katastrofiškai krito gyvenimo lygis.

Viena vertus, Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių sėkmė internacionalizuojant Rusijos armijos išvedimo problemą negalėjo neturėti savo kainos ir kone automatiškai lėmė, kad Rusija siekė išnaudoti nestabilią Lietuvos vidaus politinę ir ekonominę situaciją, griežtino savo laikyseną ekonominiuose ir prekybiniuose santykiuose. Taip Rusija stengėsi kompensuoti savo diplomatinius pralaimėjimus

²⁰ BANCEVIČIŪTĖ, T. V. Landsbergio pokalbis su B. Jelcinu. *Lietuvos aidas*, 1993, lapkričio 4.

²¹ Žr. SAKALAUŠKAITĖ, R. Ar viską žinojo B. Jelcinas, nepasirašydamas tarpvalstybinio susitarimo ir pasirašydamas potvarkį, sustabdantį kariuomenės išvedimą? *Lietuvos rytas*, 1992, lapkričio 3.

tarptautinėje arenoje dėl kariuomenės išvedimo, taip pat išnaudoti artėjančius Lietuvos parlamento rinkimus, kelti naujas sąlygas ir reikalavimus, taip siekdamą atitolinti kariuomenės išvedimo procesą.

1992 m. rudenį ir 1992–1993 m. žiema ekonominiu požiūriu Lietuvai buvo ypač sunkus laikas. Blogėjanti ekonominė padėtis ir Rusijos naudojamos netiesioginio ekonominio spaudimo priemonės, nevykdomi energijos tiekimo susitarimai ir uždaryta rinka lėmė Lietuvos ekonomikai didelius nuostolius ir ryškų Lietuvos gyventojų gyvenimo sąlygų pablogėjimą (šilto vandens tiekimo, gyvenamųjų patalpų šildymo sutrikimai ir pertrūkiai), ir aišku, lėmė Sąjūdžio ir jo lyderio V. Landsbergio populiarumo mažėjimą. Tai neišvengiamai turėjo įtakos ir 1992 m. rudenį vykusių priešlaikinių Seimo rinkimų rezultatams.

Seimo rinkimams labai rimtai buvo pasiruošusi reformuota buvusi Lietuvos komunistų partija, kuri pakeitė pavadinimą į Lietuvos demokratinę darbo partiją (LDDP), atsiribojo nuo komunistinės ideologijos ir deklaravo savo socialdemokratinę orientaciją. Partijai per V. Landsbergio valdymo metus į savo pusę pavyko patraukti nemažai iš esmės liberalių pažiūrų žmonių, kurie nepritarė V. Landsbergio taktikai Rusijos atžvilgiu. Partijos lyderis Algirdas Mykolas Brazauskas ir jo šalininkai kritikavo V. Landsbergį ir tuometinę politinę vadovybę ir už pernelyg griežtą bei tiesmuką poziciją „demokratinės Rusijos“ atžvilgiu. Jie pabrėždavo, kad dabartinė Rusija – tai ne Sovietų Sąjunga ir nedera jos „nepelnytai erzinti ar smerkti“. A. M. Brazauskas ir jo šalininkai siūlė Rusijos atžvilgiu laikytis nors principingos, bet kartu ir pragmatiškos, adaptyvesnės politikos bei vengti konkrečios praktinės naudos neduodančių, bet Rusiją žeidžiančių politinių pareiškimų ir deklaracijų²².

1992 m. spalio 25 d. įvykę Seimo rinkimai atnešė netikėtai didelę pergalę LDDP. Tai, kad LDDP yra pakankamai populiaru, buvo žinoma, bet kad ji gaus absoliučią daugumą Seime, netvirtino jokios prognozės ir viešosios nuomonės apklausos. Tačiau toks buvo daugumos Lietuvos piliečių pasirinkimas. Negalima atmesti ir to, kad šiam pasirinkimui netiesiogiai, naudodama ekonominio spaudimo priemones, turėjo įtakos ir Rusija. Rusija nepasiekė, kad Lietuva padarytų nuolaidų derybose dėl armijos išvedimo, bet, kita vertus, ji netiesiogiai prisidėjo prie to, kad Lietuvoje į valdžią ateitų kitos pragmatiškiau į Rusiją žvelgiančios politinės jėgos. Matyt, Rusijoje buvo tikimasi sulaukti lengvatų konkrečiai įgyvendinant prisiimtus įsipareigojimus. 1992 m. Seimo rinkimai pradėjo, o 1993 m. vasario 14 d. įvykę Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai užbaigė svarbiausių valdžios institucijų, nurodytų naujojoje Konstitucijoje, formavimo procesą. Kaip ir buvo tikimasi, Prezidento rinkimus įtikinama persvara laimėjo LDDP lyderis A. M. Brazauskas, kuriam pagal naują Konstituciją ir atiteko svarbiausi užsienio politikos klausimai.

²² BRAZAUSKAS, A. Lietuva vėl prie naujų rinkimų slenksčio. *Tiesa*, 1992, rugpjūčio 7.

Taigi 1993 m. pradžioje pasikeitė ir svarbiausios sprendimus priimančios asmenybės, ir galių pasiskirstymas tarp svarbiausių institucijų, todėl buvo galima tikėtis pokyčių, kaip toliau bus sprendžiamos svarbiausios Lietuvai santykių su Rusija problemos. Šiaip ar taip, Lietuvoje vis dar tebebuvo Rusijos kariuomenė, o ekonominiai santykiai vis dar nebuvo galutinai sureguliuoti. Ir nors daug kas tikėjosi, kad, atėjus į valdžią LDDP, jos lyderiai lengviau ras bendrą kalbą su Rusija, kaip parodė laikas, tokia prognozė iš esmės nepasitvirtino.

Naujoji politinė vadovybė iš karto susidūrė su pakankamai stiprių ir nuosekliu Rusijos siekiu įgyvendinti savo interesus. A. M. Brazauskas, pasisakęs už konfrontacinės propagandos ir pernelyg dažno apeliavimo į tarptautinę bendriją vengimo būtinybę, savotiškai save nuginklavo, nes tokiu atveju derėtis su rusais tekdavo mažiau palankesnėmis išorinėmis sąlygomis. Taigi naujajai politinei vadovybei ir pačiam A. M. Brazauskui buvo ganėtinai sunku. Teko balansuoti tarp dviejų polių – augančio Rusijos spaudimo ir pakankamai intensyvios ir nuolatinės opozicijos kritikos.

Apskritai 1993 m. vasarą, nepaisant Rusijos diplomatių demaršų, Rusijos armijos išvedimas vyko pakankamai sklandžiai. Karinių ekspertų grupės derino armijos išvedimo technines detales ir kitus su tuo susijusius klausimus. Buvo akivaizdu, kad bent jau karinė Rusijos armijos Lietuvoje vadovybė susitaikė su išvykimo faktu ir buvo suinteresuota kuo greičiau išvesti iš Lietuvos sau pavaldžius dalinius, kad iki žiemos galėtų kuo geriau įsikurti naujose dislokacijos vietose. O štai politiniai Rusijos vyriausybės sluoksniai vis dar tikėjosi peržiūrėti priimtus įsipareigojimus ir pakreipti įvykių raidą savo naudai. Politinės derybos vyko ne taip sklandžiai, kaip buvo galima tikėtis. Faktiškai Rusija, nekreipdama dėmesio į geravališką Lietuvos poziciją ir polinkį tvarkyti reikalus „be didelio triukšmo“, šantažavo Lietuvos vadovybę, tikėdamasi priversti ją pasirašyti nepalankų Lietuvai politinį susitarimą, kol galiausiai paskutinėmis 1993 m. rugpjūčio savaitėmis Lietuvos ir Rusijos santykiai atsidūrė visiškoje krizėje. Rugpjūčio 22 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija pranešė, kad derybos tarp Rusijos ir Lietuvos nutraukiamos, o kariuomenė bus išvesta pagal įsipareigojimus, bet Rusijai palankiu metu. Rusija, pagrįsdama savo argumentaciją, pabrėžė, kad neleisianti savęs traktuoti kaip SSRS agresijos perėmėjos; Rusija esanti tik SSRS tęsėja ir nesanti niekam skolinga. Taigi Prezidentui A. M. Brazauskui beliko griebtis jau ne kartą išbandytos taktikos ir bandyti derėtis tiesiogiai su B. Jelcinu.

Prezidento A. M. Brazausko sprendimas pasiteisino. Šį kartą, kai reikalas atrodė beviltiškai žlugęs, vis dėlto pavyko susitarti. Rugpjūčio 30 d. A. M. Brazauskas, kalbėdamas per Lietuvos radiją, pareiškė, kad Rusijos armija iš Lietuvos bus išvesta pagal 1992 m. rugsėjo 8 d. pasirašytą armijos išvedimo grafiką – iki rugpjūčio 31 d. Šis susitarimas buvo pasiektas po ryte įvykusio A. M. Brazausko pokalbio telefonu su Rusijos prezidentu. A. M. Brazauskas taip pat informavo, kad su B. Jelcinu susitarta dėl aukščiausio lygio susitikimo rugsėjo viduryje,

suderintas numatomos dvišalės deklaracijos tekstas, kuriame konstatuojama, kad atsiranda galimybių pasirašyti dvišalį susitarimą dėl palankiausio prekybos santykių režimo, taip pat užfiksuota, kad žalos atlyginimo klausimas bus tolesnių derybų objektas. Taigi rugpjūčio 31 d. prieš pat 24 valandą paskutinis Rusijos kareivis vis dėlto paliko Lietuvos teritoriją²³.

Vertinant Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos faktą, reikia pažymėti, kad tai buvo nepaprastos reikšmės įvykis – ir Lietuvos kaip neseniai atsikūrusios valstybės vidinei konsolidacijai, ir Lietuvos kaip tarptautinės politikos subjekto įsitvirtinimui. Vidaus politikos požiūriu tai buvo svarbu todėl, kad šis uždavinys buvo išspręstas, maksimaliai mobilizavus viso Lietuvos politinio elito, nepriklausomai nuo ideologinės orientacijos, pastangas. Pradinis ir pagrindinis įdirbis bei principiniai susitarimai su Rusija buvo pasiekti dar tuomet, kai valstybės užsienio politikai vadovavo V. Landsbergis. Tačiau po 1992 m. rinkimų į valdžią atėjusi LDDP išsaugojo šios politikos tęstinumą ir pasiekė, kad ankstesni susitarimai su Rusija būtų tikrai įgyvendinti. Tarptautinės politikos požiūriu šis faktas yra svarbus tuo, kad Lietuva ir Rusija pagal savo galią toli gražu nėra lygiavertės partnerės, todėl pasiekti, kad tokia daug kartų galingesnė, o ir šiaip patikimumu negarsėjanti santykių partnerė vykdytų savo įsipareigojimus, buvo didelis laimėjimas. Ne tik Lietuva, bet ir kitos pasaulio valstybės yra ne kartą susidūrusios su tokiais Rusijos diplomatijai būdingais bruožais, kaip nenuoseklumas ir prieštaravimas, polinkis dažnai keisti savo išankstines nuostatas arba savo įsipareigojimus traktuoti tik sau naudinga linkme.

Vis dėlto Lietuvos politikams pasisekė ne tik išnaudoti savo ankstesnių santykių su Rusija įdirbį, bet ir dalyvaujant tokiose organizacijose, kaip JT ir ESBO, sumobilizuoti viešąją pasaulio nuomonę ir pasiekti, kad būtų priimtos Lietuvai palankios rezoliucijos. Suomų politologas Perttis Joenniemis atkreipė į tą faktą ypatingą dėmesį. Pasak jo, toks netipiškas mažoms valstybėms elgesys ir laimėjimai, pasiekti mobilizuojant pasaulio viešąją opinią internacionalizuojant savo dvišalių santykių problemas ir išvengiant konfrontacijos su daug stipresne galybe *tête-à-tête*, apskritai, kvestionuoja ir verčia permąstyti pačią mažų valstybių elgseną aiškinančią teoriją. Tačiau, pasak suomių tyrinėtojo, nuo to tik

²³ Tiesa, praėjus daugiau kaip dvejiems metams po Rusijos armijos išvedimo apskritai paaiškėjo, kad ir po 1993 m. rugpjūčio 30 d. Lietuvoje dar buvo Rusijos armijos likučių ir paskutinis dalinys iš Radviliškio sprogmenų saugyklos išėjo tik 1993 m. lapkritį. Bet dėl politinių sumetimų tada ta gaišatis nebuvo keliami į viešumą. Žr. GOŠTAUTAS, M.; MIKŠIŪNAS, G., 18 išnaša.

blogiau teorijai²⁴. Vis dėlto tolesnė įvykių raida parodė, kad tokia suomių politologo išvada buvo pernelyg skubota. Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių sėkmė kariuomenės išvedimo reikaluose buvo labiau išimtis negu taisyklė.

3. Prekyba ir tranzitas į Kaliningrado sritį

1993 m. vasaros pabaigoje, išvedus Rusijos armiją iš Lietuvos, prasidėjo naujas Lietuvos ir Rusijos tarpusavio santykių etapas. Abiejų valstybių jau nebeslėgė tokia didelė ir sunkiai sprendžiama armijos išvedimo problema, atslūgo įtampa ir baimė, kad bus pažeistas jos pasitraukimo grafikas.

Pasibaigus „karštligiškai“ 1993 m. vasarai, atsivėrė galimybė tolesnius santykius plėtoti neperžengiant įprasto normalaus tarpvalstybinio bendravimo normų. Vis dėlto, atsižvelgiant į sudėtingą tarpusavio santykių praeitį ir po Sovietų Sąjungos suirimo susiklosčiusias geopolitines realijas, teko konstatuoti, kad ir po Rusijos armijos išvedimo iš Lietuvos išliko daug gana sunkiai sprendžiamų problemų, kurios retai kada slegia normalių tarptautinių santykių dalyvių bendravimą. Tarp tų problemų svarbiausios buvo šios: Rusijos karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją, sovietinės okupacijos ir aneksijos metu padarytos žalos atlyginimo klausimas, prekybinių ir ekonominių tarpusavio santykių sureguliuojimas.

Pirmąją, su tranzitu susijusių problemų, grupę lėmė tai, kad 1993 m. rudenį Rusijos armija išėjo tik iš Lietuvos, bet dar liko Latvijoje ir Estijoje. Be to, tęsėsi Rusijos kariuomenės išvedimas iš Rytų Vokietijos; visiškai šalia Lietuvos, Kaliningrado srityje, buvo sutelkta didžiulė karinė grupuotė. Taigi Lietuva, nors ir būdama laisva nuo Rusijos kariuomenės, vis dėlto iš visų pusių buvo jos apsupta. Pagaliau ir per pačią Lietuvos teritoriją vyko nuolatinis Rusijos karinių junginių judėjimas. Iš vienos pusės vyko judėjimas iš Vakarų į Rytus, nes buvo išvedama kariuomenė iš Rytų Vokietijos, iš kitos – vyko ir šioks toks judėjimas iš Rytų į Vakarus, nes Rusijai reikėjo užtikrinti tiekimą savo kariniams daliniams, sukonzentruotiems Kaliningrado srityje. Todėl Lietuvos valstybės saugumo užtikrinimo ir stiprinimo prasme Rusijos karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją dabar tapo svarbiausia Lietuvos ir Rusijos santykių problema.

Antroji santykių problemų grupė buvo susijusi su kitais, dar nelikviduotais, Lietuvos okupacijos ir aneksijos padariniais. Visų pirma, tai okupacijos ir aneksijos metu padarytos žalos ir atlyginimo klausimas. Šiam reikalavimui buvo pritarta 1992 m. birželio 14 d. Lietuvos piliečių referendume, ir šis klausimas gerokai komplikavo santykius, dėl jo nepavyko susiderėti ir pasirašyti pagrindinio politinio susitarimo, galiausiai jis vos nesužlugdė Rusijos kariuomenės

²⁴ Žr. JOENNIEMI, P. The Baltic Countries as Deviant Cases: Small States in Search of Foreign Policies. Iš JOENNIEMI, P.; VARES, P. (ed.) *New actors on the international arena: The Foreign Policies of the Baltic Countries*. Tampere Peace Research Institute Research Report, 1993, Nr. 50.

išvedimo grafiko 1993 m. vasarą. Lietuvos pusė už visą sovietinio laikotarpio valdymo metu padarytą žalą mano esant atsakingą Rusiją. Lietuvos požiūriu būtent Rusija turėtų sumokėti kompensaciją už Lietuvos piliečių trėmimą ir naikinimą Stalino valdymo metais ir kitus padarytus nuostolius Lietuvos valstybei ir ekonomikai. Bet, savaime suprantama, tai daugiau politinė negu finansinė problema. Penkiasdešimt okupacijos metų buvo pernelyg ilgas laiko tarpas, kad būtų galima tiksliai suskaičiuoti visus Lietuvos patirtus nuostolius ir pradimus. Todėl galutiniai skaičiai, apibrėžiantys padarytus nuostolius, nėra tokie svarbūs, palyginti su politine Rusijos atsakomybe. Tuo tarpu Rusija tokios klausimo traktuotės nepripažįsta. Rusijos politikų teigimu, Rusija niekada neokupavo Lietuvos. Tai padarė Sovietų Sąjunga. Šitokia nuostata skamba labai prieštaringai, nes pati Rusija teigia tarptautinės teisės požiūriu esanti Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų paveldėtoja. Kaip išskirtinio neteisingumo ir Lietuvos diskriminacijos pavyzdžiai gali būti paminėti dar negražinti iki 1940 m. priklausę Lietuvai jos diplomatinių atstovybių pastatai Paryžiuje ir Romoje, kuriuos užėmė tuometinė Sovietų Sąjunga, taip pat užšaldyti Lietuvos piliečių indėliai banke „Vnešekonombank“.

Pagaliau trečioji Lietuvos ir Rusijos tarpusavio santykių problemų grupė buvo susijusi su ekonominiu ir prekybinio bendradarbiavimo klausimais. Rusija ir toliau išliko svarbiausia Lietuvos ekonomine partnere, iš kurios perkami pagrindiniai energijos šaltiniai ir kurioje parduodama nemaža dalis Lietuvoje pagamintos produkcijos. Todėl tarpusavio atsiskaitymų ir palankių prekybos sąlygų nustatymas tarp Lietuvos ir Rusijos buvo labai svarbi Lietuvos ekonomikos funkcionavimo užtikrinimo sąlyga.

Nurodytos problemų grupės ir lėmė tolesnę Lietuvos ir Rusijos santykių raidą po Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. 1993 m. rugsėjo viduryje vykusiose Lietuvos ir Rusijos derybose iš esmės buvo susitarta dėl karinio Rusijos tranzito per Lietuvą iš Vokietijos ir pasiektas kompromisas dėl atsiskaitymo už jį. Taip pat susitarta dėl bendradarbiavimo oro, jūrų ir upių transporto srityse. Pagaliau lapkričio 4 d. įvyko pirmasis Lietuvos Respublikos Prezidento A. M. Brazausko oficialus vizitas į Maskvą, kur buvo susitikta su Rusijos Federacijos prezidentu B. Jelcinu. Derybų metu buvo aptartos svarbios sutartys, bet dėl techninių kliūčių jos nebuvo pasirašytos. Todėl buvo sutarta, kad pasirašyti dokumentų lapkričio viduryje į Vilnių atvyks Rusijos Federacijos premjeras Viktoras Černomyrdinas. Spaudos konferencijoje A. M. Brazauskas sakė: „Mus labai domina sutartis dėl tolesnio prekybinio ekonominio bendradarbiavimo bei kitos susijusios su sutartimis bei susitarimais dėl visų transporto rūšių tranzito, dėl tranzitinių krovinių per Lietuvos teritoriją problemos.“ Bet, kaip pavyko išsiaiškinti žurnalistams, klausimas dėl žalos atlyginimo Maskvoje nebuvo svarstytas²⁵.

²⁵ Žr. SAKALAUSKAITĖ, R. Kodėl Kremliuje nebuvo pasirašytos Lietuvos ir Rusijos sutartys ir susitarimai? *Lietuvos rytas*, 1993, lapkričio 6.

Kaip ir buvo sutarta, lapkričio 18 d. su oficialiu vizitu į Vilnių atvyko Rusijos premjeras V. Černomyrdinas, kuris pažymėjo, kad derybų metu buvo kalbama ir apie karinį tranzitą iš Rusijos į Kaliningradą per Lietuvą. Jis sakė, kad susitarta dar 1994 m. pirmą ketvirtį pasirašyti sutartis, kurios reguliuotų visus su kariniu tranzitu susijusius klausimus. Tą pačią dieną buvo pasirašyta dešimt sutarčių, tarp kurių pati svarbiausia Lietuvai buvo Lietuvos ir Rusijos premjerų Adolfo Šleževičiaus ir Viktoro Černomyrdino pasirašyta sutartis dėl prekybinių ekonominių santykių, kurioje įtvirtintas didžiausio palankumo režimas prekyboje, užtikrintas neapmokestinamas prekių tranzitas per šalių teritorijas. Sutartyje nustatyta, kad ji galios penkerius metus nuo įsigaliojimo su savaiminiu pratęsimu penkeriems metams. Šis susitarimas turėjo įsigalioti nuo tos dienos, kai šalys praneš viena kitai, kad įvykdytos visos šiam susitarimui įsigalioti būtinos konstitucinės procedūros.

Kitas svarbus pasirašytas susitarimas buvo Rusijos kariuomenės ir karinių krovinių, išgabenamų iš Vokietijos, tranzitinio vežimo per Lietuvos teritoriją taisyklės ir susitarimas, nustatantis tarifus ir atsiskaitymus už tai. Kaip žinia, tuomet Rusijos kariuomenė išėjo tik iš Lietuvos, bet tebebuvo išvedama iš Rytų Vokietijos, o visiškai šalia Lietuvos, Kaliningrado srityje, buvo sutelkta didžiulė karinė grupuotė. Todėl visai suprantama, kad 1993 m. lapkričio 18 d. Rusijos ministro pirmininko V. Černomyrdino vizito į Vilnių metu buvo susitarta dėl Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją tvarkos²⁶. Pagal šį susitarimą buvo nustatyta Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją tvarka, kuri turėjo galioti nuo 1993 m. lapkričio 18 d., bet ne ilgiau kaip iki 1994 m. gruodžio 31 d.

Tarp kitų pasirašytų susitarimų paminėtinas per derybas nuolat Rusijos accentuotas susitarimas dėl socialinių garantijų teikimo tvarkos nuolat Lietuvoje gyvenantiems Rusijos kariškiams pensininkams. Lietuvos Respublikos susisiekimo ministras J. Biržiškis ir Rusijos Federacijos transporto ministras V. Jefimovas pasirašė sutartis dėl oro susisiekimo, tarptautinio susisiekimo automobiliais, prekybinės jūreivystės, bendradarbiavimo upių transporto srityje. Ši sutartis papildė dar 1992 m. pradžioje pasirašytą pagrindinę Lietuvos ir Rusijos sutartį transporto srityje. Taip pat pasirašytas susitarimas dėl šalių Vidaus reikalų ministerijų bendradarbiavimo.

Taip atsirado garsusis 1993 m. lapkričio „susitarimų paketas“, kuris faktiškai iki šiol reguliuoja daugelį Lietuvos ir Rusijos santykių sričių. Tačiau sutarčių įgyvendinimas vyko toli gražu nelengvai. Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją taisyklės pradėjo galioti iš karto. Tuo tarpu susitarimo, kuriuo

²⁶ Žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Rusijos Federacijos Vyriausybės susitarimas „Dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų kariuomenės ir karinių krovinių, išvedamų iš Vokietijos Federacinės Respublikos, tranzitinių vežimų per LR teritoriją“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-194.

nustatomas labai svarbus Lietuvai didžiausio palankumo režimas prekybos srityje, ratifikavimas visus 1994 metus buvo atidėliojamas. Kadangi Lietuvos ir Rusijos susitarimas dėl Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją tvarkos galiojo tik iki 1994 m. gruodžio 31 d., faktiškai per visus 1994 metus Rusija spaudė Lietuvą pasirašyti specialią tranzito sutartį, kuri suteiktų Rusijai išskirtines teises laisvai vykdyti karinį tranzitą į (iš) Kaliningrado srities per Lietuvos teritoriją geležinkeliais, oru ir automobiliais.

Lietuvai Kaliningrado sritis pirmiausia kėlė rūpestį tuo, kad joje sutelktas didžiulis Rusijos karinis kontingentas. Pagal kariuomenės Kaliningrado sritis buvo vienas iš labiausiai militarizuotų Europos regionų. Ir nors Rusijos valdžios atstovai dažnai tikindavo, kad naujų karinių kontingentų į sritį nebus įvesta, tačiau išvedant Rusijos armiją iš kitų valstybių, tarp jų ir iš Lietuvos ar Latvijos, ji dažniausiai apsisistodavo būtent Kaliningrado srityje. Lietuva, taip pat ir kitos valstybės ar net tarptautinės institucijos (pavyzdžiui, Europos Parlamentas) buvo išreiškusios susirūpinimą dėl didelės Rusijos armijos koncentracijos Kaliningrado srityje ir pasisakė už laipsnišką jos demilitarizavimą. Tačiau Rusijos pozicija buvo kategoriška – tai Rusijos vidaus reikalas. Pasak tuometinio Rusijos vicepremjero Sergejaus Šachrajaus, „Kaliningrado sritis turi likti kariniu strateginiu Rusijos forpostu“²⁷.

Be svarbiausios grėsmės, kurią kėlė militarizuota Kaliningrado sritis visame Baltijos jūros regione, Lietuvai dar teko spręsti specifinę tranzito problemą. Civilinis ūkinis tranzitas, kaip ir visas ekonominis bendradarbiavimas bei prekybiniai ryšiai, didesnių problemų nekėlė ir netgi buvo naudingi Lietuvai. 1991 m. Rusijos vyriausybė Kaliningrado sritį paskelbė laisvąja ekonomine zona. Palyginti su kitais Rusijos regionais, čia buvo palankesnis mokesčių ir muitų režimas. Ekonominiai Lietuvos ir Kaliningrado srities ryšiai reguliuojami 1991 m. gruodžio 23 d. Lietuvos ir Rusijos pasirašytu protokolu dėl prekybinio ir ekonominio bendradarbiavimo. 1993 m. liepos 1 d. Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko A. Šleževičius susitikime su Rusijos Federacijos vicepremjere S. Šachrajumi ir Kaliningrado srities administracijos vadovu Jurijumi Matočkinu buvo susitarta, kad bus steigiamos prekybinės šalių atstovybės. Taip pat susitarta, kad Lietuvos ir Kaliningrado srities gyventojams bus taikomas bevizis režimas ir bemuitis tranzitas per šalių teritorijas. Ekonominį bendradarbiavimą buvo bandyta plėsti ir toliau. 1993 m. liepos 19 d. pasirašyta Lietuvos Respublikos pramonės ir prekybos ministerijos ir Rusijos Federacijos Kaliningrado srities administracijos laisvosios prekybos sutartis. Tačiau Rusijos centrinei valdžiai nurodžius, kad sritis viršijo savo įgaliojimus, sutartis neįsigaliojo. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija taip pat atsisakė šio susitarimo.

Daug sudėtingesnė ir grėsmingesnė buvo Rusijos karinio tranzito problema, kuri, kaip jau buvo minėta, 1994 m. tapo centrine ir pačia aštriausia Lietuvos

²⁷ ŠACHRAJUS, S. Kaliningradas - Kionigsbergas - Krulevecas... *Lietuvos aidas*, 1994, rugpjūčio 2.

ir Rusijos santykių problema. Taigi 1993 m. Lietuvos užsienio politikoje buvo Rusijos kariuomenės išvedimo metai, o 1994 m. galima būtų pavadinti Rusijos karinio tranzito į (iš) Kaliningradą problemos metais. Jau 1994 m. sausio mėnesį Rusija pateikė Lietuvai sutarties dėl karinio tranzito projektą, kuriame buvo pa-geidaujama, kad jai būtų leistas laisvas karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją geležinkeliais, oru ir automobiliais. Tuo tarpu Lietuvos derybų su NVS šalimis darbo grupė, susipažinusi su šios sutarties projektu, nusprendė siūlyti Lietuvos Respublikos Vyriausybei parengti vienodas visoms šalims karinių ir pavojingų krovinių vežimo per Lietuvos teritoriją taisykles.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1994 m. kovo 9 d. priėmė nutarimą, pagal kurį tol, kol bus patvirtintos karinių ir pavojingų krovinių vežimų taisyklės, šie tranzitiniai vežimai laikinai bus reguliuojami pagal 1993 m. lapkričio 18 d. susitarimą ir protokolą, reglamentuojančius Rusijos karinius tranzitinius vežimus iš Vokietijos per Lietuvą. Rusijos pusei tokia Lietuvos pozicija nepasirodė priimtina. Užuot sutikusi su Lietuvos siūlomomis bendromis karinių ir pavojingų krovinių pervežimo taisyklėmis, Rusija pradėjo reikalauti specialaus politinio susitarimo, kuris būtų skirtas išimtinai Rusijos kariniam tranzitui į Kaliningrado sritį. Tokiam siūlymui pirmiausia nepritarė Lietuvos opozicinės politinės jėgos. Jų nuomone, Lietuva, pasirašydama politinį susitarimą su Rusija dėl karinio tranzito, automatiškai patektų į Rusijos karinės-politinės įtakos erdvę, būtų savotiškai politiškai Rusijos atžvilgiu išpareigojusi, o Lietuvos tarptautinio manevro laisvė būtų daug labiau suvaržyta ir labiau priklausoma nuo Rusijos negu iki tol. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, spaudžiama dešiniųjų partijų, irgi apsisprendė politinės sutarties atsisakyti ir apsiriboti tik vienašališkų techninių tranzito taisyklių priėmimu. Rusija, matydama Lietuvos nepritarimą jos siūlymui, savo ruožtu ėmė reikšti pretenzijas dėl Lietuvos siūlomų techninių taisyklių.

1994 m. pavasarį įvyko keletas derybininkų susitikimų, tačiau nieko konkre-taus nebuvo pasiekta. Iš esmės nuo 1993 m. lapkričio 18 d. visas derybų procesas sustingo. Į Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko A. Šleževičiaus laiškus, siūlančius derėtis, Rusijos premjeras V. Černomyrdinas paprasčiausiai nereaga-vo. Rusija, siekdama savo tikslų, pradėjo vilkinti 1993 m. lapkričio 18 d. pasira-šytos ekonominės sutarties ratifikavimą ir grasinti apriboti dujų, naftos tiekimą bei taikyti kitas ekonomines priemones, prie kurių galima priskirti ir nuo liepos 1 d. padvigubintus importo į Rusiją mokesčius. Tokią Rusijos užsienio ekono-minę politiką A. Šleževičius apibūdino kaip agresyvią ir užsiminė apie galimą elektros tiekimo apribojimą Kaliningrado sričiai. Dvigubas Lietuvos prekių eksporto į Rusiją apmuitinimas buvo nenaudingas ne tik Lietuvai, bet ir pačiai Rusijai. Rugsėjo 19 d. į Vilnių buvo atvykęs Maskvos miesto meras Jurijus Lužkovas, kuris pažadėjo, kad skatins Rusijos valdžią atnaujinti santykius su Lietuva. Meras buvo susirūpinęs, kad dėl dvigubo muitinio apmokestinimo pa-lyginti pigių lietuviškų prekių eksportas į Maskvą labai sumažėjo. Tą patį teigė ir

rugsėjo 5 d. Vilniuje su oficialiu dviejų dienų vizitu lankęsis Rusijos Federacijos Federalinio susirinkimo Federacijos tarybos pirmininkas Vladimiras Šumeika. Jis pripažino, kad Rusija uždelsė suteikdama Lietuvai didžiausio palankumo prekyboje statusą. Anot jo, dokumentas turėsiąs pradėti galioti anksčiau, negu būtų pasirašyti susitarimai dėl bevizio važiavimo ir karinio tranzito.

Rugsėjo 29 d. A. Šleževičius pranešė, kad Vyriausybė parengė karinių ir pavojingų krovinių tranzito per Lietuvos teritoriją taisykles. Taisyklės buvo patvirtintos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. spalio 3 d. nutarimu Nr. 938²⁸. Savo ruožtu spalio pabaigoje Rusija atsiuntė savo pasiūlymus dėl karinio tranzito, kurių svarstymą Lietuvoje lydėjo opozicijos priekaištai LDDP dėl galimo suvereniteto praradimo, dėl „neaiškios“ pozicijos Maskvos atžvilgiu. Opozicijos požiūriu politinės vadovybės pozicijos šiuo klausimu neaiškumas ir derybų konfidencialumas, kada principiniai Lietuvai sprendimai priimami tik siaurame žmonių rate, yra nepaprastai pavojingi. „Bet lieka klausimas, – kalbėjo opozicijos lyderis V. Landsbergis 1994 m. lapkričio 12 d. Konservatorių partijos surengtoje konferencijoje dėl tranzito, – kaip toli Lietuvos vadovai yra nuėję savo nežinomais pažadais ir išpareigojimais.“²⁹

Lapkričio 11 d. Lietuvoje lankėsi Rusijos derybų delegacijos vadovas V. Isakovas. Oficialus vizito tikslas buvo supaprastinti kai kurias su kariniu tranzitu susijusias procedūras, tačiau, atrodo, susitarti nepavyko, nes lapkričio 17 d. Ministras Pirmininkas A. Šleževičius pranešė, kad nuo 1995 m. sausio 1 d. pradeda galioti vienašališkos Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytos tranzito taisyklės. Ir vis dėlto jos neįsigaliojo, nes Rusijos pusė atsisakė jas pripažinti ir jų laikytis. Lietuva neturėjo galimybių ir svertų, kurie priverstų Rusiją tokias taisykles pripažinti. Žinoma, galima buvo imtis atviros konfrontacijos ir paskelbti, kad Rusijos karinis tranzitas per Lietuvą apskritai yra draudžiamas, tačiau realių tokio sprendimo įgyvendinimo galimybių nebuvo. Jeigu automobilių ir geležinkelių transportą dar buvo įmanoma kontroliuoti, tai Lietuvos oro erdvė buvo praktiškai neapginama. Taigi, nežiūrint opozicijos protestų, buvo nuspręsta ieškoti kompromisinio sprendimo.

Pagaliau po Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro Povilo Gylio derybų Maskvoje 1995 m. sausio 18 d. buvo pranešta, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė iki 1995 m. gruodžio 31 d. pratęsė Rusijai karinių krovinių tranzito galiojimo tvarką, kuri buvo nustatyta abiejų šalių vyriausybių 1993 m. lapkričio 18 d. susitarimu dėl Rusijos kariuomenės ir karinių krovinių, išvežamų iš Vokietijos, tranzito per Lietuvą. Anot ministro P. Gylio, tokia tvarka galiosianti iki 1995 m. pabaigos, su galimybe tą galiojimą pratęsti. Lietuvos Respublikos

²⁸ Žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 98 „Dėl užsienio valstybių pavojingų ir karinių krovinių vežimo per Lietuvos Respublikos teritoriją taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 78-1478.

²⁹ LANDSBERGIS, V. Derybos vienam atsiklaupus? *Lietuvos aidas*, 1994, gruodžio 1.

užsienio reikalų ministras sakė, kad laimėjo abi pusės. Pasak jo, skirtumai tarp nuo 1995 m. sausio 18 d. įsigaliojančių ir dar 1994 m. rudenį priimtų Vyriausybės taisyklių yra ne daugiau nei techniniai. Naujosios taisyklės būtų buvusios detalesnės ir būtų numatyta tranzito galimybė oru. Tuo tarpu „vokiškiosiose“ taisyklėse tokia galimybė nenumatyta. Skrydžiams per Lietuvos teritoriją turi būti gaunami specialūs leidimai. Paaikškindamas, kodėl nuo sausio 1 d. neįsigaliojo naujosios tranzito taisyklės, P. Gylys sakė: „Kategoriškos Lietuvos pozicijos nebuvo, tai buvo derybinė pozicija.“³⁰

Už nuolaidą, kurią padarė Lietuvos Respublikos Vyriausybė, pratęsdama vadinamųjų „vokiškųjų“ taisyklių galiojimą, Rusija pagaliau leido įsigaliojti didžiausio palankumo režimui prekyboje su Lietuva. 1995 m. sausio 18 d. Lietuvos ambasadoriui Rusijoje Romualdai Kozyrovičiui buvo įteiktos dvi Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos notos. Vienoje jų buvo informuojama, kad nuo jos įteikimo dienos įsigalioja 1993 m. lapkričio 18 d. pasirašytas susitarimas dėl prekybinių ir ekonominių santykių. Kitoje notoje Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija pranešė, kad Rusija sutinka su Lietuvos Respublikos Vyriausybės siūlymu toliau taikyti esamą karinių ir pavojingų krovinių vežimo per Lietuvą tvarką.

Taip buvo išspręstas nuo 1994 m. pavasario Lietuvos politinį gyvenimą nuolat virpinęs klausimas dėl Rusijos kariuomenės tranzito iš Kaliningrado ir į jį. Problema buvo išspręsta, bet tik laikinai, iki metų galo. 1995 m. pabaigoje prie jos turėtų būti sugrįžta. Antra vertus, numatyta minėto susitarimo pratęsimo galimybė parodė, kad ši problema gali tapti aktuali tik tuo atveju, jeigu į valdžią Lietuvoje arba Rusijoje ateis mažiau pragmatiškos politinės jėgos, kurioms toks kompromisas pasirodys nepriimtinas. Šiandien, žvelgiant iš ketvirčio amžiaus perspektyvos, atrodo, kad pasiektas kompromisas su Maskva dėl karinio tranzito, pratęsiant „vokiškųjų“ taisyklių galiojimą, Lietuvai buvo pakankamai priimtinas. Nors klausimas nebuvo galutinai sureguliuotas, tačiau per visą laiką nekilo didesnių problemų dėl karinio tranzito. Visi incidentai, kurie įvyko dėl Lietuvos teritorijos pažeidimo, buvo absoliučiai kitokios kilmės. Be to, Lietuva išvengė ją saistančio susitarimo su Rusija pasirašymo ir tuo pat metu jau nuo 1994 m. įsigaliojo ekonominis susitarimas dėl palankiausio režimo statuso tarpusavyje prekyboje, kas tuomet Lietuvai buvo pakankamai svarbu.

4. Dvišalių santykių pauzė 1995–1996 m.

Išsprendus (nors ir laikinai) karinio tranzito problemą, 1995 m. pradžioje dvišaliai Lietuvos santykiai su Rusija pastebimai stabilizavosi. Viena vertus, buvo išspręstos ir sureguliuotos dvi svarbiausios grandiozinės problemos – iš Lietuvos išvesta Rusijos kariuomenė ir susitarta dėl karinio tranzito į Kaliningradą

³⁰ Ministrui – lanksti politika, o opozicijai – vėl apgaulė. *Lietuvos rytas*, 1995, sausio 19.

sąlygų. Antra vertus, 1995 m. vasario 24 d. Ministro Pirmininko A. Šleževičiaus vadovaujama Lietuvos vyriausybinė delegacija, kuri Rusijos premjero V. Černomyrdino kvietimu su vienos dienos darbo vizitu lankėsi Maskvoje, gavo principinį Rusijos premjero sutikimą spręsti ir kitas įsisenėjusias, bet pakankamai svarbias Lietuvai problemas. O tų problemų sąrašas ne toks jau trumpas. Štai tik keletas svarbiausių klausimų: 1) galutinai dar nedelimituota Lietuvos sausumos ir jūros siena su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi ir neišspręstas ginčytino naftos telkinio ties Nida priklausomybės klausimas; 2) vis dar negražinti Lietuvai jos diplomatinių atstovybių pastatai Paryžiuje ir Romoje; 3) vis dar negražintos Lietuvos indėlininkų santaupos, anksčiau laikytos banke „Vnešekonombank“; 4) vis dar negražinti Lietuvos archyvai ir t. t. Žinoma, minėtos tarpusavio santykių problemos vargu ar galėjo būti interpretuojamos kaip grėsmės vienos ar kitos pusės nacionaliniam saugumui ir sulyginamos su kariuomenės išvedimo ar tranzito problemomis. Todėl nieko nuostabaus, jeigu dėl tokių problemų sprendimo šalys gali derėtis metų metus ir tuo pat metu išsaugoti stabilią tarpusavio santykių būklę.

Tačiau, žvelgiant į Lietuvos ir Rusijos santykius 1995–1996 m., susidaro įspūdis, kad LDDP vyriausybė, atlaikiusi 1993–1994 m. nuolat Lietuvos ir Rusijos santykiuose tvyrojusią įtampą ir pasiekusi svarbiausių problemų sureguliuavimo, greito kitų klausimų sprendimo nutarė aktyviai nebesiekti. Sąlygiškai gausias minėtas tarpusavio santykių problemas buvo vengiama akcentuoti ar net kalbėti apie jas viešai. Buvo laikomasi nuostatos, kad reikia vengti santykių aštrinio ir Rusiją žeidžiančių politinių deklaracijų. Tipišku tuometinės Lietuvos politikos Rusijos atžvilgiu pavyzdžiu gali būti 1995 m. lapkričio 8 d. Ministro Pirmininko A. Šleževičiaus pareiškimas, kurį jis padarė grįžęs iš nužudyto Izraelio premjero Y. Rabino laidotuvių, kur buvo trumpai susitikęs su Rusijos premjeru V. Černomyrdinu. Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas sakė, kad „Lietuva ir Rusija problemų neturi“.

Tačiau pagrindinė savotiško štilio galutiniame Lietuvos ir Rusijos santykių sureguliuavimo procese priežastis yra ne tiek pačios Lietuvos aktyvumo stoka, kiek apskritai akivaizdus Lietuvos užsienio politikos prioritetų posūkis į Vakarus ir iš to išplaukiančios pasekmės santykiams su Rusija. Laisvosios Europos radijo apžvalgininkas Kęstutis Girnius, vertindamas Lietuvos Prezidento nuveiktus darbus įpusėjus kadencijai 1995 m. rugpjūčio mėnesį, pastebėjo: „net ironiška, kad šalis, kadaise labiausiai pabrėžusi būtinybę neužrūstinti Maskvos, gerokai pralenkė kaimynes Latviją ir Estiją, bendradarbiaujant su NATO. Nepasisėkė Prezidentui pagerinti ryšių su Maskva daugiausia dėl Rusijos nedraugiškos laikysenos. Santykiai yra korektiški, bet atsiribojimo procesas tiek įsibėgėjo, kad jo negalima sustabdyti.“³¹

³¹ GIRNIUS, K. K. Prezidento A. Brazausko kadencijos vidurys: laimėjimai ir netektys. *Atgimimas*, 1995, rugpjūčio 2.

Ryškiausiai Lietuvos užsienio politikos prioritetų posūkiu į Vakarų įrodymu gali būti jau 1994 m. sausio 4 d. Lietuvos Prezidento A. M. Brazausko pasirašytas kreipimasis į NATO valstybes nares dėl Lietuvos pageidavimo įstoti į šią politinę-gynybinę organizaciją³² ir 1995 m. birželio 12 d. Lietuvos Ministro Pirmininko A. Šleževičiaus pasirašyta Europos (Asociacijos) sutartis su Europos Sąjunga. Lietuvos ir Rusijos santykių kontekste eventuali Lietuvos, taip pat ir kitų Vidurio bei Rytų Europos valstybių narystė Europos Sąjungoje iš pradžių nekėlė Rusijos prieštaravimų, o pasipriešinimas galimam NATO išplėtimui per pastaruosius metus tapo nauju Rusijos užsienio politikos leitmotyvu ir neišvengiamai reikšmingai turėjo įtakos ir dvišaliams Lietuvos ir Rusijos santykiams.

Rusijos palankumą ir geranoriškumą greitai ir teigiamai spręsti įsisenėjusias dvišalių santykių problemas neabejotinai silpnino vienareikšmiška Lietuvos orientacija NATO narystės link. Apskritai, atsivėrusi NATO išsiplėtimo į Rytų Europą galimybė buvo sąlygiškai nauja ir gerokai netikėta ne tik Rusijai, bet ir pačiai Lietuvai problema. Dar dešimtmečio pradžioje, įsibėgėjant nacionaliniam išsivadavimo judėjimui, niekas Lietuvoje ir neišvaizdavo, kad kada nors šis klausimas gali būti rimtai svarstomas. Rusija iš pradžių irgi akivaizdžiai nebuvo apsisprendusi, kokią poziciją ji turėtų užimti šiuo klausimu. Iki 1993 m. pabaigos ji, atrodo, net neprieštaravo NATO išplėtimo galimybei. 1993 m. rugpjūčio 26 d., lankydamasis Lenkijoje, Rusijos prezidentas B. Jelcinas pasakė, kad Rytų Europos šalys gali laisvai jungtis prie sąjungų, kurias laiko būtinomis³³. Tai buvo savotiška oficiali vadinamosios *Brežnevo doktrinos* galiojimo pabaiga. Tačiau netrukus po B. Jelcino kalbos Varšuvoje oficialioji Rusijos pozicija pradėjo keistis. Imta teigti, kad NATO plėtimas neatitinka Rusijos interesų ir NATO kariuomenės priartėjimas prie Rusijos sienų gali sudaryti tiesioginę grėsmę Rusijai – NATO galės naudotis buvusių Rusijos sąjungininkų karine infrastruktūra, ir taip bus smarkiai pažeistos Rusijos gynybinės galimybės. Toks neigiamas Rusijos nusistatymas dėl NATO plėtimo grindžiamas ne tik kariniais, bet ir kitokiais įvairiausio pobūdžio argumentais. Tačiau už jų visų slypi akivaizdus noras išsaugoti savo įtaką Vidurio ir Rytų Europoje. Šiame regione tradiciškai visada dominavo Rusija, todėl visiškai natūralu, kad Rusija priešins bet kokiam bandymui išstumti ją iš Rytų Europos ir Baltijos regiono.

Pažymėtina ir tai, kad Rusija, iš esmės prieštaraudama NATO plėtrai, tuo pat metu atskirų Vidurio ir Rytų Europos valstybių atžvilgiu elgėsi skirtingai. Rusijos pasipriešinimas Vyšegrado šalių priėmimui į NATO buvo ne toks kategoriškas. Buvo tikimasi, kad Slovakija pati pakeis savo nuostatą stoti į NATO, o tuo atveju ir Vengrijos priėmimas pasidarytų problematiškas. Tuo tarpu Čekijos

³² Letter of President of the Republic of Lithuania to NATO Secretary General, Mr. Manfred Wörner. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000 / 1 (5), p. 236.

³³ Žr. PUSHKOV, A. K. A View from Russia. Iš SOMIN, J., ed. *NATO Enlargement: Opinions and Options*. Washington D. C., 1995, p. 123–143.

pozicija Rusijai ne tokia svarbi kaip Lenkijos. Taigi, nors Rusijos opozicija Vyšegrado valstybių narystei NATO buvo griežta (pavyzdžiui, teigiama, kad, Vidurio Europos šalis priėmus į NATO, Rusija nukreips į jas savo branduolinį ginklą³⁴), tai Baltijos šalių stojimo į NATO galimybei prieštaraujama itin kategoriškai, kadangi buvusios SSRS teritorija (vadinasi, ir Baltijos valstybės), pasak tuometinio Rusijos užsienio reikalų ministro A. Kozyrevo, yra ypatinga „gyvybinių Rusijos interesų zona“³⁵. Tai zonai žymėti Rusijoje net vartojamas specialus terminas *artimasis užsienis*.

Savaime suprantama, kad Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos valstybėms, kurios atsisakė jungtis į Nepriklausomų valstybių sandraugą, toks jos traktavimas buvo iš principo nepriimtinas. Ši principinė pozicija buvo patvirtinta ir paties Lietuvos užsienio politikos vadovo – Prezidento A. M. Brazausko interviu rusų užsienio politikos žurnalui „Международная жизнь“: „Mes norėtume matyti stabilią ir prognozuojamą Rusijos politiką, kurioje Baltijos šalių atžvilgiu nebūtų vartojamas terminas „artimasis užsienis““³⁶.

Rusijos deklaruojamos ypatingos teisės į buvusią Sovietų Sąjungos teritoriją (tarp jų ir į Baltijos valstybes) buvo vienas iš rimčiausių motyvų Lietuvai dar atkakliau siekti narystės NATO. Nors Lietuvos Respublikos Prezidento A. M. Brazausko pasirašytas kreipimasis į NATO valstybes nares dėl Lietuvos pageidavimo įstoti į šią organizaciją kurį laiką nesusilaukė teigiamo atsako, NATO šalys 1994 m. pradžioje Lietuvai, kaip ir kitoms Vidurio ir Rytų Europos valstybėms, vietoj visateisės narystės organizacijoje pasiūlė jungtis į bendradarbiavimo programą „Taikos partnerystė“ (angl. *Partnership for Peace – Pfp*). Lietuva stengėsi maksimaliai išnaudoti jai suteiktas galimybes ir 1994–1995 m. tapo viena iš pačių aktyviausių šios programos dalyvių. Vis dėlto, visoms Vidurio ir Rytų Europos šalims įsijungus į *Pfp* programą ir vėl suaktyvėjus diskusijoms dėl galimos NATO plėtros į Rytus, kovo pabaigoje – balandžio pradžioje įtampa Lietuvos ir Rusijos santykiuose vėl akivaizdžiai atsinaujino, nors 1995 m. pradžioje atrodė, kad, suregulavus tranzito į Kaliningrado sritį problemą, Lietuvos santykiai su Rusija stabilizuosis ir normalizuosis.

Tikrą politinę audrą Lietuvoje sukėlė 1995 m. kovo 29 d. virš Vilniaus nedideliame aukštyje praskridę trys koviniai rusų sraigtasparniai. Remiantis 1992 m. priimtomis laikinosiomis taisyklėmis dėl naudojimosi Lietuvos oro erdve, kariniai Rusijos sraigtasparniai pagal išankstinį leidimą per Lietuvą galėjo skristi tik 400 metrų aukštyje. Tačiau kovo 29 d. pastebėti sraigtasparniai skrido visai ne pagal iš anksto nustatytą maršrutą, be to – dvigubai žemiau. Po Lietuvos pareigūnų reikalavimo pakilti į reikalaujamą aukštį sraigtasparniai nusileido

³⁴ SINKEVIČIUS, E. (pareng.) Nuomonės apie NATO išplėtimą. *Lietuvos Respublikos Seimo Informacijos ir analizės skyriaus leidinys*, Nr. 39 (89), Vilnius, 1995, p. 5–6.

³⁵ KOZYREV, A. The New Russia and the Atlantic Alliance. *NATO Review*, 1993, Nr. 1, p. 3.

³⁶ БРАЗАУСКАС, А. Развод по-литовски и после. *Международная жизнь*, 1994, Nr. 4, p. 9.

dar šimtą metrų žemiau. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija į šį incidentą reagavo pasiūsdama Rusijai protesto notą, t. y. pagal standartinę diplomatinę procedūrą.

Įvykis susilaukė plataus politinio rezonanso, ir jam svarstyti opozicijos reikalavimu buvo sušauktas net specialus Seimo posėdis. Posėdyje dar kartą akivaizdžiai buvo pademonstruotos dvi skirtingos Lietuvos politinių jėgų orientacijos Rusijos atžvilgiu. Seimo posėdyje užsienio reikalų ministras P. Gyls, atsakydamas į parlamentarų klausimus, teigė nenorįs suteikti kovo 29 d. incidentui nei politinio, nei karinio atspalvio ir mano jį esant tiesiog aviaciniu chuliganizmu, – todėl ir buvo nuspręsta nusiųsti protesto notą Rusijai³⁷. Tuo tarpu dešinioios opozicijos lyderis V. Landsbergis vertino incidentą visiškai kitaip. Pasak jo, Rusijos lakūnų veiksmai – tai Rusijos karinio buvimo Lietuvoje demonstravimas; Rusijai negana to, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė kapituliuavo, sutikusi netaikyti jai užsienio karinių krovinių vežimo taisyklių, tarsi Rusija būtų nebe užsienio valstybė. V. Landsbergio nuomone, silpna ir neori Lietuvos Respublikos Vyriausybė, besiguodžianti ydinga mažos valstybės filosofija, yra toliau žeminama³⁸.

Apskritai 1995 m. Rusijos pozicija NATO plėtros į Rytus ir eventualios Baltijos šalių narystės atžvilgiu darėsi vis labiau kategoriškesnė ir aštresnė, kartais įgaudavo net atvirų grasinimų pobūdį. Pavyzdžiui, 1995 m. rugsėjo 4 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Sergejus Krylovas BNS korespondentui pareiškė, kad negali būti ir kalbos apie Baltijos šalių narystę NATO, priešingu atveju Rusija turės imtis atitinkamų ekonominių ir karinių priemonių. Vėliau buvo patikslinta, kad karinės priemonės suprantamos kaip Rusijos sienų apsaugos sustiprinimas. Tarp didžiausių politinių rezonansą sukėlusių įvykių šiame kontekste reiktų paminėti ir 1995 m. spalio 2 d. Rusijos laikraštyje „Сегодня“ paskelbtą dokumentą „Концептуальные положения стратегии противодействия внешним угрозам национальной безопасности Российской Федерации“. Jame teigiama, kad Rusija turi jėga priešintis NATO plėtimuisi į Rytus, o Baltijos šalių priėmimo į NATO sudėtį atveju Rusijos ginkluotosios pajėgos turės būti nedelsiant įvestos į Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijas. Dokumente teigiama, kad Rusija turėtų teisę tai padaryti ir teisės, ir moralės požiūriu, nes Baltijos šalių priėmimas į NATO prilygtų Rusijos branduolinio ginklo dislokavimui Kuboje. Dokumento autoriai taip pat teigia, kad tokia akcija yra visiškai įgyvendinama, nes „analizė rodo, kad nė viena Vakarų valstybė nekariaus su Rusija dėl Baltijos valstybių. Ekonominės

³⁷ Apie Lietuvos Seimo svarstymus, skirtus Rusijos karinių sraigtasparnių skrydžiui virš Vilniaus. *Laisvosios Europos radijo pranešimas*, 1995, balandžio 5.

³⁸ *Ibid.*

sankcijos galimos, nors vargu ar galima laukti visuotinio prekybos uždraudimo, ypač turint omenyje tai, kad Rusija eksportuoja energijos šaltinius³⁹.

Žinoma, tai nebuvo oficialus dokumentas, o tik Rusijos uždaro gynybinių tyrimų instituto raportas. Šio dokumento paskirtis labai neaiški. Pagal vieną versiją, jis buvo paruoštas Rusijos Federacijos Saugumo tarybos užsakymu, pagal kitą – Rusijos Federacijos gynybos ministerijai ir galėjo būti panaudotas kaip šalies gynybos doktrinos projektas, pagal trečią – dokumentas sukurtas pačių instituto narių iniciatyva. Oficialioji Rusijos politinė vadovybė nuo šio dokumento atsiribojo, tačiau bet kuriuo atveju jis sukėlė atitinkamą diplomatinį rezonansą ir po gana ilgo laiko tarpo akivaizdžiai parodė, kokių potencialių grėsmių Baltijos valstybėms gali kilti iš Rusijos pusės – jame atvirai kalbama apie eventualią Baltijos valstybių okupaciją.

Tuo tarpu oficialus Lietuvos atsakas į vis kategoriškiau prieš NATO plėtrą pasisakančios Rusijos veiksmus ar pareiškimus visada buvo labai santūrus. Tik opozicijos lyderis V. Landsbergis į kiekvieną Rusijos akibrokštą reaguodavo labai operatyviai ir kategoriškai. Pavyzdžiui, komentuodamas 1995 m. rugsėjo 4 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministro pavaduotojo S. Krylovo pareiškimą jis pasakė, kad „Rusijos pareigūnas kalba kaip pasaulio šeimininkas, kuris draudžia Vakarams net svarstyti Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių galimybes tapti NATO narėmis. Tai iššūkis ne tik Baltijos valstybių suverenumui, bet ir Vakarams.“⁴⁰ Tuo tarpu Lietuvos Respublikos Prezidento patarėjo užsienio politikos klausimais Justo Vinco Paleckio nuomone, artėjant rinkimams Rusijoje, tokių ir panašių pareiškimų galima laukti ir daugiau. Pasak J. V. Paleckio, „mes tik galime konstatuoti visišką pozicijų nesutapimą, nes Lietuva ir toliau sieks narystės NATO organizacijoje“⁴¹. Prezidento patarėjas savo nuostatas Rusijos kategoriškų pareiškimų dėl eventualios Lietuvos narystės NATO atžvilgiu buvo suformulavęs dar balandžio mėnesį interviu laikraščiui „Diena“, kur teigė, kad į Rusijos akibrokštus reikia reaguoti ramiai, nes šios šalies politikus, ko gero, tebeveikia senas stereotipas traktuoti NATO kaip priešininką. Lietuva, jo nuomone, nuosekliai siekdama narystės NATO ir tuo pat metu palaikydama draugiškus santykius su Rusija, netgi galėtų prisidėti prie to, kad padėtų Rusijai tokio stereotipo atsikratyti. Pasak J. V. Paleckio, „Lietuvos politika nesikeičia“⁴².

1996 m. spalio mėnesį įvykę Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai vėl į valdžią sugrąžino tas politines jėgas, kurios valdė Lietuvą nuo 1990 iki 1992 m. Parlamentui vėl pradėjo vadovauti V. Landsbergis, o Lietuvos Respublikos užsienio

³⁹ Сотрудники специнститута предлагают России противостоять НАТО и США. *Литовский курьер*, 1995, spalio, Nr. 35.

⁴⁰ Rusija ir Lietuvos narystė Šiaurės Atlanto santarvėje. *Laisvosios Europos radijo pranešimas*, 1995, rugsėjo 4.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Žr. Justas Paleckis: Lietuvos politika nesikeičia. *Diena*, 1995, balandžio 5.

reikalų ministru vėl tapo Algirdas Saudargas. Nors užsienio politikos srityje naujoji valdžia pagrindinį dėmesį sutelkė į NATO reikalus, tačiau kiek netikėtai ėmėsi santykių su Rusija suaktyvinimo iniciatyvos. Neabejotinai daug kam Rusijoje Sąjūdžio valdymo laikotarpis ir V. Landsbergio vaidmuo tuometinėje užsienio politikoje asocijuojasi su griežta, nenuolaidžia ir netgi provokuojančia Lietuvos laikysena Rusijos atžvilgiu. Todėl buvo tikimasi, kad konservatorių pergalė rinkimuose ir V. Landsbergio sugrįžimas į užsienio politiką turėtų paaštrinti Lietuvos ir Rusijos santykius. Tačiau konservatoriai, matyt, gerai tai suvokdami, savo veiklą užsienio politikos srityje pradėjo kaip tik nuo vadinaamojo „antirusiško“ įvaizdžio griovimo. 1996 m. lapkričio mėnesį ką tik laimėjusi rinkimus konservatorių partija suorganizavo konferenciją „Lietuvos ir Rusijos santykių tolesnio plėtojimo perspektyvos“, į kurią buvo pakviesti demokratinų pažiūrų Rusijos Valstybės Dūmos deputatai Galina Starovoitova, Konstantinas Borovojus, Vladimiras Šumeika, Rusijos humanitarinio universiteto rektorius Jurijus Afanasjevas, taip pat kiti mokslininkai, Rusijos vykdomosios valdžios, Kaliningrado srities gubernatoriaus atstovai. Žinoma, konferencijoje dalyvavo ne visų Rusijos politinių jėgų atstovai (pavyzdžiui, nebuvo Valstybės Dūmą kontroliuojančių komunistų), tačiau tai tik rodo, kad Seimo rinkimų nugalėtojai linkę žvelgti į Rusiją ne kaip į nekintamą ir aprioriškai imperialistinę valstybę, bet kaip į šalį, turinčią politinių jėgų, su kuriomis galima užmegzti dialogą.

Ypatingą konservatorių dėmesį santykių su Rusija perspektyvoms rodo ne tik minėta konferencija, bet ir kiti faktai. Pavyzdžiui, tuoj po rinkimų konservatorių lyderis ir tuomet dar tik galimas kandidatas į Ministro Pirmininko postą Gediminas Vagnorius 1996 m. lapkričio 6 d. Šilutėje neoficialiai susitiko su naujuoju Kaliningrado srities gubernatoriumi Leonidu Gorbenka. Per susitikimą „buvo pareikšti ketinimai plėtoti ekonominius ryšius, steigti bendrus pramonės ir prekybos rūmus, nes abi šalys turi palankių partnerių savybių“⁴³. Reikėtų paminėti ir Arkadijaus Volskio vadovaujamos Rusijos verslininkų delegacijos vizitą į Lietuvą 1997 m. sausio mėnesį. Delegacija buvo priimta aukščiausiu valstybiniu lygiu (kažkodėl jos vizitą organizavo naujai įsteigta Europos reikalų ministerija). Į šiuos faktus labai įdomiai reagavo opozicija. LDDP lyderis Česlovas Juršėnas spaudos konferencijoje gyrė konservatorius už jų „normalėjantį požiūrį į Rusiją“, sakė, kad kai LDDP buvo valdžioje, taip pat buvo mėginta palaikyti gerus santykius su Rusija, „tačiau tai buvo daroma nepakankamai gerai“, nes visuomet trukdžiusi konservatorių kritika. Pasak Č. Juršėno, dabartinis konservatorių valdžios požiūris į Rusiją yra LDDP vykdytos politikos tęsa⁴⁴.

Tačiau panašu į tai, kad naujos Lietuvos valdančiųjų iniciatyvos didelio poveikio ir įspūdžio Rusijos vykdomajai valdžiai nepadarė. Kol sprendimas dėl

⁴³ Kaliningrado srities vadovas lankėsi Šilutėje. ELTA, 1996, lapkričio 7.

⁴⁴ Česlovas Juršėnas džiaugiasi konservatorių santykiais su Volskiu. *Lietuvos aidas*, 1997, sausio 28.

NATO plėtros į Baltijos jūros regioną nebuvo priimtas, Rusija ir toliau laikė savo pareiga imtis visų priemonių, kad toks scenarijus niekada netaptų realybe. 1995–1996 m. buvo intensyvios diplomatijos laikotarpis, kai ne tik trys Vidurio Europos šalys – Lenkija, Čekija ir Vengrija, – bet ir Baltijos valstybės bei Rumunija ir Slovėnija tikėjosi gauti pakvietimą deryboms. O Rusija vykdė intensyvią diplomatinę kampaniją prieš NATO plėtimą. Tiesa, Rusija nė nebandė rimtai tiesiogiai paveikti Baltijos šalių politinių vadovybių nuostatų, bet pirmiausia ėmėsi tikslingų žingsnių, kuriais siekė iš principo sukompromituoti pačią Lietuvą ir kitų Baltijos šalių narystės idėją NATO valstybių akyse. Rusija stengėsi Vakarams įteigti nuomonę, kad Baltijos šalys iš principo nėra tinkamos narystei Aljanse. Be jau minėto 1995 m. kovo 29 d. incidento su koviniais rusų sraigtasparniais virš Vilniaus, reikėtų prisiminti ir kitus tarsi netyčinius Baltijos valstybių teritorijos arba oro erdvės pažeidimus, taip pat nusistatymą blokuoti tarpvalstybinių sienų delimitavimo klausimą ir nuolat reikšti nepasitenkinimą Kaliningrado karinio tranzito sąlygomis. Kartu buvo tarsi norima parodyti, kad Lietuva ir kitos Baltijos šalys yra probleminės valstybės ir, tapusios NATO narėmis, į šias problemas neišvengiamai įveltų visą Aljansą.

Iš pirmo žvilgsnio atrodė, kad šios Rusijos pastangos atnešė norimą rezultatą. 1997 m. liepą Madrido viršūnių susitikime tik Lenkija, Čekija ir Vengrija buvo pakviestos pradėti derybas dėl stojimo į NATO. Tačiau sunku pasakyti, kiek tokiam sprendimui turėjo reikšmės nuolatinis ir nuoseklus Rusijos prieštaravimas Baltijos šalių priėmimui ir kiek čia lėmė pačių NATO valstybių neapsisprendimas. Bet šiaip ar taip, NATO viršūnių susitikimo Madrido deklaracijoje Baltijos šalys nebuvo visiškai pamirštos. Deklaracijoje buvo pažymėta, kad „kartu mes pripažįstame siekiančių narystės Baltijos regiono valstybių pažangą stiprinant stabilumą ir plėtojant bendradarbiavimą.“⁴⁵ Tai buvo pakankamai aiškus signalas, kad pirmoji NATO plėtros banga nebūtinai turi būti ir paskutinė. Nors, savaime suprantama, tada dar niekas iki galo nebuvo aišku.

5. Atnaujinta Rusijos politika Baltijos šalių atžvilgiu

Aplinkybė, kad 1997 m. Baltijos šalys liko nepakviestos prisijungti prie NATO, netruko sugeneruoti įvairiausių pasiūlymų, idėjų ir svarstymų, kaip kitaip galėtų būti sureguliuotas Baltijos šalių saugumo klausimas ir kartu viso Baltijos jūros regiono saugumo režimas, laikinai arba galbūt net visam laikui Baltijos šalis paliekant už NATO ribų. Tai taip pat pastebimai paskatino ir pačią Rusiją pradėti keisti savo taktiką Baltijos šalių atžvilgiu. Pirmasis ženklas, kad Rusija nusprendė, jog atėjo laikas jai perimti iniciatyvą, nutraukti Baltijos valstybių ignoravimą ir pradėti vykdyti aktyvesnę politiką jų atžvilgiu, buvo reikšmingas

⁴⁵ *Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation*. NATO Summit, Madrid, 1997, liepos 8–9. Prieiga per internetą: <http://www.nato.int/docu/pr/1997/p97-081e.htm>, 2021-05-08.

faktas, kad pagaliau iš mirties taško pajudėjo jau pusketvirtų metų vykstančios Lietuvos ir Rusijos derybos dėl valstybės sienos.

1997 m. sausį jau buvo suderinta 90 proc. sausumos sienos linijos ir beliko susitarti dėl sienos ruožų, einančių per Vištyčio ežerą, Nemuno žiotis ir Kuršių marias. Tas buvo padaryta iki spalio mėnesį numatyto oficialaus Lietuvos Respublikos Prezidento A. M. Brazausko vizito į Maskvą, kur pagaliau ir buvo pasirašytos dvi sutartys: dėl valstybinės sienos ir dėl išskirtinės ekonominės zonos ir kontinentinio šelfo Baltijos jūroje atskyrimo. Savaimė suprantama, šis Maskvos žingsnis buvo padarytas ne siekiant galiausiai normalizuoti santykius su Lietuva, bet visų pirma norint parodyti Rusijos geranoriškumą ir mainais už tai gauti Lietuvos sutikimą atsisakyti NATO narystės planų ir priimti Rusijos siūlomas saugumo garantijas.

Kad Rusijos politikoje Lietuvos atžvilgiu prasidėjo reikšmingas posūkis, jau visiškai akivaizdžiai rodė 1997 m. rudenį parengtas ir spaudai „nutekintas“ Rusijos užsienio ir gynybos politikos tarybos pranešimas „Россия и Прибалтика“. Matyt, siekiant atitinkamai nuteikti ir Lietuvos viešąją nuomonę, šio dokumento kopija buvo perduota ir dienraščiui „Lietuvos rytas“, kuris paskelbė pagrindines dokumento mintis. Šiame dokumente Rusijos ekspertų taryba pritarė „pozityviai Rusijos ir Baltijos šalių darbotvarei“, nors dar neseniai Baltijos valstybės buvo traktuojamos kaip artimasis užsienis, kuriame rusakalbių interesai gali būti ginami ne tik politinėmis priemonėmis, bet ir karine jėga. Jame buvo suformuluotas pragmatiškas požiūris į Baltijos šalis ir aiškiai įvardyti Rusijos interesai. Dokumente sakoma, kad „NATO plėtros į Rytus ir aktyvių Lietuvos, Latvijos ir Estijos pastangų patekti į antrąjį pakvietimo raundą kontekste Rusijos santykiai su Baltijos valstybėmis įgauna ypatingą reikšmę“. Todėl siūloma keisti padėtį, kai nėra pozityvios Rusijos ir Baltijos šalių santykių plėtojimo programos. Iki šiol buvusius stagnacinius ar net priešiškus Rusijos ir Baltijos valstybių santykius turėtų keisti pozityvi politika. Autorių nuomone, Rusija turėtų pasiūlyti Baltijos valstybėms „pagarbų dialogą saugumo klausimais“ ir pristatyti savus regiono saugumo užtikrinimo būdus⁴⁶.

Netrukus, 1997 m. rugsėjo 22 d., tas pačias idėjas jau išklėlė ir Rusijos užsienio reikalų ministras Jevgenijus Primakovas, 1996 m. šiame poste pakeitęs A. Kozjrevą. J. Primakovas, kalbėdamas Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje, jau oficialiai pareiškė, kad Rusija yra suinteresuota Baltijos šalių stabilumu ir norėtų užtikrinti jų saugumą. Pasak jo, Rusija galėtų įsipareigoti garantuoti Baltijos šalių saugumą, abiem pusėms pasirašius gerų kaimyninių santykių sutartis. Ministro manymu, tokios sutartys galėtų išaugti į regioninio saugumo paktą.

⁴⁶ GAIŽAUSKAITĖ, V. Karingas Maskvos tonas keičiasi, interesai – lieka. Į Vakarus nusitaikiusias tris Baltijos valstybes Rusija bandys išlaikyti savo įtakoje. *Lietuvos rytas*, 1997, rugsėjo 22.

Žinoma, būtų neteisinga nuvertinti Rusijos pastangas užmegzti tiesioginį dialogą dėl saugumo klausimų su Lietuva ir kitomis Baltijos šalimis. Tai, be abejo, galėjo būti ir pozityvus žingsnis, jeigu šis pasiūlymas nebūtų buvęs akivaizdžiai pavėluotas ir iš tikrųjų nenuoširdus, nes, šiaip ar taip, jis vis tiek buvo orientuotas ne tiek į santykių su Baltijos šalimis normalizavimą, kiek į siekį ateityje užblokuoti tikėtiną šių šalių narystę NATO. Todėl oficiali Lietuvos reakcija buvo vienareikšmiškai neigiama. Į 1997 m. rugsėjo 23 d. Jungtinėse Tautose Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministro J. Primakovo pareikštą Rusijos pageidavimą garantuoti Baltijos regiono saugumą narystei NATO alternatyviomis priemonėmis iš karto reagavo Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras A. Saudargas. Kitą dieną kalbėdamas Generalinės Asamblėjos sesijoje jis pareiškė, kad J. Primakovo Baltijos regionui siūlomas saugumo modelis Lietuvai nėra priimtinas. Jis sakė, kad „mūsų planuose transatlantinei integracijai skirto pakaitalo kūrimas nenumatytas.“⁴⁷ Ši mintis buvo pakartota ir 1997 m. spalio 30 d. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos pareiškime dėl Rusijos pasiūlymo suteikti Baltijos valstybėms vienašales saugumo garantijas, pasirašant su jomis teisiškai įpareigojantį tarptautinį susitarimą arba daugiašalį regioninį saugumo ir stabilumo paktą. „Nei vienašalės saugumo garantijos, įteisintos tarptautiniu susitarimu, nei regioniniai saugumo paktai negali užtikrinti Europos, taip pat ir Lietuvos, saugumo. Lietuvos požiūriu saugumo ir stabilumo erdvę Europoje išplės Baltijos valstybių integracija į Europos Sąjungą bei NATO“⁴⁸, – tvirtinama Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos dokumente.

Be abejonės, šis pareiškimas Rusijoje buvo išgirstas, tačiau Rusijos diplomacija rankų nenuleido, tikėdamasis sužaišti su Lietuvoje susiklosčiusia kohabitacijos situacija, kai valstybės vadovo – Lietuvos Respublikos Prezidento – postas priklausė valdančiosios daugumos politiniam oponentui ir buvusiam LDDP lyderiui A. M. Brazauskui. Neilgai trukus Maskvos pasiūlymas buvo pateiktas Lietuvos Respublikos Prezidentui jo oficialaus vizito Maskvoje metu tų pačių metų spalio mėnesį.

Tai buvo labai svarbus vizitas – pirmas Baltijos valstybės vadovo vizitas į Maskvą po SSRS suirimo, kurio metu turėjo būti pasirašyta ilgai derinta ir labai svarbi šalių sutartis dėl valstybinės sienos delimitavimo bei išskirtinės ekonominės zonos ir kontinentinio šelfo Baltijos jūroje atribojimo. Lietuva pirmoji iš visų buvusių sovietinių respublikų tokią sutartį sudarėjo.

Tuo pat metu vizitas buvo sudėtingas ir prieštaringas, nes Rusijos pusės laikysena buvo gana dviprasmiška. Pasak Rusijos laikraščio „Независимая газета“, akibrokštas buvo tai, kad Lietuvos Prezidentą oro uoste pasitiko ne aukšti pareigūnai, o Rusijos prezidento administracijos protokolo valdybos viršininko

⁴⁷ ALKSNINIS, G. A. Saudargas atmetė Maskvos pasiūlymus. *Lietuvos rytas*, 1997, rugsėjo 26.

⁴⁸ Rusijos garantijos negali užtikrinti Lietuvos saugumo. ELTA, 1997, spalio 30.

pavadootojas. Kita vertus, priėmimas Kremliuje buvo šiltas ir suplanuotas sutarties pasirašymas vyko sklandžiai. Tačiau kartu Rusijos pusė Lietuvos pusei paruošė pagrindinę staigmeną. Pasak dienraščio „Lietuvos rytas“, „B. Jelcino pareiškimas, kad Rusija yra Lietuvos ir kitų Baltijos šalių saugumo garantas ir net pasirengusi jas ginti nuo užpuolikų, trumpam išmušė iš vėžių A. Brazauską.“⁴⁹ B. Jelcinas sakė, kad Lietuvos nelaukia jokie netikėtumai iš Rusijos. „O jeigu Lietuvai kils bet koks pavojus, ta valstybė turės reikalą su mumis.“ Maža to, B. Jelcinas neapsiribojo žodiniu pareiškimu ir įteikė A. M. Brazauskui pasirašytą pareiškimą, kuris taip pat turėjo būti persiųstas Latvijos ir Estijos prezidentams. Vėliau surengtoje trumpoje spaudos konferencijoje prezidentas B. Jelcinas neatsakė, kurios šalys, jo nuomone, grasina Lietuvos saugumui: „Aš to nežinau, tą geriau žino Prezidentas Algirdas Brazauskas. Mes saugosime nuo bet ko, nuo ko paprašys Lietuvos vadovybė.“⁵⁰

Rusijos prezidento pareiškimo tekste, kuris, beje, Lietuvoje taip ir nebuvo paviestas, tvirtinama, kad Rusija suinteresuota savo Baltijos kaimynų saugumu ir stabilumu, nes ji, be viso kito, suinteresuota ir tuo, kad Baltijos šalyse gyvenantys rusai turėtų taikų ir ramų gyvenimą; kad Rusija Lietuvą ir kitas Baltijos valstybes traktuoja kaip kaimynines šalis, su kurioms nori turėti kuo glaudesnius ekonominius, prekybinius, transporto, energetikos ir kitus ryšius. Todėl Rusija yra pasiruošusi suteikti Baltijos šalims arba vienašališkas saugumo garantijas, kurios galbūt dar galėtų būti sutvirtintos kitų šalių prisijungimu arba regioniniu saugumo paktu ir pasitikėjimo stiprinimo priemonėmis⁵¹.

Be abejonės, net ir „neginkluota akimi“ šiame iš pirmo žvilgsnio nepriekaištingame pareiškime iš tikrųjų glūdėjo diplomatinė gudrybė tokiu būdu įsitraukti į Baltijos valstybių saugumo politikos reikalus ir vaidinti juose jeigu ne lemiamą, tai bent svarų vaidmenį. A. M. Brazauskui teko iš tiesų keblus uždavinys įvertinti ir atitinkamai reaguoti į šį kontraversišką pareiškimą – gražiai atsisakyti nuo dar mandagiai, bet vis dėlto gana primygtinai siūlomos paslaugos.

Turint galvoje istorinę Lietuvos patirtį su kartą jau gautomis Sovietų Sąjungos garantijomis 1939 m. ir šalies strateginį apsisprendimą siekti saugumo integruojantis į NATO ir Europos Sąjungą, šis Rusijos siūlymas buvo iš principo nepriimtinas. Kita vertus, gerų kaimyninių santykių palaikymas, pagarbos partneriui demonstravimas, šilti santykiai su Rusijos prezidentu B. Jelcinu, tiesioginį, atvirą ir kategorišką siūlymo atmetimą darė labai keblų. Sprendžiant iš spaudos pranešimų, A. M. Brazauskas „išsisuko“ pasirinkęs diplomatišką nutylėjimą.

⁴⁹ Laiko ženklai. *Lietuvos rytas*, 1997, spalio 28.

⁵⁰ BNS, LA. Lietuva ir Rusija pasirašė sienos sutartį. *Lietuvos aidas*, 1997, spalio 25.

⁵¹ Президент Российской Федерации. Заявление Президента Российской Федерации по вопросу о гарантиях безопасности стран Балтии и мерах укрепления доверия в отношениях между ними и Россией. Октябрь 1997 (визит А. Бразаускаса в Россию). *Дипломатический вестник*, 1997, gruodis, Nr. 12, p. 19–20.

Jis spaudos konferencijoje neatsakė, kaip vertina Rusijos pasiūlymą. Pasak jo, saugumas yra „kiekvienos valstybės dienotvarkėje, o Lietuva, kaip ir kitos valstybės, daug šiame amžiuje prisikentėjo“⁵². Vėliau jau Lietuvoje komentuo- damas spaudos konferencijoje viso vizito rezultatus Lietuvos vadovas sakė, kad B. Jelcino pareiškimo dėl Rusijos saugumo garantijų Lietuvai forma buvusi netikėta. „Negaliu pasakyti, kaip toliau elgsimės, tačiau toks pasiūlymas negali būti užmirštas.“ A. M. Brazauskas pabrėžė, kad Rusijos vadovo pareiškime minimos formuluotės nereiškia, kad Lietuva atsisako užsienio politikos kryptį – narystės Europos Sąjungoje ir NATO. „Mes ieškome saugumo garantijų ne tik iš Vakarų, bet ir iš Rytų kaimynų. Tai yra natūralu ir logiška.“⁵³ A. M. Brazauskas pareiškė nemaną, kad turi būti tuojau pat atmetas B. Jelcino pasiūlymas, „neįsigilinus į jo esmę ir nepanagrinėjus pasekmių“. Ta proga A. M. Brazauskas kartu kritiškai komentavo savo politinius oponentus, kurie priekaištavo jam dėl pernelyg nuosaikios reakcijos į Rusijos siūlymą: „Kai kurie Lietuvos politikai jau sugebėjo vienu rankos mostu atmesti Rusijos vadovo pareiškimą, net dorai nežinodami, apie ką jame rašoma“, ir pridūrė, kad jam „toks požiūris į politiką nepriimtinas“⁵⁴. Galiausiai A. M. Brazauskas atkreipė dėmesį į tai, kad pareiškimas adresuotas visiems Baltijos šalių prezidentams, todėl artimiausiu laiku bus susitikta su Latvijos ir Estijos vadovais ir apsvaistytas Rusijos siūlymas.

Taip A. M. Brazauskas dorojosi su ganėtinai sudėtingu uždaviniu – iš vienos pusės išlaikyti ir demonstruoti pagarbų požiūrį į Rusiją, pripažinti jos svarbą ir įtaką. Ir tuo pat metu iš kitos pusės išvengti siūlomų „dovanų“. Kaip galima matyti, A. M. Brazausko kalbėjime girdimos kompromiso gaidelės, tačiau sprendimas nukeliamas, išmoningai pasinaudota ta aplinkybe, kad tai pasiūlymas ne tik Lietuvai, bet ir kitoms Baltijos šalims. Taip atsirado galimybė galutinį atsakymą vilkinti ir galiausiai visiškai „nureikšminti“, kad būtų išvengta atviro ir tiesioginio Rusijos siūlomų paslaugų „atmetimo“. Tarsi mainais A. M. Brazauskas akcentavo ekonominio bendradarbiavimo svarbą ir nuolat pabrėždavo, koks svarbus ekonominis partneris Lietuvai yra Rusija.

Mandagi, bet vis dėlto principingai neigiama Lietuvos pozicija dėl Rusijos siūlomų saugumo garantijų savaime suprantama – tai negalėjo neturėti neigiamos įtakos tolesnei dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių raidai. 1996–1997 m. Rusijos iniciatyva pasireiškęs savotiškas Rusijos ir Lietuvos santykių „perkrovimo“ bandymas pasibaigė nesėkme. Todėl šalių santykiai netruko vėl grįžti į įprastesnį šaltų, formalų ir netgi nedraugiškų santykių registrą.

Tai, kad santykiai stipriai atšalo, patvirtino netikėtai pavišinta Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos pozicija. Pasak šios ministerijos, Sovietų

⁵² BNS, LA. Lietuva ir Rusija pasirašė sienos sutartį. *Lietuvos aidas*, 1997, spalio 25.

⁵³ SAKALAUSKAITĖ, R. Kol Vakarai lūkuriuoja, Rytai atsigręžia į Lietuvą. Atverdamą rinką Lietuvai Rusija siūlė ir neprašytas saugumo garantijas. *Lietuvos rytas*, 1997, spalio 27.

⁵⁴ A. Brazauskas: sutartis lėmė ir gera B. Jelcino valia. *Lietuvos rytas*, 1997, spalio 28.

Sąjunga niekada nebuvo okupavusi ar aneksavusi Baltijos valstybių. Rusijos Valsybės Dūmos vicepirmininkas Sergejus Baburinas šiuo klausimu buvo nusiuntęs Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijai paklausimą. Ir štai 1998 m. sausio 8 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija savo atsakyme S. Baburinui patvirtino, kad, užėmus Baltijos šalis 1940 m., tarptautinė teisė nebuvo pažeista, nes iki karo tarptautinėje teisėje nebuvo straipsnio, draudžiančio kitoms valstybėms grasinti jėga. Pasak Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos, grasinimas jėga tapo tarptautinės teisės pažeidimu tik priėmus Jungtinių Tautų Chartiją⁵⁵. Kaip žinoma, tai stipriai kirtosi su 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos ir Rusijos sutartyje užfiksuoto oficialaus Lietuvos aneksijos pripažinimo faktu.

Neilgai trukus atsirado akivaizdžių požymių, kad Rusijos Valstybės Dūma, ko gero, taip ir neratifikuos 1997 m. spalį pasirašytos sutarties dėl valstybinės sienos. Nors 1998 m. vasarį Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkas V. Landsbergis su darbo vizitu lankęsis Rusijos parlamente reiškė viltį, kad iki vasaros ši procesas bus baigtas⁵⁶, bet, kaip parodė tolesni įvykiai, šios viltys neturėjo jokio pagrindo ir sutartis Rusijos Valstybės Dūma nebuvo ratifikuota dar penkerius metus, tas buvo padaryta vėlgi tik dėl išorinių tarptautinių veiksnių, konkrečiai – Europos Sąjungos spaudimo.

Apskritai, 1997 m. nutrūkus Rusijos ir Lietuvos dialogui dėl saugumo ir kitų principinių didžiosios politikos klausimų, galima sakyti, kad praktiškai jis daugiau niekada nebuvo atnaujintas. Per paskutinius kelerius metus iki Lietuvos pakvietimo stoti 2002 m. į NATO ir Europos Sąjungą Lietuvos ir Rusijos santykiuose nebeįvyko reikšmingų, praktinių padarinių turėjusių įvykių. Atsiribojimo ir vienas kito interesų ignoravimo procesas tik spartėjo, kontaktai ir bendradarbiavimas tevyko (ir tai nelabai reguliariai) „kasdieniškos“ politikos lygmenyje. Viena vertus, tai lėmė, kad šalys tiesiog buvo pernelyg užsiėmusios savo vidaus problemomis. Lietuva, stengdamasi bent iš dalies kompensuoti kol kas nepasiektą narystę NATO, aktyviai ir kuo daugiau dalyvaudama *PfP* programoje siekė parodyti, kad ji nėra vien tiktai saugumo „vartotoja“, bet gali būti naudinga visam Aljansui. Baltijos šalių taikdariai dalyvavo misijoje Bosnijoje, kurią, vadovaujant JAV ir NATO, vykdė drauge su švedais, suomiais, lenkais ir netgi rusais. Visos trys šalys taip pat dalyvavo NATO vykdomame planavimo ir peržiūros procese, kuriuo buvo siekiama plėtoti šalių partnerių ir Aljanso narių karinių pajėgų sąveikumą ir atvirumą.

Savo ruožtu ir Rusija 1998–1999 m. akivaizdžiai pasinėrė į vidaus politikos problemas. 1998 m. šalį ištiko didelė finansinė ekonominė krizė, o politinę areną krėtė prezidento B. Jelcino inicijuojami vyriausybės vadovų pasikeitimai, 1999 m. Rusijos vyriausybė vėl atnaujino karą Čėčėnijoje, galiausiai ir pats

⁵⁵ Sovietų Sąjunga nebuvo okupavusi Baltijos šalių, tvirtina Rusija. BNS, 1998, sausio 19.

⁵⁶ Seimo pirmininkas tikisi, kad iki vasaros bus išspręstas sienų sutarties su Rusija ratifikavimo klausimas. BNS, 1998, vasario 20.

B. Jelcinas 2000 m. išvakarėse netikėtai, kaip jam tapo įprasta, pareiškė atsistatydinąs. Todėl 2000 m. kovą turėjo įvykti ir priešlaikiniai naujo Rusijos Federacijos prezidento rinkimai.

6. Pareiškimų „karai“

Iš savotiško Lietuvos ir Rusijos santykių atmosferoje įsivyravusio „štilio“ kiek nelauktai išsiskyrė ir gerokai šalių santykius paaštrino 2000 m. birželį Seimo Pirmininko V. Landsbergio inicijuotas įstatymo projektas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo. Nors įstatymo dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo priėmimą lydėjo smarkios diskusijos, už įstatymą balsavo 68 parlamentarai, prieš – nė vieno, susilaikė 13. Įstatymas įpareigojo Vyriausybę siekti, kad Rusija atlygintų okupacijos padarytus nuostolius⁵⁷.

Be abejonės, galima sutikti su įstatymo iniciatoriaus argumentu, kad toks įstatymas reikalingas, nes „suvereni valstybė negali nepasakyti tokių dalykų iki galo, būgštaudama, nuolankaudama ar pataikaudama savo buvusiam skriaudėjui“⁵⁸. Bet, tiesą sakant, ši problema jau buvo iškelta seniai. Dar 1992 m. birželio 14 d. referendume Lietuvos piliečiai pritarė nuostatai reikalauti okupacijos žalos atlyginimo. Pagaliau 1993 m. derėdamasi dėl Rusijos kariuomenės išvedimo sutarties Lietuva irgi kėlė šį klausimą. Tačiau, kaip žinoma, Rusijos kariuomenė išėjo taip ir nesudarius politinio susitarimo ar tuo labiau susitarus dėl žalos atlyginimo. Tačiau vėliau LDDP vyriausybės šią problemą „užšaldė“ ir santykiuose su Rusija jos praktiškai neakcentavo, matyt, aiškiai suvokdamos, kad tikėtis sėkmingo šios problemos sprendimo neverta. Todėl šio klausimo iškėlimas ir suaktualinimas galėtų būti visiškai suprantamas. Antra vertus, vis dėlto taip ir liko neatsakyta į klausimą, kodėl tuometinė konservatorių ir krikščionių demokratų dauguma Seime, kuri paprastai visada pasižymėjo griežtesne laikysena Rusijos atžvilgiu, šią problemą iškėlė ne 1996 m., savo kadencijos pradžioje, bet tik 2000 m., t. y. pačioje savo kadencijos pabaigoje, kai tų pačių metų rudenį turėjo vykti naujo Seimo rinkimai.

Vertinant praktinius tokio įstatymo priėmimo padarinius Lietuvos ir Rusijos santykiams galima teigti, kad iš esmės šis įstatymas tarsi užbrėžė aiškią ribą, nuo kurios jau labai kategoriškai išsiskyrė oficialios Lietuvos ir Rusijos istorinių 1939–1940 m. įvykių interpretacijos. Nors Rusija ir anksčiau bandė vienu ar kitu pretekstu tvirtinti, kad Sovietų Sąjunga iš tiesų niekuomet neokupavo ir neaneksavo Baltijos šalių, dabar ši pozicija tapo vienareikšmiškai kategoriška. Reaguodama į Seime svarstomą įstatymo projektą, 2000 m. birželio 9 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija išplatino pareiškimą. Jame pažymima,

⁵⁷ Žr. Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. VIII-1727 „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 52-1486.

⁵⁸ Seimas įpareigojo Vyriausybę siekti okupacijos žalos atlyginimo iš Rusijos. BNS, 2000, birželio 13.

kad „klaidinga Lietuvos įjungimą į SSRS vertinti kaip vienašalį pastarosios aktą“, o tvirtinimai apie Sovietų Sąjungos įvykdytą Lietuvos „okupaciją“ ir „aneksiją“ ignoroja politinę, istorinę ir teisinę realybę, todėl yra nepagrįsti. „Lietuvos Seimo „iniciatyva“ skatina prisiminti dar vieną faktą: nors, atsisakydama tapti buvusios SSRS teisių perėmėja, Lietuva nenustoja naudotis sovietiniu periodu su federalinių išteklių pagalba sukurtais resursais – žemės ūkio, pramoniniais, moksliniais ir kitais“⁵⁹. Žinoma, tokie tvirtinimai neliko be Lietuvos atsako. Kitą dieną Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija išreiškė nuostabą dėl tokios 1940 m. įvykių interpretacijos.

Pagaliau jau po to, kai įstatymas Seime vis dėlto buvo priimtas, tarp Lietuvos ir Rusijos prasidėjo tikras „pareiškimų karas“. Neįvardyti Rusijos diplomatiniai šaltiniai agentūrai „Interfax“ teigė, jog „visiškai galimas dalykas, kad po nedraugiško Lietuvos žingsnio dvišalės sutarties dėl sienos ratifikavimo Rusijos Valstybės Dūmoje gali būti atidėtas nenustatytam laikui“. Šaltiniai taip pat priminė, kad dėl Seimo priimto SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo Rusijos Valstybės Dūmos delegacija atšaukė savo vizitą į Vilnių, kuris buvo numatytas 2000 m. birželio 12 d.⁶⁰ Lietuvos parlamento sprendimą Rusijos Federacijos Tarybos pirmininkas Jegoras Strojevas įvertino kaip „užkietėjusį nacionalizmą ir ekstremizmą, kuris neleistas prieš tokią kaimynę, kokia yra Lietuvai Rusija“⁶¹. Savo ruožtu viena iš Lietuvos konservatorių lyderių, Seimo Pirmininko pavaduotoja Rasa Juknevičienė spaudos konferencijoje tvirtino, kad Rusijos užsienio reikalų ministerijos pareiškimas yra rimtas posūkis užsienio politikoje ir bando neigti dvišalių santykių pagrindų sutartį, kurią 1991 m. liepą pasirašė Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas. Minėtos sutarties trečiajame straipsnyje Rusija pripažino, kad SSRS įvykdė Lietuvos aneksiją. Pasak R. Juknevičienės, „sena ir pažįstama ir labai grėsminga yra tai, kad Putino užsienio politika susitapatino su Stalino užsienio politika.“⁶²

Galimas daiktas, šis žodžių karas dėl žalos atlyginimo išprovokavo Rusijos ataką prieš Baltijos šalių narystės NATO idėją pačiu aukščiausiu lygiu. 2000 m. birželio 14–16 d. vizito Vokietijoje metu Rusijos prezidentas V. Putinas pareiškė, kad Latvijos, Lietuvos ir Estijos priėmimas į NATO turės „ypač rimtų“ padarinių Europos saugumui. O svarbios NATO valstybės – Vokietijos – lyderis

⁵⁹ Maskva išreiškė viltį, jog Lietuva „apramins“ savo pretenzijas Rusijai dėl žalos atlyginimo. *Interfax–BNS*, 2000, birželio 10.

⁶⁰ Maskva didina spaudimą dėl Lietuvos Seimo įstatymo. *Interfax–BNS*, 2000, birželio 14.

⁶¹ Įtakingą Rusijos politiką supykė Lietuvos įstatymas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo. *Interfax–BNS*, 2000, birželio 14.

⁶² Dabartinė Rusija susitapatino su Stalino užsienio politika, teigia viena Lietuvos konservatorių lyderių. *BNS*, 2000, birželio 14.

kancleris Gerhardas Schröderis į tai niekaip nereagavo⁶³. Užtat Lietuvos Respublikos Seimas nusprendė reaguoti labai kategoriškai – V. Landsbergio iniciatyva 2000 m. birželio 20 d. Seimas priėmė pareiškimą, aštriai kritikuojantį Rusijos priešiškimą Lietuvos narystei NATO⁶⁴.

Galiausiai įtampa Lietuvos ir Rusijos santykiuose dėl „pareiškimų karo“ tiek pakilo, kad netgi Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus, kuris iki tol buvo tarsi paliktas nuošalyje nuo Seimo Pirmininko viena po kitos organizuojamų akcijų, nusprendė įsikišti ir perimti iniciatyvą. V. Adamkaus įsikišimas buvo pabrėžtinai griežtas ir kategoriškas. Prezidentas, kalbėdamas per Lietuvos televizijas, apkaltino Seimo valdančiąją konservatorių daugumą priešiškimu Rusijai ir nusišalinimu nuo svarbiausių valstybės piliečių rūpesčių. Kreipimesi į gyventojus Prezidentas teigė, kad konservatorių politika „prieštarauja nacionaliniams valstybės interesams“. Pasak Prezidento, tai, kad Rusijos grėsmė iškeliamą kaip svarbiausias argumentas siekiant narystės NATO ir Europos Sąjungoje, yra sena barikadų politika, ir toks politinis elgesys atitolina Lietuvą nuo euroatlantinio sambūvio principų. V. Adamkus pabrėžė, kad „Lietuva negali nuolatos būti istorijos ir geografijos įkaitė. Lietuvos euroatlantinė orientacija ir geri santykiai su Rusija – suderinami dalykai“, ir ragino patiemis be pagrindo nekelti Lietuvai grėsmės. „Lietuvos žmonių gyvenimai negali tapti neatsakingo politikavimo įkaitais. Kartais atrodo, kad dabartinė dauguma jau nepajėgi racionaliai tvarkyti šalies vidaus reikalų ir savo negalią mėgina nusišlėpti, provokuodama užsienio politikos įtampą“, – sakė Prezidentas⁶⁵.

Be jokios abejonės, šis griežtas Lietuvos Respublikos Prezidento pasisakymas yra išskirtinis ir gal netgi vienintelis, kuris kaip niekada akivaizdžiai parodė Lietuvos politinio elito sąmonėje egzistuojant du išsiskiriančius požiūrius į dvišalių santykių su Rusija plėtojimo strategiją. Prezidentas V. Adamkus, pradėjęs savo kadenciją 1998 m. ir pagrindinį dėmesį skyręs euroatlantinei integracijai, diplomatiškai vengė aiškesnės pozicijos dėl Lietuvos politikos Rusijos atžvilgiu formulavimo, bet 2000 m. birželio krizė privertė jį parodyti, kad santykiuose su Rusija jam artimesnė nuosaiki ankstesnio Prezidento A. M. Brazausko, o ne radikali Seimo Pirmininko V. Landsbergio pozicija.

Žinoma, negalima pervertinti 2000 m. birželio mėnesio V. Adamkaus demaršo reikšmės Lietuvos ir Rusijos santykiams. Jie iš esmės liko nepakitę. Nors V. Adamkus padarė pareiškimą, kuris iš pirmo žvilgsnio buvo palankus Rusijai, niekas neišdrįso apkaltinti Prezidento nuolaidžiavimu Maskvai,

⁶³ Plačiau žr. HUANG, M. Echoes of Joachim and Vyacheslav. *Central European Review*, 2000, June 26, vol. 2, Nr. 25. Prieiga per internetą: <https://www.pecina.cz/files/www.ce-review.org/00/25/amber25.html>, 2021-05-02.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Seimas. Pareiškimas dėl Rusijos vadovų požiūrio į Lietuvos narystę NATO, 2000 m. birželio 20 d. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 51-1456.

⁶⁵ Prezidentas kaltina konservatorius kenkiant valstybės interesams. BNS, 2000, birželio 24.

kas, be abejonės, būtų nutikę, jeigu panašiai būtų pasielgęs A. M. Brazauskas. V. Adamkus, demonstruodamas savo pozicijos nuoseklumą, atsisakė pasirašyti per nustatytą laiką ir prieštarinčiai vertinamą SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymą. Bet, antra vertus, jis išvengė ir pernelyg didelio „perlenkimo“ į nuosai- kumo pusę ir to įstatymo nevetavo, palikdamas garbę ir atsakomybę jį pasirašyti tuometiniam Seimo Pirmininkui V. Landsbergiui. Šiuo atveju pabrėžtina, kad Lietuvos politika Rusijos atžvilgiu vėl susibalansavo ir, kas buvo ypač svarbu, tapo adekvatesnė tarptautinei padėčiai. Nors buvo pakankamai daug ženklų, liudijančių, kad antroji NATO plėtra įvyks, nė kiek ne mažiau buvo akivaizdu, kad JAV pageidautų tai padaryti tokia forma, kad kiek įmanoma būtų išvengta nereikalingo susipriešinimo su Rusija. Todėl NATO narystės siekiančiai šaliai santykių su Rusija aštrinimas, nors ir dėl teisėtų nacionalinių interesų, tuomet buvo ypač rizikingas pasirinkimas, nes galėjo greitai sutirpdyti taip sunkiai kau- piamą tarptautinę paramą Baltijos šalių narystės NATO projektui.

7. Sutarties dėl sienos ratifikavimas

Vargu ar kada sužinosime, ar 2000 m. birželio Lietuvos ir Rusijos santy- kių krizė iš tikrųjų lėmė tai, kad iki kitų metų pavasarį suplanuoto oficialaus V. Adamkaus vizito į Maskvą Rusija taip ir neratifikavo sutarties dėl valstybės sienos su Lietuva. Iš pirmo žvilgsnio taip iš tikrųjų gali atrodyti – Rusija, girdi, įsizei- dė dėl reikalavimo atlyginti okupacijos žalą ir atsisakė ratifikuoti sienos sutartį. Tačiau, ko gero, daugiau argumentų vis dėlto būtų už teiginį, kad Lie- tuvos laikysena čia lemiamos reikšmės neturėjo. Kol nebuvo oficialaus NATO sprendimo, tol Rusija neketino daryti jokių gestų ir vis dar neprarado vilties, kad neratifikuota sutartis gali komplikuoti Lietuvos narystės NATO perspektyvą. Todėl, nepaisant visų Lietuvos diplomatų pastangų ir nuosaikesnės centristinės naujai išrinkto Seimo daugumos laikysenos Rusijos atžvilgiu, sienos sutarties ratifikavimo klausimas taip ir liko nepajudėjęs iš vietos. Atitinkamai 2001 m. kovo 29–31 d. vykusio V. Adamkaus oficialaus vizito į Maskvą metu nebuvo nei pasirašyta svarbių sutarčių, nei tuo labiau apsikeista sutarties dėl valstybės sienos ratifikavimo raštais. V. Putino ir V. Adamkaus pasirašytas bendras pa- reiškimas tikrai diplomatiškai užfiksavo egzistuojančių nuomonių skirtumą, kad šalys pripažįsta teisę rinktis savo saugumo užtikrinimo būdus⁶⁶. Toks pareiški- mo tekstas, be abejonės, irgi buvo savotiškas pasiekimas, nes jis tarsi netiesiogiai patvirtino tai, kad Rusija neturi pakankamai galių pakeisti Lietuvos politinio elito nuostatą siekti NATO narystės. Bet įdėmiau pažvelgus, tai, žinoma, nebuvo kokia nors Rusijos nuolaida, o tikrai esamos padėties konstatavimas.

⁶⁶ Adamkaus ir Putino pareiškimė – Lietuvai naudingos nuostatos. BNS, 2001, kovo 31.

Kaip parodė tolesni įvykiai, ši Rusijos sąlygiškai nuosaiki laikysena iš esmės atspindėjo jau besikeičiančią Rusijos poziciją dėl NATO plėtros. Ir nors vėliau daug ką nustebino abejinga Rusijos reakcija į naujojo JAV prezidento George'o Busho 2001 m. vasarą Varšuvoje pareikštą tvirtą ketinimą toliau plėsti NATO ir priimti į ją Baltijos šalis, dabar yra pagrindo teigti, kad tokios Rusijos laikysenos prielaidos formavosi jau 2001 m. pavasarį ir pasireiškė V. Adamkaus vizito į Maskvą metu. Galima sakyti, kad jau tuomet NATO klausimas Lietuvos ir Rusijos santykiuose buvo išspręstas, V. Adamkaus vizitą galima laikyti „atsisveikinimo“ su šia problema Lietuvos ir Rusijos santykiuose vizitu. Rusija atsisakė beprasmiškų protestų prieš Baltijos valstybių priėmimą į NATO, nes jai pačiai labiau parūpo numatomi ES plėtros padariniai. Todėl tuo pat metu V. Adamkaus vizitą simboliškai galima laikyti ir ES problemos Lietuvos ir Rusijos santykiuose „atidarymo“ vizitu.

Nors ilgą laiką, skirtingai nuo ES, kitaip nei NATO plėtra Rusijai neatrodė rūpesčių ar tuo labiau kokių nors grėsmių keliantis procesas, vis labiau įsibėgėjant 2000 m. kovo 28 d. prasidėjusioms ES ir Lietuvos deryboms dėl stojimo, iškilo susisiekimo su Kaliningrado sritimi (būsimuoju Rusijos eksklavu ES valstybių apsuptyje) problema. Kaliningrado tranzito problema buvo ypač svarbi Lietuvai, nes nuo šios problemos sprendimo būdo turėjo priklausyti narystės Europos Sąjungoje kokybė. Netinkamas jos sureguliuojimas galėjo apskritai užkirsti galimybę ateityje prisijungti prie Šengeno erdvės ir tapti antrarūšė ES nare. Tačiau, kaip jau žinome iš ankstesnių įvykių, Lietuva viena pati buvo nepajėgi susiderėti su Rusija jai reikalingų palankių tranzito sąlygų, nors Lietuvos narystė ES artėjo, Rusija visai nebuvo linkusi keisti dar 1995 m. suderėtų palankių tranzito sąlygų ir bevizio režimo Kaliningrado gyventojams bei regiono svečiams. Be to, Rusija ėmėsi ypač intensyvios lobistinės veiklos tarp ES valstybių ir netgi užsitikrino kai kurių iš jų paramą. Ypač tai pasakytina apie Pietų Europos valstybių (konkrečiai – Prancūzijos, Ispanijos, Italijos ir Graikijos), kurių valdžia menkai teišmanė Baltijos regiono istoriją ir saugumo problemas ir deramai nesuvokė jų svarbos būsimoms ES valstybėms⁶⁷. Tačiau galiausiai pasirodė, kad Europos Komisija ir ES Tarybai pirmininkavusi Danija, su kuriomis šį kartą derėjosi Rusija, vis dėlto buvo patikimos Lietuvos sąjungininkės. Europos Komisija ir Danija net tik siekė išlaikyti nepažeistą *acquis communautaire*, bet ir aiškiai suvokė Lietuvos problemas. Todėl jos kietai ir pagaliau sėkmingai susiderėjo su Rusija dėl tranzito tvarkos ir netgi pasiekė, kad Rusija, norėdama užsitikrinti pakankamai palankią, bet nepažeidžiančią Lietuvos interesų tranzito tvarką, turėjo prisiimti

⁶⁷ Žr. DEMPSEY, J. EU states break ranks over visa plan for Russian enclave. *Financial Times*, 2002, September 27; BEHR, R. Lithuania may drop support for Kaliningrad plans. *Financial Times*, 2002, September 28; V. Landsbergis Rusijos veiksmuose įžvelgia bandymus suskaldyti ES vienybę. BNS, 2002, rugsėjo 30; V. Landsbergis regi naują Molotovo–Ribbentropo paktą. BNS, 2002, spalio 7.

ir įvykdyti įsipareigojimą vis dėlto ratifikuoti 1997 m. pasirašytą Lietuvos ir Rusijos sutartį dėl valstybės sienos, nepaisydama reksmingos mažumos pasipriešinimo Rusijos Valstybės Dūmoje⁶⁸.

Visa tai apibendrinant galima sakyti, kad ES ir Rusijos derybos dėl Kaliningrado tranzito yra dar vienas pavyzdys, kaip turėtų būti sprendžiami sudėtingi Lietuvos ir Rusijos santykių klausimai ir galiausiai normalizuojami šalių santykiai. Nelygiavertės besiderančių šalių galimybes gali kompensuoti ir subalansuoti mažesnio ir silpnesnio partnerio gebėjimas pasitelkti tarptautinę paramą. Šiuo požiūriu ES derybas dėl Kaliningrado tranzito sąlygų per Lietuvą netgi būtų galima sulyginti su Lietuvos derybomis su Rusija dėl kariuomenės išvedimo, kai Lietuvai taip pat pasisekė mobilizuoti pakankamai įtikinamą tarptautinę paramą, kuri spaudė Rusiją laikytis savo pačios priimtų įsipareigojimų. Tik pakankamas tarptautinės paramos svoris (nors vargu ar būtų galima jį išmatuoti kiekybiniais parametrais) gali užtikrinti sėkmę sudėtingose Lietuvos ir Rusijos derybose. Atitinkamai tokios paramos nebuvimas arba nepakankamumas nežada nieko gero, kad ir kokios strategijos savo santykiuose su Rusija laikytumės.

Apibendrinimas

Vertinant Lietuvos ir Rusijos santykius nuo Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto paskelbimo iki Lietuvos įstojimo į NATO ir Europos Sąjungą raidos laikotarpį galima pažymėti, kad, nepaisant gana skirtingo problemų turinio, dvišalių santykių sklaida pasižymėjo gana didele dinamika ir permainingumu. Per tą laiką santykiuose būta ir pakilimo, ir nuosmukio fazių, taip pat ir tarpusavio supratimo, ir kone šaltojo karo laikų retorikos. Žinoma, tokį permainingumą iš dalies lėmė pačios Rusijos neapsisprendimas, kokios linijos Lietuvos atžvilgiu laikytis. Kai yrant Sovietų Sąjungai naujasis Rusijos Federacijos politinis elitas apsisprendė siekti didesnio savarankiškumo ir suvereniteto, priešintis totalitarizmui ir diktatūrai, diegti savo šalyje demokratines vertybes, santykiai su Lietuva buvo labai geri. Būtent tada pavyko greitai susiderėti ir pasirašyti tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį. Kai 1991 m. pabaigoje Sovietų Sąjunga nustojo egzistuoti, Rusijos politika Lietuvos atžvilgiu pradėjo griežtėti ir artėti link santykių atšalimo.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad ir Lietuvos politikai Rusijos atžvilgiu trūko nuoseklumo. Negalima nepastebėti, kad per aptariamą laikotarpį įvairios Lietuvos politinės jėgos ne tik aštriai diskutuodavo dėl Rusijos politikos taktinių klausimų ir praktiškai „išbandė“ du galimus santykių su Rusija taktikos variantus.

⁶⁸ Rusija ratifikavo sienos sutartį su Lietuva. BNS, 2003, gegužės 21; САПОЖНИКОВ, Б.; ЦВЕТКОВА, М. Москва Литве не отдалась. Газета.ру, 2003, gegužės 21. Prieiga per internetą: <http://www.gazeta.ru/parliament/articles/33959.shtml>, 2021-05-05.

1990–1992 ir 1996–2000 m., kol Lietuvą valdė dešiniojos vyriausybės, o užsienio politikos formavimas buvo realiai sutelktas V. Landsbergio rankose, Lietuva laikėsi griežtesnės ir demonstratyviai nenuolaidžios politikos. V. Landsbergio vadovybės politika buvo orientuota į tai, kad Rusija turi besąlygiškai išvesti iš Lietuvos savo kariuomenę ir atlyginti okupacijos metais padarytą žalą. O 1992–1996 m., valdant kairiesiems ir Prezidentu būnant A. M. Brazauskui, ir 2000–2002 m., Prezidentu būnant V. Adamkui, santykiuose su Rusija buvo stengiamasi taikyti adaptyvesnę, korektiškesnę Rusijos politikos taktiką, vengti griežtos retorikos, nukreipti diskusijas į konkrečių, bet santykinai mažiau reikšmingų, kone techninių, klausimų sprendimą.

Žinoma, kiekviena minėta taktika turėjo savo pranašumų ir trūkumų, savo naudą ir kainą. Griežtesnė, deklaratyvesnė politika labiau atkreipdavo tarptautinės bendrijos dėmesį, padėdavo prirėkus lengviau mobilizuoti viešąją nuomonę. Tačiau, be jokios abejonės, tuomet visada kildavo pavojus išprovokuoti Rusiją kenkti normaliems ekonominiams ryšiams ir pragmatiškam bendradarbiavimui. Pagaliau ne visada griežta laikysena Rusijos atžvilgiu turėdavo pakankamą politinį rezervą ir pačioje Lietuvoje. Užtenka prisiminti 2000 m. Prezidento V. Adamkaus pareikštą kritiką dešiniųjų vyriausybei dėl, jo nuomone, nereikalingo santykių su Rusija aštravimo.

Kita vertus, adaptyvesnė ir pragmatiškesnė Lietuvos taktika, kurią tradiciškai labiau rėmė kairieji ir centristai, turėjo tą pranašumą, kad ne tokioje įtemptoje politinėje atmosferoje būdavo lengviau spręsti gausybę praktinių klausimų, išvengti pernelyg didelio išliekančių principinių politinių skirtumų pabrėžimo. Kaip tik dėl to Lietuvai, kitaip nei kitoms dviem Baltijos šalims, pavyko sudaryti su Rusija daugiausia pragmatinių tarpvalstybinių sutarčių. Ši taktika, ypač „korektiškasis“ V. Adamkaus variantas, pasirodė esanti itin pravarti, turint omenyje kai kurių Vakarų valstybių ypač atsargų ar netgi palankų požiūrį į Rusiją ir nenorą aštrinti santykių su ja, tuo labiau tai daryti dėl mažų Baltijos valstybių. Todėl siekiant Lietuvos strateginių tikslų (tapti NATO ir ES nare) buvo daug naudingiau ne nuolat pabrėžti įsisenėjusias problemas ir atitinkamai aštrinti dvišalius Lietuvos ir Rusijos santykius, bet pakankamai aktyviai rodyti, kad Lietuva ir Rusija rimtų tarpusavio santykių problemų neturi ir kad visa, kas liko nesureguliuota, tėra techninio pobūdžio dalykai.

Vis dėlto adaptyvi ir nuosaiki taktika taip pat turėjo savo kainą. Pirmiausia kairiųjų vyriausybei tekdavo atlaikyti griežtą ir negailestingą oponuojančių politinių jėgų kritiką ir kone nuolatinį įtarinėjimą išdavus valstybės interesus. Nuosaikumas ir Maskvai sukeldavo tam tikrų vilčių, kad apskritai galbūt pavyks pakeisti Lietuvos politikos kryptį. Ryškiausias pavyzdys – 1997 m. prezidento B. Jelcino pasiūlytos Rusijos saugumo garantijos Lietuvai ir kitoms Baltijos šalims. Kadangi į tokį tiesmuką pasiūlymą teko atsakyti neigiamai, galiausiai Lietuvos ir Rusijos santykiai ne tik netapo geresni, bet ir vėl pablogėjo. Todėl ne

be pagrindo adaptyvios politikos kritikai sakė, kad netgi nėra prasmės laikytis tokios taktikos, nes, stengiantis įtikti Maskvai, kartu neišsižadant savo principų, nieko nebus pasiekta ir, kaip parodė įvykių eiga, santykiai nė kiek nepagerėjo. Gal tuomet iš tiesų geriau laikytis griežtesnės politikos ir neteikti Maskvai iliuzijų, kad ji čia ko nors labai galėtų tikėtis?

Kita vertus, taktiniai nesutarimai, kad ir kokie aštrūs jie bebūtų, dažniausiai tebuvo iliuziniai. Iš tikrųjų Lietuvos pozicija Rusijos atžvilgiu išliko labai kryptinga ir nuosekli. Lietuvai sunkiai būtų pavykę dėl ko nors susitarti su Rusija, jeigu Lietuvos politinis elitas nebūtų tiksliai žinojęs, ko siekia, jeigu nebūtų sugebėjęs įveikti vidinių prieštaravimų ir išlaikyti bendrą santykių su Rusija vektorių. Tos dilemos, kurias tiesioginiuose santykiuose su Rusija yra tekę spręsti Lietuvos diplomatijai, iš tiesų labai retai kada būdavo tikros dilemos, nes dažniausiai galimybės rinktis tiesiog nebūdavo. Anot buvusio Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos sekretoriaus Albino Januškos, „rusai visada su mumis kalbėjo iš jėgos pozicijos“⁶⁹. Todėl pokyčiai ir proveržiai Lietuvos santykiuose su Rusija vykdavo tikrai tuomet, kai tam būdavo palankūs pačios Rusijos politinės raidos ir vidinės politinės kovos padariniai, taip pat platesni tarptautiniai veiksniai ir procesai, besiplėtojantys regioniniu ir tarptautiniu sisteminiu lygmeniu. Vargu ar Lietuvai būtų pavykę susitarti su Rusija dėl spartaus jos kariuomenės išvedimo, jeigu nebūtų pavykę mobilizuoti galingos tarptautinės paramos šiam reikalavimui. Tuo tarpu Lietuvos kelias į NATO užtruko gerokai ilgiau, nes sutelkti tokią pat tarptautinę paramą tokiam Lietuvos siekiui buvo jau gerokai sunkiau. Rusija buvo pradėjusi gana sėkmingai naudotis Londono, Paryžiaus ir Berlyno skepticizmu, ir dar nežinia, kuo būtų pasibaigę debatai dėl Baltijos jūros regiono saugumo režimo, jeigu ne JAV valdžios apsisprendimas vis dėlto priimti Baltijos šalis į NATO ir lygia greta įsteigti NATO ir Rusijos tarybą.

JAV parama buvo lemiamas veiksnys, kad 2002 m. Lietuva sulauktų oficialaus kvietimo prisijungti prie NATO. Lygia greta sėkmingai pasibaigė stojimo derybos ir atsivėrė galimybė prisijungti prie Europos Sąjungos. Tačiau iki kol 2004 m. Lietuva galiausiai tapo visateise šių organizacijų nare, jai netikėtai teko susidurti su dar viena sudėtinga ir aštria politine krize su akivaizdžiu „rusišku pėdsaku“. Iš pradžių niekas jokių netikėtumų nelaukė. 2002 m. pabaigoje Lietuvos užsienio politika ir jos pagrindinis vykdytojas prezidentas V. Adamkus triumfavo. 2002 m. lapkričio 23 d. po NATO viršūnių susitikimo Prahoje Vilnių aplankė JAV prezidentas G. Bushas, beje, prieš tai dar trumpai užsukęs į Sankt Peterburgą susitikti su Rusijos prezidentu V. Putinu. G. Bushas pasveikino

⁶⁹ Cit. pagal ČEKUTIS, R. Chuliganiškoji diplomatija. *Atgimimas*, 2005, kovo 17.

Lietuvą su naryste NATO ir pasakė savo garsiąją frazę „kas pasirinks Lietuvą priešų, taps JAV priešų“. Ši sėkmė savotiškai apsvaigino V. Adamkų ir jo aplinką. Niekam nekilo abejonių, kad netrukus vyksiantys Lietuvos Prezidento rinkimai bus laimėti. Tačiau rinkimus netikėtai laimėjo Rolandas Paksas, jau visą vasarą vykdęs intensyvią populistinę ir rusų politechnologų konsultuojamą rinkimų kampaniją, kurią neregėtai dosniai finansavo rusų kilmės verslininkas, sraigtasparnių remonto įmonės savininkas Jurijus Borisovas⁷⁰.

Nei užsienio politikoje, nei konkrečiai santykiuose su Rusija R. Pakso pergalė iš pradžių didelių pokyčių nesukėlė. R. Paksas tiesiog nespėjo atskleisti savo, kaip užsienio politikos formavimo ir įgyvendinimo proceso dalyvio, savybių, nes netrukus išaiškėjo, kad jis taip ir nesugebėjo išsivaduoti iš neaiškių J. Borisovo pinigų šleifo ir pastarojo asmeninių ambicijų „kontroliuoti“ prezidentą. Galiausiai atsidūręs politinėje izoliacijoje ir galutinai susikompromitavęs, R. Paksas, vedamas vien savo asmeninių ambicijų, vis tiek nusprendė neatsistatydinti iš Prezidento posto ir vylėsi, kad jo oponentams nepavyks įgyvendinti iki galo sudėtingos apkaltos procedūros. Tačiau šios viltys nepasiteisino.

Politinė krizė ir po jos ėjusi ilga ir sudėtinga Prezidento nušalinimo nuo pareigų procedūra, trukusi beveik visą pusmetį – nuo 2003 m. lapkričio iki kitų metų balandžio, – ne tik suparalyžiavo Prezidento institucijos veiklą ir pakenkė užsienio politikos ritmui bei suplanuotiems vizitams, bet ir komplikavo Lietuvos santykius su Rusija ir tolesnės jų normalizacijos perspektyvą. „Paksogeitas“ tapo dar vienu netiesioginiu įrodymu, kad Rusija, neturėdama galimybės veikti karinėmis ar diplomatinėmis priemonėmis, šį kartą ėmėsi „skverbimosi“ į šalies vidaus gyvenimą, pasinaudojant demokratinio proceso prieštaravimais ir politikų ambicijomis, taktikos. Nauji priešlaikiniai Prezidento rinkimai buvo sėkmingi ankstesniam Prezidentui V. Adamkui. Šio politiko sugrįžimas atitinkamai paveikė ir Lietuvos laikyseną Rusijos atžvilgiu. Iš principo ji liko nuosaiki, rami, tačiau principinga. Tai buvo ypač svarbu, turint omenyje vis labiau stiprėjantį principinį pagrindinių vertybių, kuriomis remiasi Lietuvos ir Rusijos valstybingumas bei užsienio politika, išsiskyrimą. Nors dar prieš kurį laiką buvo manoma, kad būtent Lietuvos įstojimas į NATO ir Europos Sąjungą padės galutinai sureguliuoti santykius ir su Rusija⁷¹, bet 2004 m. jau mažai kas tuo tikėjo. Kaip parodė pirmieji NATO ir ES narystės metai, plėtros poveikis Lietuvos santykiams su Rusija buvo daug kontraversiškesnis. Ir bent jau dabartiniame Lietuvos ir Rusijos santykių raidos etape perspektyvos juos normalizuoti atrodo dar labiau priblėsusios ar netgi visai sunykusios. Bet apie tai jau kitame knygos skyriuje, kurį parengė Dovilė Jakniūnaitė.

⁷⁰ Plačiau žr. LOPATA, R.; MATONIS, A. *Prezidento suktukas*. Vilnius: Versus aureus, 2004.

⁷¹ Seimo pirmininkas teigia, kad Lietuvos narystė NATO padės visiškai normalizuoti santykius su Rusija. BNS, 2000, birželio 10; Ir įstojusi į NATO Lietuva liks gera Rusijos kaimynė. BNS, 2001, kovo 29.

NUO STABILIAI BLOGŲ PRIE JOKIŲ: LIETUVOS IR RUSIJOS SANTYKIAI 2004–2021 METAIS

Doc. dr. Dovilė Jakniūnaitė
Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių
ir politikos mokslų institutas

Šis straipsnis tęsia Lietuvos ir Rusijos santykių apžvalgą ir apmąstymą, pradėtus ankstesniame Gedimino Vitkaus straipsnyje. 2004 m., pasiekus du esminius egzistencinius saugumo politikos tikslus – narystę NATO ir Europos Sąjungoje (ES) – radosi ne tik geresnio, saugesnio gyvenimo viltis, kildinama iš narystės dviejose tarptautinėse organizacijose, bet ir naujas tikėjimas galimybe turėti kitokius, jei ne draugiškesnius, tai bent pragmatiškesnius ir prasmingesnius santykius su Rusija. Ji, kaip buvo viltasi, turėjo susitaikyti su trijų Baltijos valstybių „praradimu“ ir pradėti „normaliai bendradarbiauti“. Užteko kelerių metų įsitikinti santykių normalizacijos galimybių iliuzija.

2021-aisiais, minint dvišalių santykių užmezgimo trisdešimtmetį, turėtų būti gana akivaizdu, kad net ir ilgo laikotarpio perspektyva turėti geresnius, bendradarbiavimu pagrįstus santykius yra miglota. Santykiai su Rusija buvo ir išlieka patys problemiškesniausi iš visų Lietuvos dvišalių kaimyninių santykių, dešimtajame dešimtmetyje išryškėjusios problemos, dėl kurių nesutariama, niekur nedingo, valstybių požiūris viena į kitą taip pat galų gale pasikeitė menkai. Rusija ir toliau Lietuvai išlieka nedraugiškiausia kaimynė, daugiausia nerimo kelianti ir nesaugumą kurianti valstybė.

Tad tęsiant dvišalių santykių analizę tiksliausias klausimas: kokiose srityse ir kaip per dešimtmetį išliko dvišalių santykių įtampa? Tęsiant G. Vitkaus formuojamą perspektyvą galvoti apie santykius per galios ir tapatybės santykio apmąstymą, naudojamosi chronologiniu principu, kartu kiekviename laikotarpyje siekiant parodyti tuo metu labiausiai išryškėjusias problemas. Tiesa, verta turėti mintyje, kad dauguma probleminių santykių aspektų reiškesi bene visais Lietuvos ir Rusijos santykių periodais.

Analizuojamas laikotarpis straipsnyje skirstomas į tris periodus: 1) 2004–2008 m., kuriais pradinę viltį dėl galbūt pagerėjančių santykių pakeitė iliuzijų nykimas; 2) 2009–2013 m., kuriuos taip pat pradėjo trumpi deeskalacijos bandymai, o baigė įtampos stiprėjimas ir nesiliaujančios kovos dėl istorijos ir energetinės nepriklausomybės; 3) 2014–2021 m., kai jau be jokių išlygų kalbama apie Rusijos grėsmę, o esminiu dvišalės užsienio politikos tikslu tampa šios grėsmės neutralizavimo priemonės permąstant visų pirma karinį, energetinį ir informacinį saugumą¹.

¹ Straipsnyje remiamasi anksčiau darytais tyrimais ir tekstais: JAKNIŪNAITĖ, D. Santykiai su Rusija: dešimt nestabilaus stabilumo metų. Iš *Ambicingas dešimtmetis: 2004–2014*, ed. Dovilė Jakniūnaitė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, p. 100–126; JAKNIŪNAITĖ, D.

2004–2008 m.: nepasiteisinsios postintegracinės viltys

2004 m. prasidėjo optimistiškai. Po gana įtempto 2001–2003 m. laikotarpio, kai Rusija atvirai priešinosi Baltijos valstybių narystei NATO (integracija į ES Rusijos politikams kėlė mažiau nerimo), 2004 m. prasidėjo gana ramiai: Lietuvoje ruošiasi narystei, Rusijoje – prezidento rinkimams².

Įstojus į dvi tarptautines organizacijas 2004 m. pavasarį Lietuvoje, taip pat ir kitose Baltijos valstybėse paplito nuostata, kad po euroatlantinės integracijos santykiai su Rusija turės keistis, gerėti, bus galima rasti konstruktyvių Rusijos ir ES bendradarbiavimo formų³. Tai galima buvo perskaityti 2004 m. gegužės 1 d. Seimo priimtoje rezoliucijoje dėl Lietuvos Respublikos užsienio politikos krypčių, kur tarp siekinių įrašytas ir šis: „aktyviai dalyvauti formuojant abipusiai naudingą Europos Sąjungos ir Rusijos partnerystę“⁴, arba, tuometinio užsienio reikalų ministro Antano Valionio žodžiais, pasakytais Lietuvoje reziduojantiems diplomatams: „Mūsų tikslas – <...> visos Rusijos – atvirumas euroatlantiniam bendradarbiavimui <...> [B]ūtina skatinti Europos Sąjungos ir NATO dialogą su Rusija ir aktyviai jame dalyvauti. Šis dialogas naudingas Lietuvai, tik jis turi būti skaidrus ir remtis bendromis vertybėmis. Šioje srityje turime tęsti pragmatišką ir atsargią kaimynystės politiką.“⁵ Panaši mintis apie Rusijos įtraukimą į bendradarbiavimą su ES ir NATO – žinoma, remiantis bendromis vertybėmis, – kartojosi ir politinių partijų susitarime dėl užsienio politikos⁶.

Kaip kalbėsime apie 2004–2014 m. Lietuvos užsienio politiką? Iš *Ambicingas dešimtmetis: 2004–2014*, ed. Dovilė Jakniūnaitė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, p. 7–30; JAKNIŪNAITĖ, D. Changes in Security Policy and Perceptions of the Baltic States 2014–2016. *Journal of Baltic Security* 2, no. 2 (2016), p. 6–34; JAKNIŪNAITĖ, D. Invested in Ukraine: The Struggle of Lithuania against Russia Over the Future of Europe. In *Neighbourhood Perceptions of the Ukraine Crisis: From Soviet Union into Eurasia?* ed. Gerhard Besier and Katarzyna Stokłosa. Routledge, 2017, p. 119–32; JAKNIŪNAITĖ, D. A Small State in the Asymmetrical Bilateral Relations: Lithuania in Lithuanian-Russian Relations since 2004. *Baltic Journal of Political Science*, no. 4 (2015), p. 70–93.

² Išsamiau apie priešintegracinę Rusijos spaudimą dėl būsimos narystės NATO: JAKNIŪNAITĖ, D. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

³ BERG, E.; EHIN, P., eds. *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration*. Ashgate, 2009.

⁴ Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija dėl Lietuvos Respublikos užsienio politikos krypčių (2004 m. gegužės 1 d.). Prieiga per internetą: <http://www.urm.lt/default/lt/uzsienio-politika/savrbiausi-dokumentai/lr-seimo-rezoliucija-del-lr-uzsienio-politikos-krypciu>.

⁵ *Užsienio reikalų ministro Antano Valionio kalba LR diplomatinėse atstovybių vadovams*. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, 2004, liepos 7. Prieiga per internetą: http://www.urm.lt/default/lt/naujienos/uzsienio-reikalu-ministro-antano-valionio-kalba-lr-diplomatiniu-atstovybiu-vadovams_1.

⁶ Politinių partijų susitarimas „Dėl pagrindinių valstybės užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 metais“, 2004 m. spalio 5 d.

Tačiau bendradarbiavimo su Rusija gerėjimo ir pragmatiškėjimo idėjas gana greitai išsklaidė 2004 m. gale vykę Ukrainos prezidento rinkimai, ginčai ir nesutarimai dėl jų skaidrumo, vėliau virtę Oranžine revoliucija. Šiuose įvykiuose dalyvavo ir Lietuvos prezidentas Valdas Adamkus, vasarą pradėjęs antrąją kadenciją⁷. Sulig jo aktyvumu Lietuvos užsienio politikoje prasidėjo dar vienas atviros konfrontacijos su Rusija laikotarpis.

2004-ieji Lietuvos užsienio politikai svarbūs ir tuo, kad tais metais buvo suformuluota itin ambicinga Lietuvos kaip regioninės lyderės koncepcija, kuri, be kita ko, rėmėsi ir demokratizacijos bei eurointegracijos procesų palaikymu ir skatinimu postsovietinėse valstybėse, puikiai suvokiant Rusijos priešiškuumą tam⁸. Nepaisant to, kad ši koncepcija savo pradiniu pavidalu neišgyveno nė keleto metų, Lietuvos užsienio politika tapo neatsiejama nuo aktyvaus iš pradžių ES Rytų kaimynystės politikos, paskui pervadytos į Rytų partnerystės, ir Ukrainos, Sakartvelo, Moldovos narystės ES (o pirmųjų dviejų – ir NATO) palaikymo. Kadangi Rusijos užsienio politika šias valstybes traktuoja kaip legitimią savo įtakos erdvę ir priešinasi bet kokiems integraciniams projektams, kurių iniciatorė nėra ji pati, tai ir Lietuvos užsienio politika šioje erdvėje traktuojama kaip nepriimtina ir kartais netgi priešiška⁹.

2005 m. pradžioje viešos diskusijos, ar verta Lietuvos Respublikos Prezidentui važiuoti į Maskvą dalyvauti pergalės prieš nacistinę Vokietiją iškilmėse (nuspręsta nevažiuoti), taip pat parodė, kad beveik neįmanoma kalbėti apie joki ryžtingesnę santykių su Rusija gerinimą. Ginčai dar kartą atskleidė, koku mastu istorijos politika yra tapusi neatsiejama dvišalių santykių dalimi ir kaip smarkiai nesuderinamos yra abiejų šalių istorijos versijos¹⁰.

Be abejo, agresyvi Rusijos užsienio politika, jos vidaus valdymo problemos ir siekiai centralizuoti politinį režimą taip pat neteikė pagrindo viltis geresnių santykių. Didelį įspūdį tiek Lietuvos, tiek Vidurio Rytų Europos regiono

⁷ *Kartu su Lenkijos Prezidentu Aleksandru Kwaśniewskiu prisidėjo tarpininkaudamas sprendžiant Ukrainos prezidento rinkimų krizę.* ELTA, BNS; *Nuopelnai už derybų sėkmę – Lenkijos vadovui, teigia V. Adamkus.* delfi.lt, 2004, lapkričio 27. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/world/nuopelnai-uz-derybu-sekme-lenkijos-vadovui-teigia-vadamkus.d?id=5551685>.

⁸ Daugiau apie tai: ADAMKUS, V. Lithuania as a Centre of Regional Cooperation. *Lithuanian Foreign Policy Review* 13–14, no. 1–2 (2004), p. 17–20; LOPATA, R. Debatai dėl Lietuvos užsienio politikos. *Politologija*, Nr. 57, 2010, p. 125–136; kritinis požiūris pateikiamas: NEKRAŠAS, E. Kritiniai pamąstymai apie Lietuvos užsienio politiką. *Politologija*, Nr. 54, 2009, p. 123–142.

⁹ Daugiau apie Rytų partnerystę ir Lietuvos užsienio politiką: STANYTĖ-TOLOČKIENĖ, I. Lietuva ir ES Rytų politika: tarp permainingų ir tęstinumo. Iš *Ambicingas dešimtmetis: Lietuvos užsienio politika 2004–2014*, sud. Dovilė Jaknūnaitė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, p. 291–318.

¹⁰ LAURINAVIČIUS, Č. Istorijos vaidmuo Lietuvos–Rusijos santykiuose. Iš *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2006, p. 163–176.

politikams padarė ir 2005 m. balandį Rusijos Federacijos prezidento Vladimiro Putino ištarti žodžiai apie Sovietų Sąjungos žlugimą kaip didžiausią geopolitinę XX a. katastrofą¹¹. Taip jis įtvirtino Rusijos ir Sovietų Sąjungos tęstinumo ryšį ir apibrėžė žodyną, skirtą kalbėti apie sovietinę praeitį. Tad pradėdamas antrąją savo kadenciją, V. Putinas vis aiškiau ir tvirčiau formavo Rusijos kaip tvirtos, didžios ir pagarbos vertos šalies vaizdinį. Šias tendencijas, žinoma, užfiksavo dauguma Lietuvos užsienio politikos sprendėjų, be to, jas galima buvo matyti ir tiesiogiai – dvišaliuose santykiuose, ypač ekonominiuose.

Pavyzdžiui, 2006 m. Lietuvos ir Rusijos santykiai vystėsi naftos perdirbimo įmonės AB „Mažeikių nafta“¹² pardavimo kontekste. Rusija spaudė Lietuvos Respublikos Vyriausybę parduoti akcijas Rusijos įmonei „Lukoil“, argumentuodama, kad taip bus užtikrintas naftos tiekimas į Lietuvą. Vykstant deryboms, liepą sustabdytas naftos tiekimas naftotiekiu „Družba“. Nors oficialiai teigta, kad tai įvyko dėl avarijos, Lietuvoje tai interpretuota kaip Rusijos politinis spaudimas siunčiant ženklus, kad įmonė be Rusijos nesugebės išsilaikyti. Galų gale metų pabaigoje AB „Mažeikių nafta“ akcininku tapo Lenkijos koncernas „PKN Orlen“. Tiekimas „Družba“ taip niekada ir nebuvo atnaujintas, o Lietuva be „Lukoil“ išgyveno.

2006 m. įtampa dar kartą, ir ypač ryškiai, atskleidė neatsiejamą dvišalių santykių aspektą – didžiulę Lietuvos priklausomybę nuo iš Rusijos gaunamų energetinių išteklių (naftos ir dujų) – ir dėl jos juntamą nuolatinį netikrumą bei pavojų, kad dėl politinių motyvų Rusija bus linkusi šia priklausomybe manipuliuoti. Netrukus 2006, 2007, 2009 m. dujų tiekimo krizės Ukrainoje (per šią šalį į Europą patenka didžioji dalis Rusijos dujų) baimę dėl galimos manipuliatyvios Rusijos politikos tik dar labiau sustiprino. Ši beveik visiškos priklausomybės situacija (vis stiprėjantis suvokimas apie šios priklausomybės riziką skatino formuoti energetinio saugumo politiką) netrukus tapo apibrėžiama kaip energetinio saugumo klausimas ir virto neatsiejama bendros Lietuvos užsienio ir saugumo politikos dalimi (daugiau apie energetinį saugumą kitame skyriuje).

2006 m. buvo bene pirmą kartą aiškiau suvokta ir parodyta, kad Lietuva yra ES narė, o Lietuvos–Rusijos dvišaliai santykiai tapo Rusijos ir ES santykių dalimi. Viena vertus, tai reiškė, kad teks ir tenka derintis prie bendrų ES pozicijų; kita vertus, netrukus suvokta, kad Lietuva gali dalyvauti šias pozicijas formuojant. Tais metais, derantis dėl naujo ES ir Rusijos Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimo mandato, Lenkija nusprendė vetuoti derybas ir Lietuva jos veto palaikė, įtraukdama sąlygą, kad ES ir Rusijos bendradarbiavimas priklausys nuo to, kaip bus laikomasi bendrų demokratinių vertybių. Taip nerimas dėl dvišalių santykių pirmą kartą buvo akivaizdžiai perkeltas į ES lygmenį. Ši

¹¹ ПУТИН, В. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. 2005, balandžio 25. Prieiga per internetą: <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2005/04/87049.shtml>.

¹² 2009 m. rugsėjo 1 d. įmonė pakeitė pavadinimą į „ORLEN Lietuva“.

santykių europeizacijos strategija vėliau pradėta taikyti vis dažniau ir ypač pasiteisino energetikos politikos kontekste.

Tęsdama šią strategiją, 2008 m. balandį, dar kartą persvarstant 1997 m. ES ir Rusijos partnerystės susitarimą, derybas dėl naujos sutarties Lietuva susiejo su tokiais reikalavimais Rusijai: ši turinti atnaujinti naftos tiekimą naftotiekiu „Družba“, išsipareigoti prisijungti prie ES Energetikos chartijos, spręsti išsaldytus konfliktus Sakartvele ir Moldovoje, pradėti teisinį bendradarbiavimą Medininkų ir Sausio 13-osios bylose bei padėti į Baltijos valstybes grįžtantiems tremtiniams. Šiuos reikalavimus įtraukus į derybų mandatą, Lietuva savo veto atsiėmė¹³. Tiesa, sutarti dėl naujo partnerystės susitarimo taip ir nepavyko, o įvykiai Ukrainoje, prasidėję 2014 m., privertė ES išsaldyti bet kokias derybas ir bendradarbiavimo procesus. Tačiau 2008 m. Lietuva, rodydama nepasitikėjimą Rusija, neabejotinai atkreipė į save dėmesį ES lygmeniu. Ši pozicija nebuvo didelė naujiena, skeptiškumas Rusijos atžvilgiu jau nelabai ką ir stebino – dar 2007 m. vieno Europos tyrimų centro tyrėjai Lietuvą buvo pavadinę „naujojo šaltojo karo kare“¹⁴. Tiesa, tuomet tai nebuvo itin didelis komplimentas, veikiau apibūdinimas, rodęs, kad šio tipo valstybės yra požiūrio į Rusiją parašėse.

2008 m. buvo reikšmingi ir dėl kitos priežasties: rugpjūtį įvyko Sakartvelo ir Rusijos konfliktas, dėl kurio Sakartvelas *de facto* neteko dviejų savo regionų – Abchazijos ir Pietų Osetijos. Daliai Lietuvos užsienio politikos veikėjų tai buvo aiškus ir atviras signalas apie Rusijos agresyvumą ir gebėjimą provokuoti. Tad spalį kitam ketverių metų ciklui priiminėjant naują Lietuvos politinių partijų susitarimą dėl užsienio politikos tikslų įvyko ryškus retorikos pokytis, aiškiai paveiktas įvykių Sakartvele. Susitarime teigta, kad „po įvykusio konflikto Pietų Kaukaze būtina naujai ir išsamiai išanalizuoti susiklosčiusią geopolitinę situaciją regione ir Lietuvos saugumui ir užsienio politikai kylančius iššūkius“; tarp kitų užduočių (pabaigoje) paminėta, kad reikia „siekti efektyvesnės NATO, ES bei kitų tarptautinių organizacijų politikos Rusijos Federacijos atžvilgiu“, „siekti, kad į dabartinės Rusijos Federacijos valdžios vykdomos politikos keliamus iššūkius būtų tinkamai atsižvelgta ES ir NATO“¹⁵. Taigi vietoje idėjų apie partnerystę, bendradarbiavimo skatinimą ar stiprinimą atsiranda efektyvumo siekis, t. y. nuo geranoriškos, optimistinės pozicijos pereinama apie neutralesnės, nauda ir atsargumu grįstos retorikos, vis dar kiek eufemistiškai kalbant apie Rusiją kaip grėsmę.

¹³ DAMULYTĖ, J. P. *Vaitiekūnas: pasiekta tai, ką buvo galima pasiekti*. delfi.lt, 2008, gegužės 27. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/pvaitiekunas-pasiekta-tai-ka-buvo-galima-pasiekti.d?id=17185709>.

¹⁴ LEONARD, M.; POPESCU, N. A *Power Audit of EU-Russia Relations*. London: European Council on Foreign Relations, 2007.

¹⁵ *Dėl 2008–2012 metų Lietuvos užsienio politikos principų, strateginių gairių ir tikslų*. 2008, spalio 28. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5042&p_k=1.

2009–2013 m.: eskalacijos link

Nepaisant 2008 m. šoko dėl Sakartvelo ir Rusijos karo, nuo jo greitai buvo atsigauna, ypač Vakaruose – JAV ir ES. 2009 m. naujas JAV prezidentas Barakas Obama pradėjo santykių su Rusija perkrovimo politiką, santykius su Rusija pradėjo permąstyti ir ES šalys, taip pat iki tol griežta kritikė Lenkija. Tad ir Lietuvoje pradėta svarstyti, kad griežta retorika Rusijos atžvilgiu neįmanoma nieko pasiekti ir ji niekaip neprisideda prie Lietuvos saugumo, todėl gal iš tiesų verta pradėti tartis ir ieškoti kitokių bendro sugyvenimo sąlygų, ypač kai aplink lyg ir visi pradėjo panašiai mąstyti¹⁶.

Tad Lietuvoje irgi prasidėjo bandymai peržiūrėti Rusijos politiką. 2009 m. prezidentė tapusi Dalia Grybauskaitė rinkimų kampanijos metu (2008 m. pabaigoje ir 2009 m. pradžioje) bei dalį pirmosios kadencijos kritikavo Lietuvos užsienio politikos posūkį į Rytus (V. Adamkaus užsienio politikos esminę ašį), kalbėjo apie pragmatišką ir konstruktyvią poziciją Rusijos atžvilgiu, kurią turėtų grįsti nacionaliniai interesai ir balansavimas, ir ragino daugiau dėmesio skirti ES¹⁷.

D. Grybauskaitė netgi nustebino nemažą dalį užsienio politikos stebėtojų, kai 2009 m. vasaros pabaigoje paskambino tuometiniam Rusijos Federacijos prezidentui Dmitrijui Medvedevui. Tai buvo pirmas oficialus dviejų vadovų pokalbis per aštuonerius metus nuo 2001 m. Tiesa, oficialiai apsiribota bendromis ir gana techninėmis temomis: pakalbėta apie vežėjų ir eksportuotojų problemas, aptartos „platesnės ekonominio bei kultūrinio šalių bendradarbiavimo perspektyvos“¹⁸. Pretekstu buvo tuomet aktuali Lietuvos vežėjams problema pasienyje su Rusija – šios šalies muitininkai stiprino kontrolę ir vežėjai patyrė kliūčių. Tokio pobūdžio nesklaidumai Rusijos praktikoje buvo dažni ir politiškai motyvuoti. Kadangi po pokalbio eilės pasienyje trumpėjo, manyta, kad pasikalbėjimas vis dėlto suveikė, ir 2009 m. antroje pusėje netgi galvota apie „santykių šlifavimą“¹⁹. Iš tiesų D. Grybauskaitė ir toliau rudenį kalbėjo apie būtinybę atsakyti „aštrios retorikos“ kaimynų atžvilgiu, kartojo apie Lietuvos interesų gynimo svarbą ir

¹⁶ Tiesa, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija skeptiškai vertino Rusijos ir NATO santykių atnaujinimą 2009 m.

¹⁷ D. Grybauskaitė: „Esu grynakraujė lietuvė, vaikštau į bažnyčią ir turiu teisingų pažiūrų koncentratą“ (vaizdo įrašas). *Lrytas.lt*, 2009, kovo 4. Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2009/03/04/news/d-grybauskaite-esu-grynakrauje-lietuve-vaikstau-i-baznycia-ir-turiu-teisingu-paziuru-koncentrata-video--5829761/>.

¹⁸ Prezidentės spaudos tarnyba. Geros kaimynystės santykių svarbą šalies vadovė telefonu aptarė su Rusijos prezidentu. *lrp.lt*, 2009, rugpjūčio 18. Prieiga per internetą: <https://www.lrp.lt/lt/geros-kaimynystes-santykiu-svarba-salies-vadove-telefonu-aptare-su-rusijos-prezidentu/6717>.

¹⁹ D. Grybauskaitės frazė, pasakyta pokalbio metu, paimta iš: JANELIŪNAS, T. D. *Grybauskaitės doktrina: Lietuvos užsienio politikos kaita 2009–2019 m.* Vilnius: Eugrimas, 2019, p. 76.

pragmatizmą, darydama prielaidą, kad su Rusija ir Baltarusija pradėtas „konstruktyviu dialogu grįstas dvišalių santykių etapas“²⁰.

Konstruktyviai užsienio politikos kryptį Rusijos atžvilgiu nepavyko pasistūmėti itin toli, nes gana greitai, jau 2010 m. pradžioje, Rusija per du oficialius susitikimus nusiuntė visai kitokius ženklus. 2010 m. vasarį Helsinkyje D. Grybauskaitė susitiko su tuometiniu Rusijos premjeru V. Putinu²¹. Nors oficialiai po susitikimo pranešta apie susitarimą „plėtoti konstruktyvų dialogą“²², tačiau po kelerių metų dalydamiesi atsiminimais apie susitikimą tiek Prezidentė, tiek patarėjai tvirtino, kad tada ir baigėsi mintys apie kokį nors konstruktyvų bendradarbiavimą, bandymų plėtoti dvišalius santykius aukščiausiu lygiu nebebuvo. Susitikimo metu daugiausia kalbėtasi apie ekonomiką, aptarti regione vystomi atominiai elektrinių projektai, o V. Putinas atvirai spaudė Lietuvą atsisakyti Višagino atominės elektrinės projekto. Iš esmės visas susitikimas rėmėsi vienašaliais reikalavimais ir nurodymais.

Kitas Rusijos ir Lietuvos premjerų Vladimiro Putino ir Audriaus Kubiliaus oficialus susitikimas įvyko 2010 m. kovo pabaigoje. Vėlgi kalbėta apie energetiką (patiriant tą patį spaudimą dėl naujos elektrinės ir ignoruojant klausimus dėl aukštų dujų kainų)²³ ir apie istorijos tyrimus²⁴, lygiai taip pat be jokių konkrečių susitarimų. Tad Rusija dar kartą pademonstravo, kad nesiekia lygiaverčio pokalbio tarp dviejų valstybių, kalbasi reikalavimų tonu ir nedaro jokių veiksmų, rodančių geranoriškumą. Abu susitikimai parodė, kad šalių lyderiai neturi apie ką diskutuoti ir dėl ko tartis: apie problemas arba apskritai nekalbama, arba jos išsakomos pripažįstant, kad pozicijos skiriasi. Tad 2009–2010 m. jokie susitikimai bei pokalbiai ryškesnių santykių turinio pokyčių nesuteikė.

Pirmasis simbolinis veiksmas, rodantis, jog Lietuvos Respublikos Prezidentė nebelinkusi vienašališkai rodyti politinio palankumo Rusijai, buvo atsisakymas dalyvauti Maskvoje rengiamame gegužės 9-osios parade 2010 m. Nuo 2010 m.

²⁰ Prezidentės spaudos tarnyba. Užsienio politika turi būti grindžiama valstybės interesais. 2009, rugsėjo 30. Prieiga per internetą: <https://www.lrp.lt/lt/uzsienio-politika-turi-buti-grindziama-valstybes-interesais/6914>; Prezidentės spaudos tarnyba. Prezidentės šimtadienis: išjudinti būtiniausi sprendimai. 2009, spalio 20. Prieiga per internetą: <https://www.lrp.lt/lt/prezidentes-simtadienis-issjudinti-butiniausi-sprendimai/7215>.

²¹ Susitikimas išsamiai aprašytas: JANELIŪNAS, 19 išnaša, p. 80–82.

²² Gerų Lietuvos ir Rusijos santykių pagrindas – lygiavertis ir nediskriminacinis bendradarbiavimas. *president.lt*, Lietuvos Respublikos Prezidentė, 2010, vasario 10. Prieiga per internetą: <https://www.lrp.lt/lt/geru-lietuvos-ir-rusijos-santykiu-pagrindas-lygiavertis-ir-nediskriminacinis-bendradarbiavimas/8073>.

²³ Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Lietuvos ir Rusijos premjerai susitiko po šešerių metų pertraukos. *www.lrv.lt*, 2010, kovo 26. Prieiga per internetą: <https://lrv.lt/lt/naujienos/lietuvos-ir-rusijos-premjerai-susitiko-po-seseriu-metu-pertraukos>.

²⁴ Lietuvos ir Rusijos premjerų susitikime – ir apie sąžiningų istorijos tyrinėjimų svarbą. *www.lrv.lt*, 2010, kovo 26. Prieiga per internetą: <https://lrv.lt/lt/naujienos/lietuvos-ir-rusijos-premjeru-susitikime-ir-apie-saziningu-istorijos-tyrinejimu-svarba>.

antrosios pusės jau tapo aišku, kad dvišaliai santykiai vis dėlto nekis ir Lietuvos pozicija – tiek Prezidentės, tiek Užsienio reikalų ministerijos lygiu – itin nesisks nuo V. Adamkaus laikų ir imama artėti prie įprastos būsenos, kai Lietuva nepasitikėdama žvelgė į Rusijos veiksmus. Vis dažniau Lietuvos politikai, taip pat D. Grybauskaitė, pradėjo kritiškai atsiliiepti apie Rusiją.

2012 m. spalį Vyriausybės formavimo teisę perėmusi Lietuvos socialdemokratų partija prieš rinkimus deklaravo taikysianti perkrovimo strategiją santykiuose su Rusija teikdama prioritetą konstruktyviam dialogui²⁵, o jos paskirtas užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius teigė: „mes nebūsime Rusijos advokatai Europoje, bet negalime prisiimti ir prokuroro vaidmens. Perkrovim[ą] <...> suprantu jokiū būdu ne kaip revoliuciją ar norą viską pakeisti, o būtent kaip natūralų sistemos patikrinimą.“²⁶ Tačiau nei tais metais, nei vėliau sistemos perkrovimas ar jos patikrinimas neįvyko, o vieši veiksmai bylojo apie priešingą tendenciją: Lietuvos valdžia vis aktyviau siekė pasipriešinti Rusijos energetiniam dominavimui, nevengdama į kovą įtraukti Europos Komisiją.

Šiuo periodu 2009–2013 m. santykiuose su Rusija aktualiausi Lietuvai klausimai siejosi su energetine priklausomybe nuo Rusijos ir energetinio saugumo užtikrinimo tikslais. Buvo suvokta, kad iš Rusijos nuolaidų ar palankesnės politikos sulaukti nepavyks, tad pastangos buvo nukreiptos į savo strateginius projektus ir poveikio Rusijai darymą per ES priemones.

Lietuvos priklausomybė nuo Rusijos importuojant naftą ir dujas visą pirmąjį pointegracinį dešimtmetį buvo beveik absoliuti: uždarius Ignalinos atominę elektrinę, visos dujos gautos iš Rusijos, apie pusę reikalingos elektros energijos taip pat atėdavo iš Baltarusijos ir Rusijos²⁷. Pačioje Rusijoje nuo 2000 m. pradėjo smarkiai ryškėti užsienio politikos ekonomizacija – tiek pabrėžiant šalies išorinių ekonominių interesų gynimą, tiek savo didžiąsias įmones (ypač energetikos) paverčiant užsienio politikos įrankiais²⁸. Nerimą dėl tiekimo iš Rusijos stabilumo didino ne tik naftos tiekimo dujotiekiu „Družba“ sustabdymas, bet ir besikartojančios Ukrainos dujų tranzito į Europą krizės (2006, 2007, 2009 m.). Be to, 2006–2010 m. patirtas „išorinis energetinis šokas“: 2005 m. dujų kaina

²⁵ Lietuvos socialdemokratų partija. Lietuvos socialdemokratų partijos 2012 metų rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą programa 2012. Tezes galima rasti čia: <https://www.lsdpl.lt/wp-content/uploads/2017/12/2012-m.-geguze.pdf> (p. 11–12).

²⁶ Lietuvos užsienio politika 2013 m.: kryptis ta pati – iššūkiai nauji. *Veidas.lt*, 2013, sausio 3. Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/lietuvos-uzsienio-politika-2013-m-kryptis-ta-pati-%E2%80%93-issukiai-nauji>.

²⁷ Plačiau apie tai žr. Nacionalinėje energetikos strategijoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. sausio 18 d. nutarimu Nr. X-1046, ir Nacionalinėje energetinės nepriklausomybės strategijoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. birželio 26 d. nutarimu Nr. XI-2133.

²⁸ Apie tai išsamiai: BUGAJSKI, J. *Cold Peace: Russia's New Imperialism*. Westport, CT: Praeger, 2004.

nuo 85 JAV dolerių už tcm pakilo iki 345 JAV dolerių 2008 m.²⁹, – tai taip pat buvo susiję ne tik su ekonomikos tendencijomis, bet ir su politiniais nesutarimais. Stiprėjantis Lietuvos nerimas matyti ir 2007 m. patvirtintoje Nacionalinėje energetikos strategijoje, kurioje jau atvirai pasakyta, kad priklausomybė nuo vieno dujų ir naftos tiekėjo – tai grėsmė šalies saugumui.

Ši priklausomybė maždaug nuo 2008–2009 m. vis tvirčiau ir nuosekliau įvardijama kaip energetinio saugumo, t. y. ypatingos svarbos ir skubos, klausimas, tapęs vienu iš pagrindinių Lietuvos užsienio politikos uždavinių. Tarp priemonių nesaugumui mažinti buvo ir SGD terminalo Klaipėdoje statyba, ir planai statyti elektros tiltus su Švedija ir Lenkija, ir naujos atominės elektrinės statyba Visagine. Ne visi šie projektai tiesiogiai susiję su Rusija, ne visi buvo ar bus įgyvendinti, tačiau pats energetinio saugumo klausimo iškėlimas ir jo sprendimas nuo jos neabejotinai neatsiejamas.

Viena iš svarbių Lietuvos užsienio politikos strategijų dorojantis su Rusijos iššūkiu ir jos politika – perkelti šias problemas į ES lygmenį (vadinamoji problemos internacionalizacija arba europeizacija). Pirmieji bandymai perkelti energetinius rūpesčius į ES lygmenį ir padidinti spaudimą Rusijai buvo susiję su „Mažeikių naftos“ pardavimu ir dujotiekiu „Družba“. Pavyzdžiui, 2007 m. gegužę tuometinis Europos Komisijos pirmininkas Jose Manuelis Barroso, paveiktas Lietuvos ir Lenkijos lobizmo, klausimą dėl naftos tiekimo „Mažeikių naftai“ saugumo iškėlė ES ir Rusijos susitikime. Lietuvos veto ES ir Rusijos derybų mandatui 2008 m. balandį, apie kurį jau buvo užsiminta, taip pat pirmiausia buvo susijęs su „Družbos“ neveikimu. Nors ES atsižvelgė į nerimą ir įtraukė šį klausimą į derybinių klausimų sąrašą, jokių sprendimų ar susitarimų nebuvo pasiekta, o ir pačios ES ir Rusijos derybos nebuvo sėkmingos. Tačiau 2008 m. Lietuvos bandymas vetuoti ES ir Rusijos derybas tapo lūžio momentu – darėsi vis akivaizdžiau, kad Lietuva iš esmės nebeturi jokių kitų svertų bandyti išlyginti dvišalius santykius, kaip tik naudotis ES, o vėliau ir NATO, kai nerimas dėl karinės grėsmės po 2014 m. suintensyvėjo.

Energetinių santykių su Rusija internacionalizacija (europeizacija) buvo sėkminga ginčijantis ir konfliktuojantis su įmone „Gazprom“, tiekusia Lietuvai dujas (kaip minėta, nuo 2010 m. Lietuva tapo visiškai priklausoma nuo dujų importo iš Rusijos). Kartu 2009 m. viduryje Lietuvoje priimtas sprendimas siekti ES III energetinio paketo įgyvendinimo – visiškai atsieti tiekimą, tranzitą ir paskirstymą Lietuvos dujų sektoriuje, taigi – restruktūrizuoti Lietuvos dujų rinką, sumažinti „Gazprom“ įtaką (įmonei tai reiškė atsisakyti dujotiekio sistemos kontrolės Lietuvoje). Šio paketo įgyvendinimo detalės yra visiškai techninės, biurokratinės, o ginčai susiję su vienos įmonės ir vienos valstybės komercinių interesų derinimu ir komercinių problemų sprendimu, – tačiau dėl itin artimo

²⁹ BALMACEDA, M. M. *The Politics of Energy Dependency: Ukraine, Belarus, and Lithuania Between Domestic Oligarchs and Russian Pressure*. Toronto: University of Toronto Press, 2013, p. 242.

„Gazprom“ ryšio su valdančiuoju Rusijos elitu, jo interesais, šis ginčas užėmė didelę dvišalių santykių dalį.

2011 m. sausį Lietuva pateikė formalų skundą Europos Komisijai dėl „Gazprom“ piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi. Tai paskatino 2012 m. rugsėjį Europos Komisiją pradėti platesnį tyrimą dėl to, ar „Gazprom“ nepažeidė antimonopolinių ES taisyklių³⁰. Tyrimas tęsėsi iki 2018 m. Nors „Gazprom“ išvengė didelių baudų, Europos Komisija įpareigojo Rusijos dujų įmonę nediskriminuoti dujų pirkėjų, peržiūrėti kainų formavimo politiką, panaikinti suvaržymus perparduoti dujas, suteikti galimybę pasirinkti skirtingus tiekimo taškus ir nustatė kitas sąlygas³¹. 2011 m. kovą karas su „Gazprom“ prasidėjo ir Lietuvos teismuose, tai paskatino „Gazprom“ apskusti Lietuvos veiksmus Stokholmo arbitražo teismui, prašant uždrausti bylą nagrinėti Lietuvos teismams³². 2012 m. spalį Lietuva pati inicijavo ieškinį prieš „Gazprom“ Stokholmo arbitražą. „Gazprom“ atsakas buvo gana griežtas: Lietuva negavo jokių nuolaidų už dujas ir 2013 m. už jas mokėjo daugiausiai iš ES šalių³³. 2014 m. įvyko Lietuvos dujų padalijimas ir kompanija „Gazprom“ buvo iš esmės priversta pasitraukti iš Lietuvos dujų paskirstymo sistemos. Galima sakyti, kad energetikos klausimų europeizacija santykiuose su Rusija buvo tinkama ir efektyvi strategija, o pagrindinis sėkmės veiksnys čia – tinkamas pasinaudojimas ES teisės aktais, reguliavimo taisyklėmis ir instituciniu žaidimu.

Kitas nuolat dvišalių santykių dienotvarkėje esantis klausimas – neišsprendžiami ginčai ir kovos dėl istorijos. Nesutarimai su Rusija dėl istorijos apima du pagrindinius klausimus: 1) sovietinės okupacijos pripažinimas ir jos žalos atlyginimas; 2) stalinizmo nusikaltimų ir sovietinės simbolikos pasmerkimas. Istorijos politikos srityje naudota ir suveikė kiek kitokia strategija – šįkart partnerių ieškota ne ES institucijose, o tarp valstybių narių su panašiomis nuostatomis.

Nesutarimo dėl okupacijos ir jos žalos įvertinimo Lietuvos pozicija tokia: 1940 m. įvyko Lietuvos okupacija, kurią vykdė Sovietų Sąjunga; už šį faktą turi būti atsiprašyta ir finansiškai kompensuota. Okupacijos ir žalos atlyginimo klausimas politinėje darbotvarkėje atsirado beveik iš karto paskelbus nepriklausomybę ir buvo įtvirtintas 1992 m. birželio 14 d. įvykusiu referendumu „Dėl

³⁰ Europos Komisija pradėjo tyrimą dėl galimo „Gazprom“ piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi. *delfi.lt*, 2012, rugsėjo 4. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/europos-komisija-pradejo-tyrima-del-galimo-gazprom-piktnaudziavimo-dominuojancia-padetimi.d?id=59447545>.

³¹ CHEE, F. Y.; DE CARBONNEL, A. EU Ends Antitrust Case against Gazprom without Fines. *Reuters*, 24 May 2018. Prieiga per internetą: <https://www.reuters.com/article/us-eu-gazprom-antitrust-idUSKCN1IP1IV>.

³² „Gazprom“ dėl Lietuvos veiksmų kreipėsi į Stokholmo arbitražą. *delfi.lt*, 2011, liepos 14. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/gazprom-del-lietuvos-veiksmu-kreipesi-i-stokholmo-arbitraza.d?id=46595377>.

³³ BALMACEDA, 29 išnaša, p. 253.

buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos Federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo“ – šiai nuostatai pritarė beveik 69 proc. balsavusiųjų. Problemą bandyta kelti derantis su Rusija dėl kariuomenės išvedimo, tačiau nesėkmingai. Vėliau šis klausimas retai kada aktyviai tapdavo politinės darbotvarkės dalimi. Tačiau 2000 m. birželio 13 d. Vytauto Landsbergio iniciatyva Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo, kuriame Lietuvos Respublikos Vyriausybė įpareigota apskaičiuoti žalą ir pradėti derybas dėl jos su Rusija³⁴.

Nors biurokratiiniu lygmeniu procesas tęsėsi (pateikti žalos skaičiavimai, klausimas keltas dvišaliuose susitikimuose), tačiau politikai jį ne itin akcentavo: Lietuvos socialdemokratų partija šios problemos apskritai vengė; ginčai dėl okupacijos klausimo suintensyvėjo diskutuojant dėl V. Adamkaus (ne)vykimo į Maskvą; klausimą taip pat, būdama opozicijoje, keldavo Tėvynės sąjunga. Kita vertus, tapusi valdančiosios koalicijos dalimi 2008 m., ši partija tik kadencijos pabaigoje prisiminė okupacijos žalos atlyginimo problemą³⁵.

Rusijos požiūriu, kalbos apie kompensacijas ir okupaciją – tai tik bandymas kurti keblius santykius, nes, pasak jos, Lietuva buvo ne SSRS okupuota, o inkorporuota į jos sudėtį, be to, tai esą nebuvo vienašalis sprendimas. Atmetami bet kokie bandymai diskutuoti, nes Rusijai tai klausimas, kurį reikia pašalinti tiek iš viešos, tiek iš ekspertinės darbotvarkės. Rusijos poziciją puikiai iliustruoja V. Putino dar 2005 m. ištarti žodžiai: „Prisiminkime 1989 m. Liaudies deputatų kongreso rezoliuciją, kur juodu ant balto parašyta, kad Liaudies deputatų kongresas smerkia Molotovo–Ribbentropo paktą ir pripažįsta jį esant neteisėtą. Šis paktas neperteikė Sovietų sąjungos žmonių nuomonės ir buvo asmeninis Stalino ir Hitlerio reikalas <...>. Šį klausimą laikome esant išspręstą.“³⁶

Okupacijos ir jos žalos įvertinimo klausimu šalių pozicijos yra priešingos, ir Lietuvai sunku sulaukti tarptautinio palaikymo: realių teisinių precedentų,

³⁴ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo, priimtas 2000 m. birželio 13 d., Nr. VIII-1727. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.03410B6A865C>. Šio įstatymo 2 straipsnio 3 ir 4 punktuose nustatyta, kad Vyriausybė: „iki 2000 m. lapkričio 1 d. kreipiasi į Rusijos Federaciją dėl SSRS okupacijos metu padarytos žalos atlyginimo, kartu pateikdama šios žalos skaičiavimus, taip pat apie tai informuoja Jungtinių Tautų Organizaciją, Europos Tarybą ir Europos Sąjungą bei nuolatos siekia šių tarptautinių organizacijų ir jų valstybių narių paramos sprendžiant SSRS okupacijos žalos atlyginimo Lietuvai klausimus“ ir „inicijuoja derybas ir nuolatos siekia, kad Rusijos Federacija atlygintų Lietuvos žmonėms ir Lietuvos valstybei SSRS okupacijos padarytą žalą“.

³⁵ Vyriausybei pristatyti Komisijos pasiūlymai dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo. *Mano vyriausybė*, 2012, liepos 17. Prieiga per internetą: <http://lr.lt/lt/naujienos/vyriausybei-pristatyti-komisijos-pasiulymai-del-ssrs-okupacijos-zalos-atlyginimo>.

³⁶ President of the Russian Federation. Press Statement and Responses to Questions Following the Russia-European Union Summit. 10 May 2005. Prieiga per internetą: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22967>.

kaip apie tai prasmingai kalbėti, nėra, be to, nei kitos buvusios sovietinės respublikos, nei Rytų bloko valstybės okupacijos žalos atlyginimo nereikalauja³⁷. Iš Rusijos šiuo klausimu taip pat neįmanoma tikėtis jokių nuolaidų, tad aptariamam laikotarpiu klausimas buvo tapęs labiau vidinių diskusijų, netgi „politikavimo“ objektu, negu konstruktyviai sprendžiama problema.

Gerokai sėkmingesni buvo Vidurio Rytų Europos valstybių (ypač Lenkijos, Čekijos, prie kurių prisidėjo ir Lietuvos atstovai) raginimai diskutuoti apie stalinizmo nusikaltimus siekiant, kad Josifo Stalino valdymo laikotarpis būtų kriminalizuotas ir kad šio periodo nusikaltimų neigimas būtų prilyginamas nacistinių nusikaltimų neigimui. Kitaip tariant, siekta, kad nacizmo ir stalinizmo nusikaltimai būtų vertinami vienodai, kad jie būtų oficialiai pasmerkti ES teisėje ir valstybių narių švietimo sistemose. Lietuva, žinoma, negali prisiimti išskirtinių nuopelnų už pasiekimus šioje srityje, tačiau šalies atstovai prisidėjo prie įvairių iniciatyvų. Pavyzdžiui, Vytautas Landsbergis ir Emanuelis Zingeris prisijungė prie 2008 m. Prahos deklaracijos, pasiūliusios rugpjūčio 23 d. Europoje minėti stalinizmo ir nacizmo aukų atminimą, – pasiūlymas labai greitai sulaukė palaikymo Europos Parlamente³⁸. Tiesa, Europos Komisija 2010 m. ataskaitoje „Totalitarinių režimų nusikaltimų Europoje atminimas“ konstatavo, kad valstybių narių požiūriai per daug skirtingi, kad būtų galima imtis teisėkūros ES lygiu³⁹. 2011 m. į ES Teisingumo ir vidaus reikalų tarybos išvadas buvo įtraukti su totalitarinių režimų įvykdytų nusikaltimų minėjimu susiję išsipareigojimai: pasitelkus švietimo programas ir mokslinius tyrimus, įtvirtinti totalitarinių režimų aukų atminimą ES valstybėse narėse, paskelbti Europos totalitarinių režimų aukų atminimo dieną.

Minimi pasiekimai ir deklaracijos kol kas yra simbolinio, deklaratyvaus pobūdžio; diskusijos dėl istorijos ES lygmeniu vyksta atsargiai ir apdairiai. Tačiau net ir tokie sprendimai pykdo Rusiją, kuri savo ruožtu jai pasiekiamuose tarptautiniuose forumuose (ESBO, Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje) stengiasi juos diskredituoti, akcentuodama, pavyzdžiui, tariamą Baltijos valstybių „nacizmo šlovinimą“. Rusijai SSRS (taigi ir pačių rusų) pergalė prieš nacizmą

³⁷ Išsamiau čia: JURGELEVIČIŪTĖ, D. The Issue of Occupation In Lithuanian-Russian Relations: Information Security Aspects. *Lithuanian Foreign Policy Review*, Nr. 18, 2006, p. 56–82; JURGELEVIČIŪTĖ, D. Diskusijos dėl sovietinio paveldo – reikalavimas atlyginti okupacijos žalą Lietuvos vidaus ir užsienio politikoje. Iš *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 381–426.

³⁸ Declaration of the European Parliament on the Proclamation of 23 August as European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazism, P6_TA(2008)0439. 23 September 2008. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0439+0+DOC+XML+V0//EN>.

³⁹ Europos Komisija. Totalitarinių režimų nusikaltimų Europoje atminimas. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai. COM(2010)783, 2010, gruodžio 22. Prieiga per internetą: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM\(2010\)783&lang=lt](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM(2010)783&lang=lt).

Antrajame pasauliniame kare yra sakralus, reikšmingas jos dabartinės tapatybės elementas ir bet koks jo griovimas, ypač lyginant su nacizmu, visiškai nepriimtinas, todėl visada susilauksiantis griežtos reakcijos ir pasmerkimo.

2013 m. Lietuvoje buvo skirti intensyviai ruošimuisi pirmininkauti ES Vadovų Tarybai, o antroji jų pusė – pačiam pirmininkavimui. Svarbiausiu įvykiu turėjo tapti Vilniaus Rytų partnerystės vadovų susitikimas, kuriame sėkmės atveju turėjo būti pasirašytas Asociacijos susitarimas su Ukraina. Visus 2013 m. Rusija buvo svarbi žaidėja Ukrainos ir ES derybose: ji Ukrainą ir spaudė, ir viliojo nepasirašyti susitarimo ir prisijungti prie jos kuriamos Eurazijos sąjungos. Šis spaudimas galų gale buvo sėkmingas: paskutinėmis dienomis prieš numatytą susitikimą 2013 m. lapkričio pabaigoje tuometinis Ukrainos prezidentas Viktoras Janukovyčius dokumento pasirašymą atšaukė. Po šio sprendimo Ukrainoje prasidėjo protestai, virtę tuo, kas vėliau pavadinta Euromaidanu – protestais ne tiek prieš prezidento sprendimą, kiek prieš pačią valdžią ir už Ukrainos provakarietišką kryptį.

Po 2014 m.: santykių anemija

2014 m. – tai metai, kai santykiai su Rusija pasidarė visiškai aiškūs ir skaidrūs: Rusijos agresyvumas tapo akivaizdus ir atviras, netgi kurį laiką neprognozuojamas, tad Lietuvos užsienio politikos sprendėjai ir vykdytojai turėjo mažai minčių, kaip bent palaikyti santykius, parodyti norą komunikuoti. Šis anemiškumas ir nesuinteresuotumas santykių plėtra, žinoma, buvo susiję su įvykiais Ukrainoje ir Rusijos reakcija į juos: 2013 m. Ukrainoje prasidėjęs Euromaidanas, kitais metais ten įvykęs valdžios pasikeitimas, V. Janukovyčiaus pabėgimas iš šalies į Rusiją, pastarosios akimis, suteikė teisę kištis į Ukrainos reikalus – iš pradžių okupuojant Krymą, o paskui ir palaikant sukilėlius pietryčių Ukrainos regione, kuriame karo veiksmai tęsiasi iki šiol⁴⁰.

Lietuvoje ir Lietuvos politikų kritika Rusijai dėl 2014 m. įvykių reikšta atvirai, kategoriškai ir nesiekiant jokio pragmatizmo ar korektiškumo. Lietuvos pozicija po Krymo aneksijos ir prasidėjusio karo Ukrainos rytuose buvo nuosekli ir kartojama iki šiol: karas Ukrainoje yra ne tik šios šalies karas su Rusija, tokie Rusijos veiksmai kelia grėsmę visam Europos saugumui, todėl ją būtina stabdyti visomis įmanomomis priemonėmis.

2014 m. kovą priimtame politinių partijų susitarime dėl užsienio, saugumo ir gynybos politikos strateginių gairių išreikštas susirūpinimas „dėl Rusijos agresyvios politikos keliamų iššūkių pasaulio, Europos ir ypač mūsų regiono saugumui“, pripažinta, kad „pagrindinis ir ilgametis užsienio politikos iššūkis – Rusijos

⁴⁰ Išsamiau apie Ukrainos įvykius: WILSON, A. *Ukraine Crisis: What It Means for the West*. New Haven: Yale University Press, 2014; MENON, R.; RUMER, E. B. *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post--Cold War Order*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2015.

revizionistinė politika Rytų ir Vidurio Europoje, kad iš šios Rusijos politikos kyla pagrindinės grėsmės Lietuvos nacionaliniam saugumui⁴¹. Metų pabaigoje D. Grybauskaitė buvo dar kategoriškesnė, pavadindama Rusiją „teroristine valstybe“⁴². 2014 m. Lietuvos saugumo politikoje taip pat intensyviai imta kalbėti apie karinę gynybą, diskutuota apie Rusijos užpuolimo tikimybę ir NATO įžadų tvirtumą agresijos atveju ginti Baltijos valstybes. Tad nuo 2014 m. galime kalbėti apie itin anemišką dvišalių santykių būseną, kurią retkarčiais išsklaidydavo vienokie ar kitokie apsižodžiavimai ar vienašaliai veiksmai viena kitos atžvilgiu.

Ties šiuo istoriniu momentu galima būtų ir užbaigti Lietuvos ir Rusijos santykių apžvalgą, nes ne kartą „stabiliai blogais“ įvardyti santykiai ne tik kad nepajudėjo jokia pozityvesne kryptimi, bet ir pačios dvišalės sąveikos tapo minimalios, netiesioginės. Visa Lietuvos saugumo, gynybos ir užsienio politika buvo nukreipta į Rusijos atgrasymą ir Lietuvos saugumo stiprinimo paieškas, bendradarbiaujant ir remiantis NATO partneriais, bei Rusijos neutralizavimo sankcijomis strategiją, vykdomą per ES. Tad Rusijai Lietuvos užsienio politikoje skirta daug dėmesio nuolat kritikuojant, rūpinantis, kad nebūtų kaip nors palankiau keičiamas sankcijų režimas, rodant paramą Rusijos opozicijai, ir panašiai.

Tiesioginių dvišalių kontaktų, veiksmų, apsikeitimų žinutėmis beveik nebūta, o tai, kas įvykdavo, tiksliau vadintina transakcijomis arba priešišku, kritiškų pozicijų demonstravimu.

Iš priešiškesnių transakcijų galima paminėti bent porą viešų abipusių diplomatų išsiuntimų – 2018 m. pavasarį, solidarizuojantis su Didžiąja Britanija dėl buvusio rusų šnipo apnuodijimo⁴³, ar 2021 m. pavasarį, solidarizuojantis su Čekija jos diplomatiniam ginčui su Rusija⁴⁴. Abiem atvejais Lietuva sulaukė analogiško atsako. Kiek draugiškesnė ir pragmatiškesnė sąveika įvyko 2019-aisiais, kai buvo įvykdytas apsikeitimas už šnipinėjimą nuteistais asmenimis. Lietuva perdavė Rusijai du nuteistus Rusijos žvalgybos tarnybų pareigūnus, o Rusija

⁴¹ Lietuvos Respublikos Seime atstovaujamų politinių partijų susitarimas dėl 2014–2020 metų Lietuvos Respublikos užsienio, saugumo ir gynybos politikos strateginių gairių, 2014, kovo 29. Prieiga per internetą: <http://www.kam.lt/download/40874/partiju%20susitarimas%20del%20gynybos%202014-2020%20m.pdf>.

⁴² WEYMOUTH, L. Lithuania's President: "Russia Is Terrorizing Its Neighbors and Using Terrorist Methods". *The Washington Post*, 24 September 2014. Prieiga per internetą: https://www.washingtonpost.com/opinions/lithuanias-president-russia-is-terrorizing-its-neighbors-and-using-terrorist-methods/2014/09/24/eb32b9fc-4410-11e4-b47c-f5889e061e5f_story.html.

⁴³ BENIUŠIS, V. Nepageidaujamais paskelbti Rusijos ambasados darbuotojai išvyko iš Lietuvos. *15min.lt*, 2018, balandžio 2. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/nepageidaujamais-paskelbti-rusijos-ambasados-darbuotojai-isvyko-is-lietuvas-56-949936>.

⁴⁴ LRT.lt; BNS; SKĖRYTĖ, J.; ELTA. Solidarizuodamasi su Čekijos valstybe Lietuva išsiunčia du Rusijos diplomatus. *lrt.lt*, 2021, balandžio 23. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1394128/solidarizuodamasi-su-cekijos-valstybe-lietuva-issiuncia-du-rusijos-diplomatus>.

Lietuvai perdavė du Lietuvos ir vieną Norvegijos Karalystės pilietybę turinčius asmenis⁴⁵. Taip parodyta, kad minimalūs kontaktai, panašėjantys į šaltojo karo laikų kontekstą, yra išlaikyti. Iš vienašalių, į Rusiją nukreiptų, veikslių pavyzdžių yra Rusijos televizijos kanalų rodymo pristabdymas („RTS Planeta“ 2015 m.) ar retransliacijų visiškas sustabdymas („Russia Today“ 2000 m.)⁴⁶.

Tad pastaruosius penkerius šešerius metus kalbant apie Lietuvos politiką Rusijos atžvilgiu iš tiesų telieka analizuoti pačios Lietuvos saugumo politikos dienotvarkę, besikoncentruojančią į Rusijos grėsmę, ir saugumo ir gynybos politikos priemones, skirtas Rusijai atgrasyti⁴⁷. Kadangi šiuo straipsniu nesiekama apžvelgti Lietuvos nacionalinio saugumo politikos, santykių su Rusija kontekste kaip pavyzdžius galima išskirti keturis epizodus, kurie taikliai iliustruoja paskatas apie Rusiją galvoti kaip nesaugumą valstybei ir piliečiams kuriančią tarptautinę veikėją.

Karinio saugumo požiūriu, labai neraminantis epizodas buvo 2017 m. rugsėį Rusijos vykdyti strateginiai mokymai „Zapad 2017“, kurie vyko Baltarusijoje, Kaliningrade ir vakariniuose Rusijos regionuose ir kurių oficialus tikslas (kova su teroristinėmis grupuotėmis) itin skyrėsi nuo to, kuris realiai buvo įgyvendinamas (simuliuojant kovą prieš pažangų ir gerai ginkluotą konvencinį priešininką, kaip galima suprasti – NATO)⁴⁸. Tad nuo deklaruotų gynybinių mokymų praktikuoti puolamieji veiksmai. Tiesioginių ilgalaikių pasekmių, be pasėto nerimo, pratybos neturėjo, bet jomis neabejotinai buvo demonstruojama karinė galia, Rusijos nuostatos dėl vakarinių savo sienų ir pastangos didinti įtampą ir augimą regione.

Istorinių kovų kontekste pastaraisiais metais svarbi tapo Sausio 13-osios byla, Rusijos pusėje įvardijama kaip „dirbtinai sufabrikauta ir politinė“. Dėmesys bylai suaktyvėjo, kai Vilniaus apygardos teismas Sausio 13-osios įvykių byloje

⁴⁵ VAŽGAUSKAITĖ, J. Pirmieji šnipų mainai Lietuvoje: kaip viskas vyko. *tv3.lt* 2019, lapkričio 23. Prieiga per internetą: <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/pirmieji-snipu-mainai-lietuvoje-kaip-viskas-vyko-n1019649>.

⁴⁶ BNS. Pirmą kartą ES: Lietuva stabdo rusiško kanalo transliacijas. *delfi.lt*, 2015, balandžio 8. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/pirma-karta-es-lietuva-stabdo-rusisko-kanalo-transliacijas.d?id=67650810>; JAČAUSKAS, I.; BENIUŠIS, V.; BNS. Radijo ir televizijos komisija uždraudė Lietuvoje retransliuoti RT programas. *lrt.lt*, 2020, liepos 8. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1195699/radijo-ir-televizijos-komisija-uzdraude-lietuvoje-retransliuoti-rt-programas>.

⁴⁷ Pvz., keletas pirmųjų įvertinimų: MAJOR, C.; von Voss, A. *Nordic-Baltic Security, Germany and NATO. SWP Comments*. Berlin: Stiftung Wissenschaft Politik, 2016. Prieiga per internetą: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/nordic-baltic-security-germany-and-nato/>; LUCAS, E. *The Coming Storm: Baltic Sea Security Report*. Washington, D.C.: Center for European Policy Analysis, 2015. Prieiga per internetą: <http://cepa.org/index/?id=f3af38a9500cfc72614a7cb788e5a56b>.

⁴⁸ Paimta iš: Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas ir Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos. *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas 2018*. Vilnius, 2018, p. 15.

paskelbė nuosprendį⁴⁹. Su byla dirbantys tyrėjai ir teisėjai sulaukė bauginimų iš Rusijos. 2018 m. Rusijos tyrimų komitetas iškėlė baudžiamąją bylą Lietuvos pareigūnams ir teisėjams, tyrusiems ir nagrinėjusiems bylą. Jie kaltinami neteisėtai persekiojantys Rusijos piliečius. Rusija paviešino baudžiamosios bylos iškėlimo faktą 2019 m. pradžioje, prieš priimant nuosprendį. 2020 m. gruodį Rusijos Federacijos tyrimų komitetas už akių pateikė kaltinimus trims Vilniaus apygardos teisėjams, priėmusiems nuosprendį Sausio 13-osios byloje. Ši byla dar kartą parodė, kaip budriai ir baudžiamai Rusijos valdžia prižiūri net ir naujausios istorijos interpretacijos nukrypimus nuo jos įsivaizduojamos versijos.

Energetinio saugumo kontekste šiuo laikotarpiu dominavo (ir rašymo metu tebedominuoja) naujos Baltarusijos atominės elektrinės Astrave (AAE) statybos, pradėtos 2011 m. ir oficialiai pabaigtos 2020 m., klausimas. Elektrinė yra 20 km nuo Lietuvos sienos, iš esmės finansuota Rusijos paskolomis, o ją statė Rusijos įmonė „Rosatom“. AAE projektas įgyvendintas nesilaikant tarptautinėse konvencijose nustatytų saugumo reikalavimų dėl galimo neigiamo poveikio aplinkai, nebendradarbiauta su poveikį pajusiančiomis kaimyninėmis šalimis⁵⁰. Jau AAE statymo metu buvo įvykę keletas nerimą keliančių incidentų, kuriuos Baltarusija pripažino tik informacijai tapus vieša. Lietuva aktyviai, nors ir nesėkmingai, naudodamasi ES priemonėmis ir platforma, siekė sustabdyti AAE statybas, o jai pradėjus veikti ėmėsi priemonių blokuoti AAE, siekdama, kad Baltarusijos elektrinėje pagaminta elektra nepatektų į Lietuvos rinką⁵¹. Susirūpinimas dėl AAE saugumo kartu rodo ir naują etapą galvojant apie Lietuvos energetinį, kartu ir bendrą saugumą, kai iš esmės daugmaž sugebėjus išspręsti ar spręsti energetinės priklausomybės būseną pereita prie platesnio mąstymo apie energetinį saugumą.

Žinoma, Lietuvos bandymai sustabdyti statybas buvo nesėkmingi, gauti palaikymą ES kontekste ilgą laiką atrodė donkichotiškas užsiėmimas, kaip ir pastangos susitarti su Latvija ir Estija bent jau iki 2021-ųjų vasaros⁵². Tačiau šis pavyzdys vėlgi itin tinka iliustruoti Lietuvos užsienio politiką Rusijos atžvilgiu: bekompromisė, idealistinė pozicija, siekianti pademonstruoti gebėjimą atsisipirti

⁴⁹ Vilniaus apygardos teismas paskelbė nuosprendį 1991-ųjų metų sausio mėnesio įvykių byloje – teisė profesionaliai. *Teisė.Pro*, 2019, kovo 27. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2019/03/27/vilniaus-apygardos-teismas-paskelbe-nuosprendi-1991-uju-metu-sausio-menesio-ivykiu-byloje/>.

⁵⁰ NAVAKAS, N. Baltarusija statydama Astravo AE pažeidė Espo konvenciją. *vz.lt*, 2019, vasario 7. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/energetika/2019/02/07/espo-konvencijos-salys-pripazinoastravo-ae-nesaugia>.

⁵¹ BNS. D. Kreivys: Lietuva tikisi iki liepos sutarti su kaimynais dėl Astravo elektros blokados. *vz.lt*, 2021, kovo 2. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/pramone/energetika/2021/03/02/d-kreivys-lietuva-tikisi-iki-liepos-sutarti-su-kaimynais-del-astravo-elektros-blokados>.

⁵² BNS. D. Kreivys: dėl prekybos elektra jau parengtas planas B. *vz.lt*, 2021, kovo 12. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/pramone/energetika/2021/05/12/d-kreivys-del-prekybos-elektra-jau-parengtas-planas-b>.

ekonominiams išskaičiavimams prieš principus. Visa Lietuvos ir Rusijos santykių istorija rodo, kad šią nuostatą ne visada sekdavosi įgyvendinti, tačiau paskutiniu analizuojamu santykių laikotarpiu tai pavykdavo.

Išvados

Lietuvos užsienio politikoje nuo 2004 m. rasdavosi vilčių, kad santykiai su Rusija gali tapti mažiau priešiški, pragmatiškesni, dalykiškesni. Tiesa, apie draugystę niekas tarp šalies užsienio politikos formuotojų net nebandė galvoti: tam neleidžia ilga skausmingai prisimenama praeitis ir naujesnės nepriklausomybės metų patirtys – tiek skaudžios artimų ir tolimų kaimynų kaip Ukrainos ar Sakartvelo, tiek savi susidūrimai. Mąstant apie Lietuvos santykius su Rusija ir teoriškai, ir praktikoje, neįmanoma ignoruoti struktūrinių sąlygų, visų pirma geografinės padėties, dėl kurios ir buvimas, ir mąstymas apie Rusiją tampa neišvengiamas.

Rusija, būdama didelė valstybė, niekaip negalinti išspręsti savo vietos pasaulio politikoje iššūkių, norinti būti valstybe, kurią gerbia, tačiau ir kurios klauso (ir paklauso), o nesutinkančius su ja tarptautinius veikėjus linkusi bausti ar priversti elgtis pagal save, ir santykiuose su Lietuva siekia rodyti nuolatinį asimetriškumą. Ši asimetrija reiškia, kad tik viena šalis nurodinėja, sprendžia ir reikalauja, – kol kas kitokio bendravimo dvišaliuose kaimyniniuose santykiuose ji neišsivaizduoja. Nepanašu, kad pati Rusija norėtų tartis ir susitarti – išskyrus keletą infrastruktūrinių projektų Kaliningrado srityje, ji pati rodė abejingumą, susierzinimą arba nepasitenkinimą Lietuvos veiksmais. O be Rusijos pastangų ir noro ką nors keisti neįmanomas joks dvišalių santykių pokytis.

Tad Lietuva santykiuose su Rusija siekdama neutralizuoti savo silpnumą, mažumą pasirinko dvišalių problemų internacionalizavimo, o vėliau ir europizavimo strategiją. Santykių perkėlimas į ES lygmenį kartais būna daugiau, kartais mažiau sėkmingas, bet šiuo metu tai bene vienintelis būdas Lietuvai turėti ir formuoti savo santykius su Rusija. Bent jau trumpuoju ir, matyt, vidutiniu laikotarpiu Lietuvai tenka ir teks priimti šią galių disbalanso situaciją ir ieškoti ne pragmatiškų, taikių santykių, o kitų, daugiašalių, būdų, kuriais būtų galima didinti savo galią ir saugumą santykiuose su Rusija.

THE TREATY ON THE FOUNDATIONS OF INTERSTATE RELATIONS BETWEEN LITHUANIA AND RUSSIA

Summary

The process of negotiations between the Republic of Lithuania and the Russian Federation, then the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR), on the treaty on the Foundations of Interstate Relations lasted for almost 11 months. In 1990, the Republic of Lithuania, which *de iure* became a fully independent state under the Act of 11 March, sought to restore the former state relations between the two independent states that existed before the occupation and annexation of Lithuania by the USSR in 1940. But the USSR leader Mikhail Gorbachev wanted to preserve the USSR empire and annexed Lithuania as a part of it. In the initial stage of “negotiations on negotiations” the USSR made a precondition that the negotiations should be conducted only on the status of Lithuania’s statehood within the Soviet Union. The adoption of the Declaration on the State Sovereignty of the RSFSR on 12 June 1990 which opened up a real opportunity for Lithuania to regulate state relations directly with the Russian Federation could be considered the breakthrough of the process.

On 27 July 1990 the leaders of the Russian Federation and the Republic of Lithuania, Boris Yeltsin and Vytautas Landsbergis, agreed to start bilateral negotiations on the conclusion of a treaty on political-legal relations between the two countries in accordance with the principles and norms of international law without imposing any preconditions on each other. At the same time, the Russian Federation agreed on bilateral negotiations with the Republic of Latvia and the Republic of Estonia. The strong efforts of the authorised Lithuanian negotiating commission at the beginning of the negotiations were needed in order to reach an agreement with the commission authorised by the Russian Federation on reflecting political and legal principles relevant to Lithuania in the treaty on relations between Lithuania and Russia.

With the aim of establishing a democratic Russian state, which would be independent from the USSR, the Russian Federation strictly separated its identity from the RSFSR founded as a result of the Bolshevik *coup d'état* in 1917, which became a part of the Soviet Union in 1922. Thereby the Russian Federation wanted to distance itself from the responsibility for the criminal actions committed by the communist Soviet Union. Mr Yeltsin officially expressed political support to the independence of Lithuania and the other two Baltic States and to the nations defending this independence during the military aggression by the USSR against Lithuania on 13 January 1991. On 12–13 January

Mr Yeltsin had already signed the treaties on interstate relations with the leaders of Estonia and Latvia.

While negotiating with Lithuania, the Russian Federation sought such wording for the treaty with Lithuania that would be identical to that reached in the treaties signed with Latvia and Estonia. Such a position of Russian Federation complicated the negotiations between the independent Republic of Lithuania and the Russian Federation, as the treaties signed by Estonia and Latvia with Russia reflected their status during the period of transition to full state independence. Meanwhile, Lithuania sought that in the first article of the treaty Lithuania and Russia should recognise each other as subjects of international law according to their state status, as it is enshrined in the fundamental acts adopted by them. After a long discussion of the negotiators, the Lithuanian-Russian treaty clearly regulated the issues of the free choice of citizenship and favourable conditions for acquiring citizenship in their country of permanent residence for persons who moved from Russian territory to Lithuania and *vice versa*.

Manifestly strong negotiating efforts of Lithuania and Russian Federation were needed until they agreed on the common approach in the treaty. Only after the USSR accepted to eliminate the consequences of the annexation of Lithuania in 1940, the conditions for mutual trust were created between the parties. As for the latter, the leaders of both countries, Mr Landsbergis and Mr Yeltsin, reached a final agreement only on 10 July 1991, after Mr Yeltsin had been elected as the President of the Russian Federation. The Treaty between the Republic of Lithuania and the Russian SFSR on the Foundations of Interstate Relations was signed by Mr Yeltsin and Mr Landsbergis on 29 July 1991, when only three weeks were left before the communist putsch in Moscow.

Thus, there were unique circumstances in 1991 that allowed to conclude this Treaty, when both parties had the coinciding interests to support each other against the Soviet leadership. These circumstances predetermined the particular content of the Treaty on the Foundations of Interstate Relations: neither Latvia or Estonia, nor any former Soviet republic has achieved the treaty with Russia, in which the latter recognised the illegality of the 1940 Soviet aggression (including the annexation of Lithuania) as well as the continuity of the Republic of Lithuania and its identity with the State of Lithuania established by the Act of Independence of 16 February 1918. Therefore, the provision of the preamble of the Treaty, which mentions the illegality of the 1940 Soviet annexation, and Article 1 of the Treaty, according to which the Republic of Lithuania has been recognised under its legal status as defined by the acts on restoration of independence of 11 March 1990, are identified as the fundamental provisions of the Treaty. They also mean that, under the Treaty, Russia has acknowledged that Lithuania is not a state successor to the Soviet Union as well as the fact that Lithuania had been illegally occupied (had never been a legitimate part of

the USSR) and liberated itself from the Soviet occupation (rather than seceded from the Soviet Union) in 1990. This precludes Russia from questioning the legality of the Lithuanian statehood and denying the 1940 Soviet aggression against Lithuania. That is why the current Russian leadership is tending to ignore the Treaty on the Foundations of Interstate Relations with Lithuania, although the Treaty remains in force and its fundamental Article 1 is of irrevocable nature.

One more important provision of the Treaty deserves to be mentioned: under the Article 2 Russia has recognised Lithuania's freedom to choose security guarantees, including collective defence systems. This provision has proved to be effective in responding to Russia's attempts to preclude Lithuania's membership in NATO. To sum it up, the 1991 Lithuanian-Russian Treaty on the Foundations of Interstate Relations can be assessed as a significant contribution to strengthening the rule of law in international relations. It still preserves huge potential for the development of friendly relations between Lithuania and Russia on the basis of international law, historical truth and justice, the sincere acknowledgment of sovereign equality and the mutual respect of the parties. It also contrasts with the present political reality – the failed democracy and the authoritarian rule in Russia as well as an official ideology of the latter, which is based on the glorification of the Soviet past.

Analysis of Lithuanian-Russian relations since the proclamation of the Act of Restoration of Lithuania's Independence until Lithuania's accession to NATO and the European Union indicates that, although relations between Lithuania and Russia have not been too good, they have not always been bad either. Assessing this period, it can be noted that despite the rather different content of problems, the evolution of bilateral relations was quite dynamic and volatile. During that time, there were both ups and downs in the relationship, as well as mutual understanding and of almost Cold War type rhetoric.

Such variability was partly due to Russia's own indecision which line to take on Lithuania. The oncoming collapse of the Soviet Union motivated the new political elite of the Russian Federation strive for greater independence and sovereignty, to oppose totalitarianism and dictatorship, to establish democratic values in their country, and to have good relations with Lithuania as well. That is when the Treaty on the Foundations of Interstate Relations was relatively smoothly negotiated, signed and ratified. However, when the Soviet Union ceased to exist, Lithuanian-Russian relations began to develop on a different basis. Russia became the successor of all the obligations and rights of the Soviet Union. The Soviet army deployed in the Baltic States also transferred to its jurisdiction. Therefore, soon the further agenda of Lithuanian-Russian bilateral relations became much more diverse, but at the same time more complicated due to different or even conflicting interests.

On other hand, at first sight it may seem that Lithuanian policy towards Russia also lacked consistency. It cannot be overlooked that during the period of 1992–2004, various Lithuanian political forces not only sharply discussed the tactical issues of Russian policy and practically “tested” two possible tactical approaches (confrontational and moderate) towards Russia. As could have been expected, each of these tactics had its own advantages and shortcomings, its benefits and cost. However, these tactical disagreements, no matter how sharp, were often illusory. In fact, Lithuania’s position towards Russia remained very focused and consistent. It would have been difficult for Lithuania to agree on anything with Russia if the Lithuanian political elite had not known exactly what it was aiming for, if it had not been able to overcome internal contradictions and maintain a common vector of relations with Russia.

In 2004 two significant foreign and security policy goals were achieved when Lithuania became a full member of NATO and EU, and the hopes were raised about the possibility to have improved and more pragmatic relations with Russia. The further analysis of the years till now in the book is divided into three periods: 1) 2004–2008 when the hope about improved relations quickly disappeared and many bilateral issues and quarrels from previous years reappeared; 2) 2009–2013, which again started with short efforts to deescalate the relations, but again moved to the increased tensions and fights over history and Lithuanian efforts to seek energy independence; 3) 2014–2021, when Lithuania openly talks about the increased threat from Russia and concentrates all its efforts towards neutralizing this threat by rethinking military, energy and information security.

Reflecting on the Lithuanian-Russian relations in 2021, there is no doubt that relations with Russia were and are the most problematic bilateral relations in Lithuanian foreign policy and any possibility to improve in the medium-term, or even in long-term perspective seem dubious. The structural asymmetry in the relations matters a lot: after the end of the cold war Russia is still looking for its place in global politics demanding to be respected by pushing and punishing its neighbours, demonstrating its perceived superiority in relations with Lithuania as well. While Lithuania is also prepared to constantly take a stance on the issues that irritate Russia and express opinion on the political processes in Russia. At the moment the differences and policies between two states are irreconcilable. The power imbalances, thus, force Lithuania not to concentrate on the improvement of the relations but on the other ways to increase its security and power.